

वर्ष ४, अङ्क १, २०८१

जि.प्र.का. द.नं. १०६५/०७७

किरात बायुङ राईहरूको चौथो
वार्षिकोत्सव तथा प्रथम अधिवेशनको
अवसरमा प्रकाशित मुखपत्र

गोर्ण

चासुला

प्रकाशकः

किरात बायुङ राई सुम्निखिम

किरात बायुङ राई सुनिस्त्रिमको प्रथम राष्ट्रिय अधिवेशन - २०८१ वैशाख १५

किरात बायुङ राई सुनिस्त्रिमको चौथो वार्षिकोत्सव - २०८१ पुस २०

प्रजा नेपाली बृहत् शब्दकोषमा बायुङ राई भाषाको शब्दहरू अर्थ सहित समावेश गराउन प्रमुख अतिथि प्रा. राजन सुब्बा-रुलाई माजपत्र बुकाउँदै संस्थाको अध्यक्ष ज्ञान बायुङ राई ।

वार्षिकोत्सवमा सुनिस्त्रिमको मुखपत्र चासुता सार्वजनिक गरिँदै ।

गङ्गुप

दाशुजा

वर्ष ४, अङ्क १, २०८१

संरक्षक

किरात बायुङ राई सुम्निखिम

सल्लाहकार

आङ बहादुर राई (बुद्धिजीवि), बुद्धि कुमार ह्वाङ्गु राई (नक्सो),
यस बहादुर राई (समाजसेवी), मान बहादुर रूम्दाली राई
(वरिष्ठ अधिवक्ता), चक्रशेर राई (अधिवक्ता),
रसिक सम्यक किरात (उप-प्राध्यापक)

प्रधान सम्पादक

किशोर बायुङ राई

सम्पादन

लोक बहादुर बायुङ राई, नविन बायुङ राई, वसन्त बायुङ राई

व्यवस्थापक

रबिन बायुङ राई, दिपक बायुङ राई

आवरण चित्र

अजयहाङ बायुङ राई

प्रकाशक

किरात बायुङ राई सुम्निखिम
केन्द्रिय कार्यसमिति, काठमाडौँ
Email: bayungsumnikhim@gmail.com

डिजाईन, सेटिङ तथा छपाई:

अग्नी ध्यापाखाना

पुरानो बानेश्वर, काठमाडौँ
फोन नं.: ०१-४५६४५०६, मो.नं.: ९८५१०७६७२२

मूल्य

व्यक्तिगत - रु. १५०।-
संस्थागत - रु. २५०।-

सम्पादकको तर्फबाट

विश्वभर आधुनीकिकरण र विश्वव्यापीकरणको कारण रैथाने मौलिक संस्कृतिहरू संकटापन्न अवस्थामा गुञ्जिरहेका छन्। नेपालको पुर्वी भेगमा आदिम ऐतिहासिक भुगोलमा बसोबास गर्दै आएको बायुड राई जातिमा पनि उक्त लहरले प्रभाव पारिरहेको छ। बायुड राईको अदिम थातथलोमा राजनीति, सामाजिक, भाषिक, साँस्कृतिक, प्राविधिक तथा आर्थिक प्रभावहरूले उनीहरूको मौलिक पहिचानमा दिन प्रतिदिन असर गरिरहेको छ। यही कुरालाई गहिरो रूपमा चिन्तन मनन गर्दै “एकताको लागि राई र मौलिकताको लागि बायुड” भन्ने नारा लिएर किरात बायुड राई सुम्निखिमको स्थापना भई अनवरत रूपमा क्रियाशील रहेको छ।

कि.बा.रा.सु.खि.ले बायुड राईहरूको मौखिक संस्कृति: तुम्लोयालो, मातृभाषा, धर्म, कला, संस्कृति, भेषभुषा आदि इत्यादिको संरक्षण, संवर्द्धन एवं प्रवर्द्धनमा निरन्तर लागि रहेको छ। यसका साथै मौलिक पहिचानको निर्माणार्थ विविध कार्यहरू गर्दै आएको छ। अलिखित रूपमा रहेको इतिहास, मिथक, तुम्लोहरूको खोज, अनुसन्धान तथा प्रकाशनमा पाइला चालिरहेको छ भने भावी पुस्ताको निम्ति पुर्खाहरूले पुस्तौँ पुस्ता लगाएर निर्माण गरेको बायुड पहिचानको लिखित आधार तयार पार्ने लयमा रहेको छ। यसरी अघि बढ्ने क्रममा कि.बा.रा.सु.खि.को वार्षिक मुखपत्र “चासुवा” को चौथो अंक प्रकाशन गर्न सफल भएको छ। चासुवाका अन्य अंकहरूले जस्तै यो अंकले पनि बायुड राई संस्कृतिको अध्ययन, अनुसन्धान तथा संरक्षणमा ठूलो भूमिका खेल्ने छ भन्ने आशा छ।

जय किरात बायुड राई !

विषयसूची

सि.नं.	शीर्षक	लेखक	पेज नं.
१.	जराको औचित्य !	ज्ञान बायुङ राई (अध्यक्ष)	७-११
२.	किरात बायुङ राई सुनिस्मिकको सांठानिक अवस्था, जातिविधि, उपलब्धी र चुनौतिहरु ।	युवराज बायुङ राई (महासचिव)	१२-३१
३	बायुङ राई तुम्लोमा “चोपिनिङ” र “दयापिनिङ” प्रणालीको एक अध्ययन	किशोर राई (बायुङ)	३२-४७
४.	तर मेरो नाम Subham Bayung Rai र मेरो बाजेको नाम Jit Bahadur Bayung Rai लेखिदिनु है !	मुलघरे कान्छा (राजेन सिम्बुले राई)	४८-५७
५.	बायुङ राई भाषामा केही शब्दहरु		५८-६१
६.	बायुङ राई सम्बन्धी शोधपत्रहरु		६१
७.	को हुन् बायुङ राई?	जितमान चाम्लिङ राई	६२-७१
८.	किरात सभ्यताको मौलिक संस्कृति साकेला सिली	शालिकराम राई	७२-७९
९.	रेन्दु(रेदुक्पा) वुङ सुम्दयाल	आङ बहादुर बायुङ राई	८०-८१
१०.	बायुङ राईके तुम्लो वुङ सारिरो		८१
११.	मेरो क्यामेराको आँसाबाट बायुङ संस्कृति जाहिरोसँग चित्रित गर्न चाहन्छु	विशाल सिग्देल	८२-८३
१२.	बायुङ राईके वाइसा ऋःरऋःसी		८३
१४.	बायुङ लोरी नागित रवुङ महिनारो (बायुङ भाषामा बार र महिना):		८४
१५.	लुःना बायुङ राईहरुको तुम्लोयालोरो:		८५
१६.	बायुङ राईको दोःचाहरु		८६
१७.	बायुङ भाषामा गजती		८६
१८.	बायुङ राई भाषाके कविता		८७-९४
१९.	बायुङ राई भाषाके सलङ		९५-९७
२०.	आङ बहादुर बायुङ राई निक्स कवितारो		९८-९९
२१.	बायुङ राई भाषाके गजल		१००-१०१
२२.	कविता : नेपालीमा		१०२-१०५
२३.	किरात बायुङ राई सुनिस्मिकको आर्थिक प्रतिवेदन	पार्वती बायुङ राई (रिम्वाफुङ)	१०६-११४

जराको औचित्य !

- ज्ञान बायुङ राई
अध्यक्ष

जब पृथ्वीको उत्पत्ति भयो । त्यस समय देखि सजीव र निर्जीवको बारेमा वर्गीकरण सुरु भयो । त्यस पछि क्रमिक रूपमा विकास हुने क्रममा अहिले २१ औं शताब्दीको काल खण्डमा समय घर्किरहेको छ । विद्वानहरू लेख्दछन् कि यो पृथ्वीको जन्म ४ अर्ब वर्ष पहिला भएको हो । पृथ्वीको उत्पत्ति पश्चात अनगिन्ती मानव सभ्यताहरूको विकास भएको छ । करिब ५ हजार देखि १० हजार वर्षको मानव सभ्यताको अस्तित्व हुँदा प्रयोग गरिएको अवशेषहरू प्रशस्त पाईन्छन् भने त्यो भन्दा अगाडीको कम्ती मात्रमा भेटिन्छन् । अर्कोतिर बायुङ राईहरूको तुम्लो-यालो (मुन्दुम) अनुसार भन्ने हो भने हजारौं वर्ष एवं लाखौं वर्ष देखि बायुङ राईको पुर्खा एवं तुम्लोचाले मानव सभ्यताको विकास गरेको छ । जति-जति भौतिक सु-सम्पन्नताको गतिमा अधि बढ्छ अर्कोतिर, त्यति - त्यति नै विभिन्न किसिमको समस्याहरू, आवश्यकताहरू र अवसरहरू पनि देखा पर्दछ । उदाहरणको लागि; जसरी एउटा सजीव रुख दह्रो हुनको लागि आफ्नो जरा, पात, हाँगा, बोक्रा, घाम, पानी र मलको आवश्यक पर्दछ । त्यसरी नै हाम्रो समाज लाई पनि चुस्त दुरुस्त राख्नको लागि आ-आफ्नो समुदायमा भएको मौलिक ज्ञान, रैथाने सीप र प्रथाजनित परम्पराहरूको संरक्षण र मातृभाषाको प्रवर्द्धन गरिन्छ त्यति नै हाम्रो समुदायको प्राचीनता र मौलिकताको संरक्षण हुन्छ ।

विश्वको इतिहास अध्यायन गर्दा बडो चाखलाग्दो तथ्यहरू भेटिन्छन् । जति हेर्नो उति नै ज्ञानवर्द्धक र रोचक, उति नै अवसरहरू र चुनौतीहरू पनि छन् । हुन त कृषि युग भनेर १०,००० देखि १२,००० वर्षको काललाई

बुझिन्छ । बायुड राईको तुम्लो-यालो (मन्दुम) अनुसार, त्यो समयमा र त्यो भुमिमा भष्मे फाड्ने, खोरिया फाड्ने र कृषिको सुरुवात गर्ने हाम्रो पुर्खाहरू थिए । तुम्लो-यालो अनुसार कृषिको क्रान्ती भएको देखिन्छ । विशेषगरी मानव निर्मित भौतिक विकास भनेको १६ औं शताब्दी देखि मान्ने प्रचलन छ । तथ्यहरूले त्यही देखाउदछन् । ३००० वर्ष देखि ५००० वर्षको बीचमा बनेका कैयौं ठूलो मानव निर्मित भर्ना अवशेषहरू देखिन्छन् । त्यो समयमा हाम्रो पुर्खाहरूको अतुलनीय योगदान भौतिक विकासको निमित्त गरेको तथ्य प्रस्टिन्छ ।

अहिले जति पनि भौतिक विकास भएको छ, आध्यात्मिक विकास भएको छ, साँस्कृतिक चिन्तन बढेको छ र मानव र समाज शास्त्रीय विकास भएको छ । ती सबै किसिमको विकासहरू रैथाने ज्ञानमा आधारित, प्रथा जनित अभ्यासहरूमा आधारित र प्रकृतिजन्य विषयवस्तुहरूमा आधारित छन् । जुन ती सबै बायुड राईको पुर्खाहरूमा आधारित छ । त्यति मात्र नभएर, निमित्त उल्लेखित विकासहरू बायुड राईहरूको सभ्यतामा र तुम्लो-यालोमा आधारित छन् । यसरी हेर्दा, अहिलेको विकासहरू हाम्रो पुर्खाले एक दिन हैन, एक महिना हैन, एक वर्ष हैन, एक दशक हैन, एक शताब्दी हैन बरु हजारौं वर्ष लगाए आर्जेको हुन् । जुन अलिखित र कथ्य संस्करणमा आधारित छन् । वास्तवमा नै हाम्रो पूर्खाहरू प्रकृतिमैत्री, सृजनशील, साँस्कृतिक, मितव्यायी, पौरखी र मर्यादित थिए । तर हाम्रो ईतिहास र मौलिकता लाई गैह्र समुदायको लेखकहरूले लेख्ने क्रममा सत्य कुराहरूको गहन अध्यायन नगरी ईतिहास लेखी दिएको हुनाले हाम्रो मौलिकता र प्राचीनता माथि अपमानित हुनु परेको छ । विश्वको ईतिहास अध्यायन गर्दा, इतिहास बिनाको कुनै पनि समाज निर्माण भएको देखिँदैन ! पुर्खाको विरासत बिना ईतिहास रचिँदैन ! सभ्यता बिनाको समाजको विकास हुँदैन ! भूगोल बिना कुनै समुदायको अस्तित्व रहँदैन ! समाजिक मूल्य मान्यता बिनाको मानव समुदाय हुँदैन ! र मातृभाषा बिनाको समाजमा भएको संस्कृतिहरू जीवित रहँदैन ।

जब राज्य सत्ताले आदिम समय देखि बसोबास गर्दै आएको

भुमिपुत्रहरुको सभ्यता, अस्तित्व, जमिन, जल, जङ्गललाई नियोजित रूपले समाप्त पायो। त्यस पछि विश्वमा नै वातावरणीय तथा पर्यावरणीय असन्तुलन भएको छ ! प्राकृतिक प्रकोप भएको छ ! रोगव्याधि बढेको छ ! भुमिपुत्रहरु वास्तवमा नै प्रकृतिप्रेमी, प्रकृति र पितृ पुजक, मितव्यायी, मर्यादित, साँस्कृतिक र दुरदर्शी हुन्छन्। आफ्नै किसिमको जीवन प्रणाली हुन्छ र आफ्नै प्रथाजनित परम्पराहरु हुन्छन्। भनाई छ “काम गर्ने कालु मकै खाने भालु” भनेभैं विश्वको विकास र क्रान्ति आदिवासी ज्ञान, सीप, कलामा आधारित छ तर नाम र दाम भने अर्कै तर काट्ने व्याक्तिहरुले पाईरहेको छन्। रैथानेहरु समय अनुकूल चलन नसक्नाले पनि विविध आधारभुत कुराहरु देखि पछि परेको छन् भने अर्कोतिर राज्य सत्ताले बनाएको ऐन र कानूनद्वारा पनि मौलिकता र नैसर्गिक अधिकार र ज्ञानबाट वर्जित हुनु परेको छ। नेपालमा २०७४ सालमा अधिकार सम्पन्न हुनेगरी कानून बनाउने भनेर राजनीतिक गर्नेहरुले बजार भरी गीत गाए तर अन्तत एकल जातीय र एक साँस्कृति उन्मुख नै कानून बनाए। उदाहरणको लागि वि.सं. १९१० को कानूनमा गोरु काट्ने लाई २० वर्ष जेल बस्नु पर्ने थियो भने २०७४ सालमा बनेको कानूनमा ३ वर्ष जेल बस्नु पर्ने बनाए। सर्वोत्कृष्ट कानून भनेर बजारमा भुठो हल्ला फैलाए पनि कानूनतः व्यावस्था त्यस्तो छैन। आठारौँ शताब्दीसम्म त यहाँको आदिवासीहरुले गोरुलाई भोग दिएर हड-सेग्रो पुज्थे, साकेला पुज्थे, भुमे पुज्थे, छौउवा पुज्थे। यसरी नै राज्य सत्ताले आदिमकाल देखि बसोबास गर्दै आएको समुदायलाई शासन गर्नको लागि कैयौँ किसिमको षड्यन्त्र गर्दै आईरहेको छ। यसै सन्दर्भमा एक जना विद्वानको भनाईलाई साभार गरेर अभ्र प्रष्ट पार्दछु ता कि कसरी उपनिवेशीकरण गर्दछन् भनेर:

They came !

They saw !

They named !

They claimed !

Maori Aboriginal - Prof. Dr. Linda Smith

उक्त भनाई लाई नेपालीमा अनुवाद गर्दा:

तिनीहरू बसाइँसराई आए !

तिनीहरू बसोबास पछि त्यहाँको परिवेश देखे !

तिनीहरूले आदिवासीको भूमिमा नयाँ नामाकरण गरे !

नामाकरण गरिएको नामहरू लाई विस्तारै दाबी गरे !

यसरी नै राज्य सत्ताले प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा भूमिपुत्रहरूको हरेक कुराहरूको जेनोसाइट गर्दै आईरहेको छ । हरेक देशमा र समुदायमा राज्यसत्ता, कानून, व्यावस्था र शासन भनेको महत्वपूर्ण हुन्छ । अहिले सबै समुदायमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले आ-आफ्नो ईतिहास, पुर्खा, मौलिकता, याथार्थाताको खोजी र पहिचान गर्ने काम व्यक्तिगत र समुदायगत रूपमा निरन्तर भैरहेको छ । म को हुँ ? हाम्रो पुर्खा को थियो ? हाम्रो भूगोल कहाँ थियो ? हाम्रो प्रथाजनित संस्कार के हो ? हाम्रो मातृभाषाको विकास कसले गरे ? हाम्रो तुम्लो-यालोको उत्थान कसले गरे ? किन आफ्नो मौलिकतालाई बचाउनु पर्छ ? कहिले देखि हाम्रो जल-जमिन-जङ्गललाई राज्य सत्ताले नयाँ कानून बनाएर कब्जा गर्‍यो ? हाम्रो मौलिकता मास्नुको लागि राज्य सत्ताले के के अस्त्र प्रयोग गरे ? हाम्रो गढीहरूलाई कसले आक्रमण गरे ? आदि विषयवस्तु बारेमा गहन रूपमा अध्यायन र अनुसन्धान भैरहेको छन् ।

भूमिपुत्र अन्तर्गत हुनको लागि प्रमुख विशेषताहरू हुनु नै पर्छ । कसैले आफ्नो ईतिहास र मौलिकता स्थापना गर्नु पर्छ भन्दैमा भग्नक निर्माण गर्न सकिँदैन । त्यसैले पछिल्लो समयमा बसाई सरी आएको र राज्य सत्ताले बिर्ता बाडी दिएको खलकहरूको लाई मध्यनजर गरी एक भाषा, एक संस्कृति र एक धर्म लागि नीति बनाईयो । यो नीतिले आदिमकाल देखि खोरिया फाँडेर बसोबास गर्ने रैथानेलाई त कानुनी तवरले नैसर्गिक अधिकारबाट बञ्चित बनाएको छ नै र अर्कोतिर आफ्नो संस्कार र संस्कृति मान्न र पुज्जको

लागि राज्यसत्तासँग लुकेर गर्नु पर्ने भयो । गैह्र रैथानेहरूले हाम्रो भूमिमा आएर हामीलाई नै दासत्वमा बाँधिन बनाएको तितो सत्य कुरा यही छ ।

यदि हाम्रो पालोमा ईतिहास-वर्तमान-भविष्य लाई गहन रूपमा अध्यायन-अनुसन्धान- विश्लेषण गरेर माथि उल्लेखित कुराहरूको दस्तावेज बनाईएन भने भावी सन्तानले पछुताउने पर्ने प्रष्ट देखिन्छ । हामी प्रकृति र पितृ पुजक भएको हुनाले अरु धर्मालम्बीहरूसँग फरक हुनु स्वभाविक नै हो । हाम्रो आफ्नै बायुड राई पारा छ ! हाम्रो आफ्नै मुल्य मान्यता छ । तुम्लोचाहरूको अनुसार, यदि बायुड राईले राम्ररी पितृ र प्रकृतिलाई पुज्छन भने सायदै अस्पताल जानु पर्ने अवस्था आउदैन । हाम्रो जराहरु र हाँगाबिँगाहरु प्रस्ट छन् । म को हुँ? भनेर हाम्रो मातृभाषा, दोचा(पाछा), दूयाप्ची निड, बलम(बुलाम) दूयाल, तुम्लो-यालोले प्रस्ट बुझाउछ । हाम्रो सुम्नी तुम्लो-यालोले व्याख्या गरेको छ के हो संसार भनेर ! हाम्रो उत्पत्ति कहाँबाट भयो ! किन हाम्रो मौलिकता जोगाउनु पर्छ भन्ने बारेमा । केही गरि हाम्रो पुर्खाले गरि ल्याएको प्रथाजनित परम्पराहरूलाई बिस्यीँ भने हामी अस्तित्व विहीन र मौलिकता विहीन हुन्छौँ । अस्तित्व गुमे पछि निर्जीव वस्तु सो-सरह हुनेछ । गुमि सकेको कुरालाई पुनः उत्थान गर्नु शताब्दीऔँ लाग्छ । विज्ञानले प्रामाणित गरि सकेको छ कि मौलिकता र प्राचीनतामा नै सारा संसार अडिएको छ । आ-आफ्नो अस्तित्व संरक्षण गर्नको लागि तुम्लो-यालोमैत्री र प्रकृति मैत्री हुन अपरिहार्य छ ।

किरात बायुड राई सुम्निखिमको सांगठनिक अवस्था, गतिविधि, उपलब्धी र चुनौतिहरू ।

- युवराज बायुड राई
महासचिव

सुम्नि सेवा

सर्वप्रथम किरात बायुड राई सुम्निखिमको तर्फबाट सबैमा सेवा अभिवादन । साथै सुम्निखिमले स्थापनाको तेस्रो वर्ष सफलतापूर्वक पूरा गरी चौथो वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा सम्पूर्ण सुम्निखिमकर्मी तथा देश विदेशमा रहनु भएका किरात बायुड राई आमा बुवा, दाजुभाई दिदिबहिनीहरूमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु । साथै सिमित श्रोत साधनका बाबजुत संस्थाको उद्देश्य प्राप्तिको निमित्त लाग्न सदैव प्रेरित गर्नुहुने, सुभाब सल्लाह दिनुहुने साथै देश परदेशमा रहेर पनि आर्थिक तथा भौतिक सहयोग गर्नुहुने आदरणीय अग्रज महानुभावहरू प्रति कृतज्ञता जाहेर गर्दछु ।

सुम्निखिम चौथो वर्षमा

प्रकति र पित्रीपूजक हामी बायुड भाषी किरात राईहरूको साभा संस्थाको रूपमा किरात बायुड राई सुम्निखिम मिति २०७७ पुष २० गते जिल्ला प्रसाशन कार्यालय काठमाडौंमा विधिवत दर्ता भई स्थापना भयो । देश तथा विदेशमा छरिएर रहेका सम्पूर्ण बायुड भाषी राईहरूलाई एकताबद्ध गर्दै बायुड भाषा, संस्कार संस्कृति, धर्म, कला साहित्य, गीत संगीत, मौलिक ज्ञान सिप, मुन्दुम र इतिहासको संरक्षण एवम् विकास गर्ने उद्देश्यका साथ यो संस्था स्थापना भएको हो ।

जातिय एकता र भाषिक मौलिकता कायम गर्नु सुम्निखिमको मुल एजेण्डा हो । हामीले संस्थागत रूपले स्पस्ट पादै आएका छौं की किरात हज्जारौं वर्ष अघिको पूर्वीय मानव सभ्यता, इतिहास, भूगोल र सामुहिक

मनोविज्ञान सहितको एकिकृत पहिचान बोक्ने शब्द हो भने राई नेपालको एक आदिवासी जाति र एकता सूचक शब्द हो । त्यस्तै बहुभाषी राई जाति अन्तरगत हामी बायुङ (Bayung) मातृभाषी समुदाय हौं भन्ने हाम्रो तुम्लो (मुन्दुम), मिथक र ब्यवहारिक प्रयोगले प्रमाणित गरेको छ । नक्सो, तुम्लोचाहरुका अनुसार बायुङ अथवा वायुङको शाब्दिक अर्थ पूरानो मानव सभ्यता भन्ने हुन्छ । फरक भूगोलको बायुङ वस्तिहरुमा बोलिने बायीङ, बाईङ, बाहिङ र बनुङ जस्ता भाषासूचक शब्दहरु मौलिक बायुङ शब्दकै अपभ्रंसित रूप हुन् भने भाषा विकास र विस्तारको क्रममा रुमदाली, नेचाली, पाई लो, प्रोचा लो, रदु लो आदि भाषासूचक शब्दहरु बायुङहरुको आफ्नो पुर्खा र थातथलोको नाम जोडेर बनेका शब्द हुन । जस्को मूलरूप अर्थाथ स्वआर्जित नाम (Ethnonym) बा(अ)युङ अर्थात बायुङ नै हो ।

बहुजातिय, बहु-भाषीक, बहु-धार्मिक, बहु-सांस्कृतिक देश नेपालको पूर्व देखि पश्चिमसम्मका २७ भन्दा वढि जिल्लाहरु र विश्वका विभिन्न मुलुकहरुमा छरिएर रहेका हामी बायुङ राई जातिलाई किरात बायुङ राई सुम्निखिमले एकताको सुत्रमा बांधी समुदायको हित र मातृभाषा, रैथाने ज्ञान सिप, इतिहास, संस्कार संस्कृति, मुन्दुम(तुम्लो) दर्शनको संरक्षण र संवर्द्धनमा क्रियाशिल रहदै आएको छ । सिमित श्रोत साधनका वावजुत संस्थाको ४ वर्षे जीवनमा बायुङ राई जातिको असली पहिचान समुदायस्तर देखि राज्यको तह सम्म दर्ज गराउन सफल भएको छ ।

सुम्निखिमको हालको सांगठनिक अवस्था:

केन्द्रीय कार्यसमिति: किरात बायुङ राई सुम्निखिमको हाल कायम केन्द्रीय पदाधिकारी सदस्यहरु निम्न वमोजिम छन् ।

क्र.सं.	नाम थर	पद	जिल्ला	सम्पर्क
१	ज्ञान बहादुर बायुङ राई	अध्यक्ष	सोलुखुम्बु	९८४३३६७५६८
२	दिपक कुमार बायुङ राई	उपाध्यक्ष	खोटाङ	९८५१०६५९०६
३	प्रेम कुमारी राई	"	ओखलढुङ्गा	९८४९४०२८५४

४	युवराज बायुड राई	महासचिव	सुनसरी	१८५१०००६३४
५	भिम कुमारी बायुड राई	सचिव	सोलुखुम्बु	१८१८१९८९८३
६	पार्वती बायुड राई (रिम्वाफूड)	कोषाध्यक्ष	ओखलढुङ्गा	१८४१७४०५८६
७	सन बहादुर राई	सहकोषाध्यक्ष	सोलुखुम्बु	
८	लोक बहादुर बायुड राई	स. सदस्य	ओखलढुङ्गा	१८६१२९३७१८
९	विनायक बायुड राई	स. सदस्य	ओखलढुङ्गा	१८४३८२२९३५
१०	जीवन बायुड राई	"	सोलुखुम्बु	१८०३३७९८६२
११	मन कुमारी बायुड राई (मञ्जु)	"	उदयपुर	१८१९७३१९५९
१२	रविन बायुड राई	"	खोटाङ	१८५१०९११४८
१३	आकृता बायुड राई	"	सोलुखुम्बु	१८४०२५४४७८
१४	देव बहादुर बायुड राई	"	मोरङ	१८४२०२३७७८
१५	जीवन बायुड राई	"	भूपा	१८४१४७९७७२
१६	सविना बायुड राई	"	भोजपुर	
१७	युवराज बायुड राई		ओखलढुङ्गा	
१८	गाहान सिं बायुड राई			

सचिवालय

क्र.सं.	नाम थर	पद
१	ज्ञान बहादुर बायुड राई	अध्यक्ष
२	दिपक कुमार बायुड राई	उपाध्यक्ष
३	प्रेम कुमारी राई	"
४	युवराज बायुड राई	महासचिव
५	भिम कुमारी बायुड राई	सचिव
६	पार्वती बायुड राई (रिम्वाफूड)	कोषाध्यक्ष

७	सन बहादुर राई	सहकोषाध्यक्ष
८	लोक बहादुर बायुड राई	स. सदस्य

केन्द्रीय विभागहरू

- १) **संगठन विभाग:** प्रमुख- युवराज बायुड राई, सचिव- लुङ्गराज बायुड राई, सदस्यहरू- दिक्षा बायुड राई, पदम बायुड राई, पूर्ण सिं बायुड राई, सरोज बायुड राई, जितेन बायुड राई ।
- २) **आर्थिक विभाग:** प्रमुख- पार्वती बायुड राई, सदस्यहरू- प्रवेश बायुड राई, राजविर बायुड राई, मेजना बायुड राई ।
- ३) **खोज तथा अनुसन्धान विभाग:** प्रमुख- लोक बहादुर बायुड राई, सदस्यहरू- भिम कुमारी बायुड राई, किशोर बायुड राई, नविन बायुड राई, वसन्त बायुड राई, पवित्रा थाप्रोमि राई ।
- ४) **विदेश विभाग:** प्रमुख- दिपक कुमार बायुड राई, सचिव- विकास बायुड राई (अर्जुन) सदस्यहरू-रविचन्द्र बायुड राई, आभास बायुड राई (आई कुमार), भक्त बहादुर बायुड राई, सृजना बायुड राई ।
- ५) **महिला विभाग:** प्रमुख- मन कुमारी बायुड राई, सदस्यहरू- आकृत्रि बायुड राई, कृष्ण कुमारी बायुड राई, लोकमाया बायुड राई, सुनिता बायुड राई, लक्ष्मिता बायुड राई र खापिमा बायुड राई ।
- ६) **प्रचार तथा प्रकाशन विभाग:** प्रमुख-रविन बायुड राई, सदस्यहरू- दशरथ रुम्दाली राई, रुद्र सिं बायुड राई, धनकुमार बायुड राई, चतुरमान बायुड राई र सुप्रिया बायुड राई ।
- ७) **यूवा तथा विद्यार्थी विभाग:** प्रमुख- विनायक बायुड राई, सदस्यहरू- कर्ण रुम्दाली राई, युनिसा बायुड राई, राजन बायुड राई, करिना बायुड राई ।
- ८) **संस्कृति विभाग:** प्रमुख- प्रेम कुमारी बायुड राई, सचिव- कर्ण रुम्दाली राई र सदस्यहरू सनद बायुड राई, दिनेश बायुड राई, प्रवेश बायुड राई, शम्भु बायुड राई,

केन्द्रीय सल्लाहकारहरु

- १) छत्र बहादुर बायुड राई (धेवा, खोटाङ)
- २) आड बहादुर बायुड राई (बुद्धिजीवि, सोलुखुम्बु)
- ३) बुद्धि कुमार बायुड राई (नक्सो/तुम्लोचा, ओखलढुङ्गा)
- ४) तेजलाल बायुड राई (नक्सो/तुम्लोचा, ओखलढुङ्गा)
- ५) जुद्ध रुम्दाली राई (डामुचा, भक्तपुर)
- ६) यस बहादुर बायुड राई (अध्यक्ष - जिमि (राई) उत्थान समाज, सोलुखुम्बु)
- ७) मान बहादुर रुम्दाली राई (वरिष्ठ अधिवक्ता, सुनसरी)
- ८) पन्दाविर बायुड राई (तुम्लोचा, मोरङ)
- ९) चक्रसेर बायुड राई (अधिवक्ता, खोटाङ)
- १०) रसिक बायुड राई (उपप्राध्यापक, सोलुखुम्बु)
- ११) मणिराज राई (पूर्वअध्यक्ष मोलुङ गापा, ओखलढुङ्गा)
- १२) गजिन्द्र बहादुर बायुड राई, ओखलढुङ्गा

जिल्ला कार्यसमितिहरु

- १) **उदयपुर:** खेमराज बायुड राईको अध्यक्षतामा १२ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम उदयपुर जिल्ला कार्यसमिति ।
- २) **ओखलढुङ्गा:** सम्भना बायुड राईको अध्यक्षता(का.वा) मा ११ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम ओखलढुङ्गा जिल्ला कार्यसमिति ।
- ३) **खोटाङ:** पूर्ण बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा १२ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम खोटाङ जिल्ला कार्यसमिति ।
- ४) **सोलुखुम्बु:** छत्र वहदुर बायुड राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम सोलुखुम्बु जिल्ला कार्यसमिति ।
- ५) **सुनसरी:** चन्द्र बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा १४सदस्यीय किरात

- बायुड राई सुम्निखिम सुनसरी जिल्ला कार्यसमिति ।
- ६) **हडकड शाखा:** लोकराज बायुड राईको अध्यक्षतामा १३ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम, हडकड शाखा समिति ।
- ७) **संखुवासभा:** नर बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा १६ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम संखुवासभा जिल्ला कार्यसमिति । साथै ४ सदस्यीय सल्लाहकार समिति ।
- ८) **पांचथर:** धन बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा १७ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम पांचथर जिल्ला कार्यसमिति ।
- ९) **मोरङ:** वीर बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा १० सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम मोरङ जिल्ला कार्यसमिति ।
- १०) **सल्यान:** जिल्ला संयोजक- रुपसिंह बायुड राई ।

दयाल (गाउँ) समितिहरू

- १) **मोप्लो:** सागर बायुड राईको अध्यक्षतामा ९ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम मोप्लो दयाल कार्यसमिति, ओखलढुङ्गा । साथै ७ सदस्यीय सल्लाहकार समिति ।
- २) **खिस्तो:** ऋतु बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा १५ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम खिस्तो दयाल कार्यसमिति, ओखलढुङ्गा । साथै ८ सदस्यीय सल्लाहकार समिति ।
- ३) **डाँडागाउँ सोल्मा:** नारद बायुड राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम डाँडागाउँ सोल्मा दयाल कार्यसमिति, खोटाङ ।
- ४) **खर्क(सल्ले):** जीवन बायुड राईको संयोजकत्वमा ११ सदस्यीय किरात बायुड राई सुम्निखिम खर्क(सल्ले) दयाल कार्यसमिति, खोटाङ ।
- ५) **सिम्ले दयाल कार्यसमिति:** भिम बहादुर बायुड राईको अध्यक्षतामा ९ सदस्यीय सिम्ले दयाल कार्यसमिति, उदयपुर ।
- ६) **इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर दयाल कार्यसमिति:** शुक्रराज बायुड

राईको अध्यक्षतामा ११ सदस्यीय इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर द्याल कार्यसमिति, सुनसरी ।

संस्थाको भेला, बैठक र महत्वपूर्ण निर्णयहरू :

किरात बायुड राई सुम्निखिमको चौथो वर्ष (२०८० पुष २० देखि २०८१ पुष १९) को अवधिमा केन्द्रीय कार्यसमितिको ६ वटा पूर्ण बैठक, १ म्यासेन्जर ग्रुप बैठक र १ अधिवेशन आयोजक समितिको बैठक बस्यो । ती बैठकहरूले गरेको महत्वपूर्ण निर्णयहरू निम्नानुसार छन्,

पूर्ण बैठक (मिति २०८० चैत्र १० गते शनिवार उपाध्यक्ष दिपक कुमार बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. १, संस्थाको अधिवेशन बारे- विधानको संसोधित व्यवस्था वमोजिम हरेक ३ वर्षमा संस्थाको अधिवेशन गर्नुपर्ने मिति २०८०/०६/१३ गते बसेको केन्द्रीय कार्यसमितिको बैठकले २०८० फागुन २६ गते तोकेको अधिवेशन उक्त मितिमा कारणबस हुन नसकेकोले मिति २०८१/०१/१५ गते काठमाडौंमा आयोजना गर्ने । सो अधिवेशन सम्पन्न गर्नका लागि आगामी चैत मसन्त भित्रमा सदस्यता नविकरण गरी जिल्ला, प्रवास, नगर गाउँ कार्यसमितिहरूलाई भेला सम्पन्न गरी प्रतिवेदन पेश गर्न सर्कुलर जारी गर्ने । केन्द्रीय कार्यसमिति प्रथम अधिवेशन आयोजक समितिमा रुपान्तरण ।

निर्णय नं. २, आर्थिक सहभागिता बारे- सुनसरी, उदयपुर धनकुटाको सिमा स्थित सप्तकोशी नदिमारहेको किरातीहरूको मुन्दुमी आस्थाको थलो हर्कबुङ्मा बारिलाचो फालेन्दुमा निर्माण गरिने किरात राईहरूको सांस्कृतिक सम्पदा (माडाखिम) को लागि किरात बायुड राई सुम्निखिमको तर्फबाट रु. ५०,५५५५५५ किरात राई यायोक्खा मार्फत हस्तान्तरण गर्ने ।

निर्णय नं. ५, शब्दकोष निर्माण बारे- संस्थाले पूर्व निर्णय गरेबमोजिम बायुड, नेपाली अंग्रेजी भाषा त्रिभाषिक शब्दकोष आगामी ४ वर्ष भित्रमा तयार गर्नेगरी भाषाविद डा. तारामणि राईलाई जिम्मेवारी दिने ।

प्रथम अधिवेशन आयोजक समिति बैठक (मिति २०८१ बैशाख १४

गते शुक्रवार संयोजक ज्ञान बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. १, संस्थाको प्रतिवेदनबारे - प्रथम अधिवेशनमा पेश हुने सांठानिक प्रतिवेदनर आर्थिक प्रतिवेदन पारित ।

निर्णय नं. २, अधिवेशन सञ्चालन विधिबारे- प्रथम अधिवेशनमा उद्घाटन सत्र वा खुला सत्र बन्द सत्र हुने । बन्द सत्रको सञ्चालनको लागि बन्द सत्र सञ्चालन समिति सभाबाट घोषणा गरिने ।

निर्णय नं. ३, विधान संसोधनबारे- संस्था विधानमा भएको व्यवस्थाहरूमा आवश्यक संसोधन थप गर्ने ।

पूर्ण बैठक (मिति २०८१ बैशाख १५ गते शनिवार, अध्यक्ष ज्ञान बायुड राईको अध्यक्षतामा सुम्निमा हल किराया केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. १ - प्रथम अधिवेशनले पारित गरेको प्रतिवेदनहरू विधान संसोधनको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने ।

निर्णय नं. ३, विभागर सल्लाहकार समिति बारे- प्रथम अधिवेशन पूर्व रहेको संस्थाको केन्द्रीय विभागहरू, विभागका पदाधिकारी सदस्यहरू सल्लाहकारहरू यथावत कायम गर्ने । साथै संस्थाको निवर्तमान उपाध्यक्ष गजिन्द्र बहादुर बायुड राईलाई केन्द्रीय सल्लाहकारमा मनोनित गर्ने ।

पूर्ण बैठक (मिति २०८१ जेठ १५ गते मंगलवार, उपाध्यक्ष दिपक कुमार बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. १, जग्गा प्राप्त गर्ने बारे- जिल्ला ओखलढुङ्गा साविक वर्णालु ४ स्थायी ठेगाना भई हाल सुनसरी जिल्ला इटहरी उमनपा ४ बस्नुहुने किरात बायुड राई सुम्निखिम सुनसरी जिल्ला अध्यक्ष चन्द्र बहादुर बायुड राईले संस्थागत उन्नति र विकासको निमित्त ओखलढुङ्गा जिल्ला सिद्धिचरण न.पा. वडा नं. ५ स्थित १० आना जग्गा प्रदान गर्नुहुने भएकोमा दातालाई हार्दिक धन्यवाद सहित सो जग्गा संस्थाको नाममा राजिनामा पास गरिलिने । सो जग्गा प्राप्त गर्न संस्थाको तर्फबाट प्रतिनिधिको रूपमा सुम्निखिम ओखलढुङ्गा जिल्ला कार्यसमिति उपाध्यक्ष सम्भना राई र सचिव

नर बहादुर राईलाई संस्थाको छाप र आवश्यक कागजात सहित मालपोत कार्यालय ओखलढुङ्गामा पठाउने ।

पूर्ण बैठक (मिति २०८१ जेठ १७ गते, उपाध्यक्ष दिपक कुमार बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. १, टुँडिखेलमा हड सेग्रीो सिलि प्रदर्शन गर्नेबारे- यले थोचे ५०८४ तथा लिम्मो वाक्साको अवसरमा मिति २०८१/२/२६ गते काठमाडौँ स्थित टुँडिखेलमा हड सेग्रीो सिलि प्रदर्शन गर्ने । सो सिलिका निमित्त ओखलढुङ्गा र सोलुखुम्बु जिल्लाबाट भःःःसी सहित सिलिचारु बोलाउने र सिलि प्रदर्शनबारे कार्यविभाजन गरिएको ।

निर्णय नं. ३ - किरात बायुड राई सुम्निखिमको केन्द्रीय सहकोषाध्यक्षमा सन बहादुर बायुड राईलाई मनोनित गर्ने ।

पूर्ण बैठक (मिति २०८१ असार ८ गते, उपाध्यक्ष दिपक कुमार बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. १, समीक्षा- किरात बायुड राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको आयोजनामा मिति २०८१/२/२६ गते नेपालदु नेवालदु अर्थात काठमाडौँ उपत्यका स्थित टुँडिखेलमा हड/सेग्रीो सिलि प्रदर्शन व्यवस्थापकिय कमीकमजोरीका बाबजुद सफल । निश्चित समय र स्थानमा बाहेक अन्यत्र सिलि प्रदर्शन गर्न नहुने मान्यताको कारण सार्वजनिक र पुस्तान्तरण हुन नसक्दा लोप हुने खतरामा रहेको महत्वपूर्ण सिलिको संरक्षणमा एक ऐतिहासिक कदम ।

निर्णय नं. २, धन्यवाद ज्ञापन- निर्णय १ बमोजिम प्रदर्शन गरिएको हड/सेग्रीो सिलिमा विभिन्न जिल्लाबाट सहभागी मसिचा, मसिमी र सिलिचारु र यसरी सिलिको सार्वजनिक प्रदर्शन गरिनु उचित र आवश्यक रहेको महसुस गर्दै सुम्निखिमलाई आर्थिक एवम् भौतिक सहयोग गर्नुहुने महानुभावहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्ने ।

पूर्ण बैठक (मिति २०८१ पुष ९ गते, अध्यक्ष ज्ञान बायुड राईको अध्यक्षतामा केन्द्रीय कार्यालयमा बसेको बैठक)

निर्णय नं. २, सचिवालय गठन- किरात बायुड राई सुम्निखिमको केन्द्रीय सचिवालय निम्नानुसार गठन गर्ने । अध्यक्ष- ज्ञान बहादु बायुड राई, उपाध्यक्ष- दिपक कुमार बायुड राई, उपाध्यक्ष- प्रेम कुमारी बायुड राई, महासचिव- युवराज बायुड राई, सचिव- भिम कुमारी बायुड राई, कोषाध्यक्ष- पार्वती बायुड राई, सहकोषाध्यक्ष- सन बहादुर बायुड राई र सदस्य लोक बहादुर बायुड राई ।

निर्णय नं. ३, प्रज्ञा नेपाली बृहत शब्दकोषबारे- नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानले प्रकाशन गरेको प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोष(दशौं संस्करण) मा बायुड राईबारे समावेश भएका शब्दहरूको अध्ययन गरी गलत लेखिएको भए सच्याई लेखिनु पर्ने शुद्ध शब्द र सो शब्दको अर्थ साथै उक्त शब्दकोषमा समावेश नभएको शब्दहरू (स्थापित बायुड भाषाका मानक शब्दहरू, प्रकृति र पित्री, ऐतिहासिक स्थान थुम र गढीहरू, पूर्खाहरू, बायुड राईका दोचाहरू, सांस्कृतिक पोषाक तथा सामानहरू, तुम्लोका शब्दहरू आदि) तीन महले फारममा लेखी शब्दकोषमा समावेश गराउन किरात राई यायोक्खा मातहत गठित प्रज्ञा नेपाली बृहत शब्दकोष अध्ययन तथा संसोधन सुभाब समिति समक्ष २०८१/०९/१० गते पेश गर्ने ।

निर्णय नं. ४, सुम्निखिमको चौथो वार्षिकोत्सवबारे- किरात बायुड राई सुम्निखिम स्थापनाको ४ वर्ष पूरा गरेको अवसरमा मिति २०८१/०९/२० गते किराया सुम्निमाहल कोटेश्वर काठमाडौंमा चौथो वार्षिकोत्सव मनाउने ।

निर्णय नं. ५, जिम्मेवारी हेरफेर तथा थपबारे- सुम्निखिमको केन्द्रीय विभागहरूमा निम्नानुसार जिम्मेवारी हेरफेर गर्ने ।

महिला विभाग : प्रमुख- मन कुमारी बायुड राई र सदस्यमा खापिमा बायुड राई थप गर्ने ।

संस्कृति विभाग : प्रमुख- प्रेम कुमारी बायुड राई, सचिव- कर्ण रुम्दाली राई, सदस्यहरू सनद बायुड राई, दिनेश बायुड राई, प्रवेश बायुड राई र शम्भु बायुड राई थप गर्ने ।

संगठन विभाग : सदस्यमा जितेन बायुड राई थप गर्ने ।

खोज तथा अनुसन्धान विभाग : सदस्यमा पवित्रा थाम्रोमि राई थप गर्ने ।

प्रचार तथा प्रकाशन विभाग : सुप्रिया बायुङ राई थप गर्ने ।

निर्णय नं. ६, कोष सञ्चालन गर्नेबारे- सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमिति मातहत रहने गरी प्रकाशन र विपद सहायतासँग सम्बन्धित हुनेगरी आर्थिक विनियम बनाई २ कोषहरु सञ्चालन गर्ने । विनियम बनाउने जिम्मेवारी कानूनी सल्लाहकार चक्रसेर बायुङ राईलाई दिने ।

निर्णय नं. ९, मध्यपुर महोत्सवमा सहभागी हुनेबारे- मिति २०८१ पुष १२, १३ र १४ गते मध्यपुर थिमी नगरपालिकाद्वारा आयोजित मध्यपुर महोत्सवमा बायुङ राईहरुको हड/सेग्री सिलि प्रदर्शन गरिदिन किराया भक्तपुरबाट संस्थालाई निमन्त्रणा आएको हुँदा पुष १३ गते सिलि सहित महोत्सवमा सहभागी हुने ।

संस्थागत गतिविधिहरु : हड/सेग्री सिलि प्रदर्शन

टुँडिखेल, काठमाडौँ

• किरात बायुङ राईहरुको लिम्मो (उभौली) वाक्सा ५०८४ को अवसरमा किरात बायुङ राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको आयोजनामा मिति २०८१/०२/२६ गते काठमाडौँ स्थित टुँडिखेलमा बायुङ राईहरुको सांस्कृतिक नाच हड सेग्री सिलि भव्यरूपमा प्रदर्शन गरियो ।

हड सेग्री सिलि(नाच) पित्रि तथा प्रकृति पूजन गर्दा तुम्लो(मुन्दुम) बाचन गरेसंगै भःर भःसी (विशेष सांस्कारिक पहिरन) सहित ग्री(झ्याम्टा) को तालमा नाचिने नाच हो । निश्चित समय, स्थान, ब्यक्तिर विधि विधान अनुसार मात्र सिलि नाच मिल्ने बायुङ राईहरुको सांस्कृतिक मान्यता भएकाले यस अघि सार्वजनिक प्रदर्शन भएको थिएन । हड सेग्री सिलि सिमित व्यक्तिले सीमित स्थानमा मात्र नाच्दा यो सिलि पुस्तान्तरण हुन नसक्ने र राज्यले यस सिलिको महत्व अनुभूत नगर्ने हुँदा कालान्तरमा सिलि नै लोप हुनसक्ने खतरालाई गम्भिरतापूर्वक मनन गरी यो कार्यक्रमको आयोजना गरिएको हो । सांस्कृतिक जडता र विचलनको वीचबाट सांस्कृतिको मुल

मर्मलाई बचाउदै सहज र सरल बनाई सांस्कृतिक परिमार्जन गर्नु आजको आवश्यकता र हाम्रो साभ्ना दायित्व पनि हो । पित्रीको श्राप गाल र प्रकृतिको कुनै दोष नलागोस भन्ने पुकारा र पित्रीसँग बल आशिष माने यः सन्चो विधि तुम्लोचा लोक बहादुर बायुड राईले गर्नु भए पछि सिल्लीको शुरुवात भएको थियो । सो सिलि प्रदर्शनमा ओखलढुङ्गाबाट नक्सो दिलिप बायुड राईको नेतृत्वमा, सोलुखुम्बुबाट सुम्निखिम जिल्ला अध्यक्ष छत्र बहादुर बायुड र राईको नेतृत्वमा, सुनसरी जिल्लाबाट सुम्निखिम जिल्ला अध्यक्ष चन्द्र बहादुर बायुड राईर उपाध्यक्ष आईती बहादुर बायुड राईको नेतृत्वमा सांस्कृतिक भेषभुषा सहित मसिचा, मसिमिर सिलिचाहरूको उपस्थिति रहेको थियो । फरक नाच्ने शैलीर मौलिक पहिरनले आकर्षणको केन्द्र बनेको उक्त हड सेग्री सिलिको प्रदर्शन पछि सुम्निखिमलाई ओखलढुङ्गा जिल्लामा १० आना जग्गादान गनुहुने जग्गादाता सुम्निखिम सुनसरी जिल्ला अध्यक्ष चन्द्र बहादुर बायुड राईलाई कदर पत्रर विभिन्न जिल्लाबाट पोषाक सहित सहभागी हुनुहुने महानुभावहरूलाई सम्मान पत्र प्रदान गरी कार्यक्रम समापन गरियो ।

- किरात बायुड राईहरूको फारामो (उधौली) ५०८४ को अवसरमा किरात बायुड राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको आयोजनामा मिति २०८१/०९/०६ गते दोश्रो पटक काठमाडौँ स्थित ढुँडिखेलमा हड सेग्री सिलि भव्यरूपमा प्रस्तुत गरियो ।

ससम्बु चौर लामाटार, ललितपुर

लिम्मो/लिङ्मो वाक्साको अवसरमा किरात समाज लुभु लामाटार, ललितपुरले मिति २०८१/०३/०१ गते आयोजना गरेको साकेला कार्यक्रममा सुम्निखिमलाई हड सेग्री सिलि सहित् उपस्थित हुने निमन्त्रणा आएकोले संस्थागत रूपमा सहभागी भई हड सेग्री सिलि प्रदर्शन गरियो ।

तुम्लो खिम गोरुमारे भञ्ज्याङ, ओखलढुङ्गा

किरात राई यायोक्खा ओखलढुङ्गा जिल्ला समितिले मिति

२०८१/०९/०६ गते सिद्धिचरण न.पा. ११ गोरुमारे भञ्ज्याड स्थित तुम्लोखिममा आयोजित साकेला सिलि प्रदर्शनमा किरात बायुड राई सुम्निखिम ओखलढुङ्गा जिल्ला कार्यसमितिको नेतृत्व र सिलि प्रशिक्षक उमेश बायुड राई, मसिचाहरु सुक्रु बायुड राई लगायत तुम्लोचा बुद्धि कुमार हंगु राईको विशेष सक्रियतामा पहिलो पटक हड सेग्री सिलि भव्यरूपमा प्रस्तुत गरियो ।

मध्यपुर थिमी, भक्तपुर

मध्यपुर थिमी नगरपालिकाद्वारा मिति २०८१ पुष १२, १३ र १४ गते आयोजित मध्यपुर महोत्सवमा प्रदर्शन गर्न किरात राई यायोक्खा भक्तपुर जिल्ला समितिबाट संस्थालाई निमन्त्रणा आएअनुसार मध्यपुर थिमी न.पा. – ५ स्थित सिद्धिकाली मन्दिर परिसरमा पुष १३ गते हड सेग्री सिलि प्रस्तुत गरियो । सिलि प्रस्तुत गर्नु अघि बायुड राईहरुको सांस्कृतिक भेषभुषा र सामग्री सहितको भाँकीले मध्यपुर थिमी ७ नम्बर वडा कार्यालय हुँदै किरात टोल, नगरपालिका चोक र विभिन्न भित्री चोक सडकहरुमा परिक्रमा गरेको थियो ।

तेश्रो वार्षिकोत्सव : मिति २०८०/०९/२० गते किरात बायुड राई सुम्निखिमले स्थापनाको तेश्रो वर्ष पूरा गरेको अवसरमा सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौँमा तेश्रो वार्षिकोत्सव कार्यक्रम सम्पन्न गरियो । भाषाविद् डाक्टर नेत्रमणि दुमि राईको विशेष सम्बोधन रहेको सो कार्यक्रममा काठमाडौँमा उपत्यकामा रहनुहुने बायुड राई दाजुभाई दिदिबहिनीहरुको उपस्थिति रहेको थियो ।

सिलि प्रशिक्षण :

काठमाडौँ: लिम्मो/लिङ्मो वाक्साको अवसरमा काठमाडौँमा हड सेग्री सिलि प्रदर्शन गर्ने उद्देश्यले किरात बायुड राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिले किराया सुम्निमा हल, कोटेश्वर काठमाडौँमा मिति २०८१ जेठ ५ गते देखि २५ गते सम्म २० दिने हड सेग्री सिलि प्रशिक्षण सम्पन्न गरियो ।

सिलि प्रशिक्षक- प्रेम बहादुर बायुड राई (सोलुखुम्बु)

- ” – शम्भु बायुड राई (सोलुखुम्बु)
- ” – सनद बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- ” – दिनेश बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- ” – मिलन बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- ” – उमेश बायुड राई (ओखलढुङ्गा)

मसिमी(महिला सिली प्रशिक्षक)- प्रेम कुमारी बायुड राई (ओखलढुङ्गा)

फारामोको अवसरमा काठमाडौँ र भक्तपुरमा प्रदर्शन गर्ने उद्देश्यले सुम्निमा हल कोटेश्वर काठमाडौँ मिति २०८१ साल मंसिर २५ देखि पुष ४ गतेसम्म हड सेग्री सिलि प्रशिक्षण सम्पन्न गरियो ।

सिलि प्रशिक्षक - प्रवेश बायुड राई (सोलुखुम्बु)

सिलि प्रशिक्षक - सनद बायुड राई (ओखलढुङ्गा)

सुनसरी : किरात बायुड राई सुम्निखिम इटहरी द्याल समितिको आयोजनामा मिति २०८१/०१/२८ गते सुनसरीको इटहरी उ.म.न.पा. ६ शिशु मार्ग स्थित सुम्निखिम सुनसरी जिल्ला उपाध्यक्ष आइति बहादुर बायुड राईको घरमा हड सेग्री सिली प्रशिक्षण सम्पन्न गरियो । सिलि प्रशिक्षक - उमेश बायुड राई ।

ओखलढुङ्गा : मिति २०८१ साल पुष १ गते देखि पुष ५ गते सम्म ओखलढुङ्गा जिल्ला सिद्धिचरण न.पा. ३ स्थित एभरेष्ट क्लबमा मसिचा शुक्रराज बायुड राईको संयोजकत्वमा हड सेग्री सिलि प्रशिक्षण सम्पन्न गरियो ।

सिलि प्रशिक्षक - उमेश बायुड राई

- **प्रथम राष्ट्रिय अधिवेशन :** मौलिक भाषिक पहिचानका लागि बायुड र जातिय एकताका लागि राई भन्ने मुल नाराका साथ किरात बायुड राई सुम्निखिमको प्रथम राष्ट्रिय अधिवेशन मिति २०८१ साल वैशाख १५ गते शनिबार सुम्निमा हल कोटेश्वर, काठमाडौँमा भव्यरूपमा सम्पन्न गरियो ।

अधिवेशनको उद्घाटन सत्र नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानका कुलपति भूपाल राईको प्रमुख आतिथ्यतामा भएको थियो । बायुङ तुम्लो विधिअनुसार तीनचुलामा आगो बालेर शुरुभएको खुला सत्रमा शुभकामना मन्तव्य राख्दै संस्कृत संरक्षणका निमित्त संस्था अरु क्रियाशील हुन जरुरी रहेको प्रमुख अतिथिले सुभाउनु भयो । त्यसैगरी विशेष अतिथि किरात राई यायोक्खाका उपाध्यक्ष जनक राई र अतिथि भाषाविद् एवम् किरात राई प्रज्ञा परिषदका उपकुलपति डा. नेत्रमणि दुमी राईले सुम्निखिमले गरेको कामको चर्चा गर्नुहुँदै संस्थागत उद्देश्य प्राप्तिका लागि सबैले मिलेर अधि बढनुपर्ने बताउनु भयो । बन्द सत्रको समापन संगै सल्लाहकार यस बहादुर बायुङ राईको संयोजकत्वमा सल्लाहकार जुद्ध रुम्दाली राई, चक्रसेर बायुङ राई र अग्रज व्यक्तित्वहरु लाल बहादुर बायुङ राई र थिरराज बायुङ राई सम्मिलित ५ सदस्यीय बन्द सत्र सञ्चालन समिति र निर्वाचन समिति घोषणा गरियो । बन्द सत्रमा उदयपुर जिल्ला कार्यसमितिको तर्फबाट अध्यक्ष खेमराज बायुङ र राईले, सोलुखुम्बु जिल्ला कार्यसमितिको तर्फबाट अध्यक्ष छत्र बहादुर बायुङ र राईले र शाखा समिति हडकडको तर्फबाट अध्यक्ष लोकराज बायुङ राईले आ-आफ्नो समितिको प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुभयो । सुम्निखिम केन्द्रको तर्फबाट निवर्तमान महासचिव युवराज बायुङ राईले प्रस्तुत सांगठनिक प्रतिवेदन र निवर्तमान कोषाध्यक्ष पार्वती बायुङ राई (रिम्वाफुङ) ले प्रस्तुत आर्थिक प्रतिवेदन माथि विभिन्न जिल्लाबाट उपस्थित प्रतिनिधिहरु, बायुङ अग्रज बुद्धिजीवि, नक्सो, तुम्लोचाहरु वीच छलफल गरी गराई परिमार्जन सहित पारित गरियो । त्यसपछि निर्वाचन समितिले नयाँ कार्यसमितिको लागि विधान र लोकतान्त्रिक विधि बमोजिम निर्वाचन प्रकृया पूरा गरी निम्न पदाधिकारी सदस्यहरु किरात बायुङ राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिमा सर्वसम्मत निर्वाचित भएको घोषणा गर्‍यो,

- १) अध्यक्ष – ज्ञान बहादुर बायुङ राई (सोलुखुम्बु)
- २) उपाध्यक्ष – दिपक कुमार बायुङ राई (खोटाङ)
- ३) उपाध्यक्ष – प्रेम कुमारी बायुङ राई (ओखलढुङ्गा)
- ४) महासचिव – युवराज बायुङ राई (सुनसरी)

- ५) सचिव – भिम कुमारी बायुड राई (सोलुखुम्बु)
- ६) कोषाध्यक्ष – पार्वती बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- ७) सदस्य – लोक बहादुर बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- ८) सदस्य – विनायक बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- ९) सदस्य – जीवन बायुड राई (सोलुखुम्बु)
- १०) सदस्य – मन कुमारी बायुड राई
- ११) सदस्य – रविन बायुड राई (खोटाड)
- १२) सदस्य – देव बहादुर बायुड राई
- १३) सदस्य – जीवन बायुड राई (भापा)
- १४) सदस्य – आकृता बायुड राई (सोलुखुम्बु)
- १५) सदस्य – सविना बायुड राई (भोजपुर)
- १६) सदस्य – युवराज बायुड राई (ओखलढुङ्गा)
- १७) सदस्य – गाहान सिंह बायुड राई (ओखलढुङ्गा)

नवनिर्वाचित कार्यसमितिका पदाधिकारी सदस्यहरूलाई बन्दसत्र सञ्चालन समितिका संयोजक यस बहादुर बायुड राईले शपथ खुवाई संस्थाको कागजात, जिन्स सामान र नगद रकम हस्तान्तरण गर्नुभयो । प्रथम राष्ट्रिय अधिवेशनले संस्था विधानमा निम्न बमोजिम संसोधन तथा थप गर्ने प्रस्ताव पारित गर्‍यो,

विधानको पहिलो पूरक संसोधन २०८१:

- १) प्रस्तावनामा किरात लिपिको सट्टा किरात श्रीजङ्गा लिपि बनाईएको र अन्य दफाहरूमा पनि सोहि अनुसार मिलाईएको ।
- २) दफा ३(क) मा संस्थाको भण्डा थप गरी अनुसूचि १ मा भण्डाको नमुना र बनाउने विधि थपिएको ।
- ३) दफा ६(ड) मा संरक्षक सदस्यको व्यवस्था थप गरी दफा १०(५) मा संरक्षक सदस्यता प्राप्त गर्ने विधि सहित अनुसूचि २(ग) मा संरक्षक

- सदस्यता पत्रको नमुना थपिएको ।
- ४) दफा ११(ख) मा कार्यसमितिको निर्वाचन र अन्य काम गर्न हरेक २ वर्षमा आयोजना गरिने साधारण सभालाई अधिवेशन भनिने को सङ्गमा हरेक ४ वर्षमा गरिने साधारण सभालाई अधिवेशन भनिने व्यवस्था बनाईएको र सोहि अनुसार दफा १३(२) लाई संसोधन गरिएको ।
- ५) दफा १३(१) मा केन्द्रीय कार्यसमिति २५ बाट २९ सदस्यीय बनाईएको ।
- ६) दफा १३(३) मा जिल्ला कार्यसमिति १५ बाट २१ सदस्यीय बनाईएको । प्रवास शाखा समिति २१ सदस्यीय र नगर/गाउँ कार्यसमिति १५ सदस्यीय बनाउने व्यवस्था थप गरिएको ।
- ७) दफा १७ मा सहसचिव र सहकोषाध्यक्षको व्यवस्था थप गरी काम, कर्तव्य र अधिकार थपिएको ।

• **सामुहिक देउसी भैलो :**

काठमाडौँ : यले थोचे ५०८४ को वलिहाड चाड (तिहार) को अवसरमा मिति २०८१/०७/१७ गते सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिको आयोजनामा शुभकामना आदान प्रदान तथा सामुहिक देउसीभैलो कार्यक्रम काठमाडौँमा सम्पन्न गरियो ।

सुनसरी : वलिहाड चाडको अवसरमा किरात बायुड राई सुम्निखिम इटहरी-तरहरा-शान्तिनगर द्याल कार्यसमितिले मिति २०८१ साल कात्तिक १७, १८ र १९ गते सामुहिक देउसी भैलो कार्यक्रम सम्पन्न गर्‍यो ।

• **संस्थागत भेटघाट :** किरात बायुड राई सुम्निखिम हडकड शाखा समितिले मिति २०८१/०४/०५ गते मोडेल तथा नवनायिका अनुषा बायुड राईलाई जोर्डन स्थित बगैचा रेष्टुरेण्ट, हडकडमा संस्थागत भेट गरी शुभकामना तथा प्रसंसा पत्र प्रदान गर्‍यो ।

• **संस्थागत सहभागिता:**

- सुनसरीको धरान उपमहानगर पालिका स्थित चिण्डे डाँडामा निर्माण गरिने किरातीहरूको आदिम पूर्या सुम्निमा र पारुहाडको प्रतिमा निर्माण सहयोगार्थ रु. ७३,१५० रकम किरात बायुड राई सुम्निखम सुनसरी जिल्ला कार्यसमितिको तर्फबाट अध्यक्ष चन्द्र बहादुर बायुड राई सहित पदाधिकारी सदस्यहरूको टोलिले मिति २०८१/०१/०८ गते शनिबार धरानका नगर प्रमुख हर्कराज राईलाई भेटी हस्तान्तरण । साथै नगर प्रमुख राईको श्रमदान अभियानमा सहभागी ।
- सुनसरी, उदयपुर र धनकुटाको सिमाना स्थित सप्तकोशी नदिमा रहेको बायुड राईहरूको मुन्दुमी आस्थाको केन्द्र बारिलापचो फालेन्दुमा निर्माण गरिने माङ्खिमको लागि किरात बायुड राई सुम्निखिमको तर्फबाट रु. ५०,५५५रकम मिति २०८१/०२/२० गते किरात राई यायोक्खालाई हस्तान्तरण ।
- मिति २०८१/०३/२९ गते किरात राई सांस्कृतिक कलाकार संघको १९औं स्थापना दिवसको अवसरमा उपाध्यक्ष प्रेम कुमारी बायुड राई अतिथिको रुपमा र हाजिरी जवाफ प्रतियोगितामा संस्कृति विभाग प्रमुख कर्ण रुम्दाली राईको नेतृत्वमा सचिव भिम कुमारी बायुड राई र विभागिय सदस्य बसन्त बायुड राई सहभागी ।
- किरात राई यायोक्खाको ३७औं स्थापना दिवसको अवसरमा किरात बायुड राई सुम्निखिमको तर्फबाट उपाध्यक्ष दिपक कुमार बायुड राई अतिथिको रुपमा सहभागि ।
- मिति २०८१/०५/२३ गते किरात राई विद्यार्थी संघको २६औं स्थापना दिवसको अवसरमा आयोजित हाजिरि जवाफ प्रतियोगितामा सुम्निखिम केन्द्रीय सदस्य मन कुमारी बायुड राईको नेतृत्वमा केन्द्रीय सदस्य सविना बायुड राई र गृष्मा बायुड राई सहभागी ।

• **प्रकाशन:**

विक्रम सम्बत २०८१ (यले थोचे ५०८४) को अवसरमा किरात बायुड राई सुम्निखिम केन्द्रीय कार्यसमितिले संस्थाको आधिकारिक विचार, सूचना र शुभकामना सन्देश सहितको भित्तेपात्रो ३००० थान प्रकाशन गरी

वितरण गरिएको ।

- किरात बायुड राई सुम्निखिमको आधिकारिक धारणा, गतिविधि र बायुड राईहरूको विविध पक्ष समेटेर मुखपत्र 'चासुवा' को तेश्रो अंक ५०० थान प्रकाशन गरी वितरण गरिएको ।
- नक्सो/तुम्लोचा तेजलाल बायुड राईद्वारा लिखित पुस्तक किरात बायुड राई तुम्लो ५०० थान प्रकाशन गरिएको ।

उपलब्धिहरू

- १) हाम्रो मातृभाषाको मौलिक नाम बायुड स्थापित र सरकारी दस्तावेजमा आंशिक अभिलेखित भएको ।
- २) बायुड भाषामा तुम्लो, इतिहास र गीत संगित सम्बन्धी दस्तावेजहरू निर्माण भएको ।
- ३) हड सेग्रो सिलिको सार्वजनिक प्रदर्शनले सिलिको संरक्षणको साथै पहिचान र महत्व स्थापित भएको ।
- ४) बायुड-नेपाली-अंग्रेजी त्रिभाषिक शब्दकोष र कक्षा १-३ को पाठ्यक्रम निर्माणाधीन रहेको ।
- ५) ८ वटा जिल्ला कार्यसमिति, १ प्रवाश शाखा समिति, ६ दर्याल कार्यसमिति निर्माण र करिब २७ जिल्लामा बायुड राईहरूबीच सम्पर्क स्थापित भएको ।

चुनौतिहरू

- १) पछिल्लो पुस्ता मातृभाषा र संस्कृति प्रति उदासिन देखिनु ।
- २) विभिन्न जिल्ला, नगर र गाउँमा गठित कार्यसमितिलेहरूलाई वार्षिक कार्ययोजना बनाई समुदायस्तरमा परिचालित गर्न नसक्नु ।

- ३) दिगो आर्थिक व्यवस्थापन नहुनु ।
- ४) राज्यको विभेदकारी नीति नियम हुनु ।

भावि योजना

- १) केन्द्रसँगै जिल्ला/प्रवास, नगर र द्याल कार्यसमितिहरूले अनिवार्य वार्षिक कार्ययोजना बनाएर गतिविधि सञ्चालन गर्ने गराउने ।
- २) बायुड समुदायस्तरमा भाषा प्रशिक्षण, तुम्लो तथा कला, संस्कार र संस्कृति बारे छलफल चलाई संस्थागत प्रभावकारिता बढाउने ।
- ३) पाठ्यपुस्तक, शब्दकोष, तुम्लो, इतिहास, दर्शन, कला संगीत र साहित्यको दस्तावेजिकरण सँगै प्रविधिकरण गर्ने ।
- ४) सामुहित चुलाघर तथा सांस्कृतिक संग्रहालयको निर्माण गर्न राज्यसंग पहुंच स्थापना गर्ने ।
- ५) दिगो आर्थिक व्यवस्थापन गर्ने ।

अन्त्यमा, भाषिक मौलिकता तोडमोड गर्ने र जातिय एकतालाई खण्डित गर्ने छुट कोहि कसैलाई दिन सकिन्न । पहिलो कुरा संसारमा एक जाति एक भाषा, एक जाति बहुभाषा र बहुजाति एक भाषा भएका मानव समुदाय छौं । यो तथ्यलाई सबैले केलाएर वुझ्न जरुरी छ । दोश्रो कुरा जातिय, भाषिक र सांस्कृतिक अनेकता नै हाम्रो सम्पत्ति हो र ती विविधता भित्रको एकता हाम्रो शक्ति । पहिचान र एकताको परिभाषासँगै सीमा पनि हामी आफ्नै सापेक्षतामा रोकौं र त्यसलाई मजबुद पारौं । नशलीय राज्यको विभाजनकारी भाष्यलाई बेलैमा बुझौं र गम्भीर बनेौं । सबै मिलेर अधि बढ्नुको अर्को विकल्प छैन । आगामी दिनहरूमा संस्थालाई देश तथा विदेशमा बस्नुहुने तपाईं सम्पूर्ण बायुड राई आमावुवा, दाजुभाई दिदिवाहिनी र अग्रजहरूको साथ सहयोग एवम् सुभाब सल्लाह प्राप्त हुने अपेक्षा गर्दछु र सोहि बमोजिम समुदायको हितमा परिचालित हुने प्रतिवद्धता समेत व्यक्त गर्दछु ।

धन्यवाद, सेवा ।

बायुङ राई तुम्लोमा 'चोपिनिङ' र 'द्व्याप्चिनिङ' प्रणालीको एक अध्ययन

-किशोर राई(बायुङ)

दयाम्बुलीमा तुम्लो गर्दै नक्स र डाबुचाहरु, तुम्लोअनुसार सेजो सिली नाचदै मिन्वा मसिमी र वाइसा मसिचाहरु, स्थान: नेचासल्यान १ सेरो, मिति: २०७५ मंसिर १५ । फोटो: किशोर बायुङ राई

१. लेखसार:

'तुम्लो' अर्थात् मुन्दुम किरात बायुङ राईहरुको मौखिकरूपमा जीवित दर्शनशास्त्र, धर्मग्रन्थ, इतिहास, संस्कार, संस्कृतिर विधिविधानहरुको संग्रह हो । उनीहरु जीवनका हरेक गतिविधिहरु 'तुम्लो' को मान्यताअनुसार अभ्यास गर्ने गर्दछन् । हरेक लिङ्मो(उभौली)र फारामो(उधौली)मा मनाइने चाड तथा उत्सवहरु 'तुम्लो' अनुसार नै आत्मसात गरी मनाइन्छन् भने बायुङ राईको मौलिक जीवनमा तुम्लो दर्शन तथा मान्यताहरुलाई अबलम्बन गरिन्छन् । जस्तै:राति कतै टाढा हिँड्नु प्यो भने तीनैवटा बोकोललुङ(चुलाढुंगा)को पुस्मा(कालो ध्वाँसो) निधारमा लगाउने, बच्चालाई टाढा लानु छ भने आमाको पैतालाको धुलोको टीका लगाइदिने वा तीनैवटा बोकोललुङ(चुलाढुंगा)को पुस्मा(कालो ध्वाँसो) निधारमा लगाइदिने, वा मोका(पितृ प्रसाद ग्रहण गरिसकेपछि खोलानाला नतर्ने आदि । यसरी मौलिक बायुङ राईको जीवनलाई नै आफ्नोपनको आकार दिने तुम्लोभिन्न

विभिन्न किसिमका मौखिकरूपमा बाँच्दै आएका संस्कारर संस्कृतिगत मौलिक संरचनाहरू रहेका छन्। तिनै विभिन्न मौलिक तुम्लीय संरचनाहरू मध्ये 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड' पनि महत्वपूर्ण तुम्लोको संरचना वा प्रणाली हुन्। यस लेखमा यिनै दुई तुम्लिय महत्व बोकेको 'चोपिनिड' प्रणाली र 'द्व्याप्चिनिड' प्रणालीहरूको बारेमा विवेचना गरिएको छ। विशेषगरी लुःना बायुड राईको तुम्लोको आधारमा यो अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ।

२. शब्दकुञ्जी:

द्व्याप्चिनिड, चोपिनिड, तड्दिसेमा, तड्दिसे, लुन्दुसेमा, लुन्दुसे, छालिन्दिमा, छालिन्दि, सिबिसेमा, सिबिसे।

३. विषय प्रवेश:

तपाईं कुनै अड्डा वा कार्यलयमा सेवा प्राप्त गर्न वा अध्ययन गर्न जानुहोस। त्यहाँ उक्त अड्डाको आफ्नै किसिमको संरचनाहरू पाउनु हुन्छ। जस्तो: प्रवेशद्वार, ढोका, सोधपुछ कक्षा, विभिन्न फाँटहरू तथा कार्यप्रणालीहरू। त्यसैगरी तपाईंले चलाईरहनु भएको स्मार्ट फोन हेर्नुहोसा त्यसको पनि आफ्नै किसिमको कार्य संरचना र सिस्टम देख्नुहुन्छ। जस्तो स्वीच अन, स्वीच अफ, स्क्रिन लक, अनि स्क्रिनमा विभिन्न एपहरू, एप भित्र विभिन्न कार्यहरू। त्यसैगरी तपाईंको फेसबुक वा सामाजिक संजालको आइडी हेर्नुहोसा त्यसको पनि आफ्नै संरचना र सिस्टम छ। लग इन, लगआउट, च्याट बक्स, कल्लिड, न्युजफिड, लाईक सेक्सन, कमेन्ट सेक्सन, रिअ्याक्टका अप्सन तथा आफ्नै कार्यप्रणालीहरू आदि इत्यदि।

जसरी माथि उल्लेखित अड्डा वा कार्यलय, स्मार्ट फोन वा सामाजिक संजालको अकाउण्टको आ-आफ्नै कार्यप्रणाली र विशेषता अनुसार मौलिक संरचनाहरू छन्। त्यसैगरी हाम्रो किरात बायुड राईहरूको तुम्लो अर्थात् मुन्दुमको पनि आफ्नै किसिमको मौलिक संरचना र कार्यप्रणालीहरू छन्। एवं रीतले बायुड राईको तुम्लो भित्रको विविध संरचना र प्रणालीहरू मध्ये 'चोपिनिड' प्रणाली र 'द्व्याप्चिनिड' प्रणालीहरू पनि दुई अति महत्वपूर्ण

प्रणाली हुन् । जुन आजसम्म पुस्तौं पुस्तादेखि हस्तान्तरण हुँदै जीवन्त भइ आएका छन् ।

यदि तपाईं किरात राई वंशका भित्रको बायुड हुनुहुन्छ भने अन्य किरात राई समुदायको सदस्यहरूको जस्तै तपाईंको पनि 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड' हुन्छ, अनिवार्य हुनु नै पर्छ । त्यसो त के होला त यी 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड' भनेको? कस्तो हुन्छ?

सबैभन्दा पहिले 'निड' के हो बुझौं । बायुड भाषाको शब्द 'निड' को शाब्दिक खसनेपाली अर्थ 'नाम' र अंग्रेजीमा 'Name' हुन्छ । तसर्थ 'निड' भन्नाले कुनै पनि वस्तुको चिन्नको लागि प्रयोग गरिने संकेत वा शब्द हो । जसले उक्त वस्तुको गुण, संरचना र आकारको आधारका नामकरण गर्दछ । जुन कुरा दुवै सजीव र निर्जीव वस्तुहरूको चिनारीको लागि प्रचलनमा रहेन्छन् । मानव सभ्यताको विकासको क्रममा पनि यसरी नै विभिन्न वस्तु वा जातिहरूको नाम कायम भएर अस्तित्वमा रहेको पाइन्छ भने किरात राईहरूको मुन्दुमको सन्दर्भमा पनि व्याक्ति तथा कुल वंशको चिनारीको आफ्नै संरचना रहेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि सामेत वा सामैलाई लिन सकिन्छ । बायुड राईहरूको तुम्लोमा पनि व्याक्ति वा वंशको चिनारीको निमित्त मौलिक संरचना र प्रणाली प्रचलनमा रहेको छ । जसअनुसार समुदायमा कुन वंश/कुलको मान्छे हो भन्ने कुरा 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड'ले प्रस्ट हुन्छ ।

यसरी हाम्रो दैनिक तथा मौलिक बायुड जीवनलाई आकार दिने तुम्लोको अलिखित र अदृश्य संरचनाहरूमा द्व्याप्चिनिड र चोपिनिड दुई पनि तुम्लोका अभिन्न पाटोको रूपमा अस्तित्वमा रहेका हुन्छन् । यहाँ यिनै दुई तुम्लोका अभिन्न अंगका रूपमा अलिखित र अदृश्य रूपमा अस्तित्वमा रहेका 'द्व्याप्चिनिड' र 'चोपिनिड' को बारेमा विवेचना गरिएको छ ।

४. अध्ययन विधि:

प्रस्तुत 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड' मा केन्द्रित अध्ययन मुख्यतयः प्राथमिक सुचनामा आधारित रहेको छ । अध्ययनको क्रममा तुम्लोवेत्ता नक्स, डाम्बुचाहरूसँग कुराकानी तथा छलफल गरी सुचनाहरू संकलन गरिएका

छन् । त्यसैगरी सेग्री, ताम, नाग्ले, बैदाडमो, डोलोमो, सायारोक्चो, भाराभुरी मो, र सामाफक्चोमो, फुङ्लामहरुमा स्वयं(अध्ययनकर्ता) उपस्थित भएर भाम्चा तथा नक्सहरुले द्यापिचनिड र चोपिनिडको कसरी उपयोग गरी तुम्लो संस्कार सम्पन्न गर्दछन् भनी सहभागी भई सुचनाहरु संकलन गरिएको छ । अध्ययनलाई अझ फराकिलो र गहिरो बनाउनको निम्ति अध्ययन पूर्व नै प्रकाशित भएका केही द्वितीय स्रोतका लेख, रचना तथा प्रकाशनहरुलाई पनि उपयोग गरिएका छन् । प्रस्तुत अध्ययन विशेषतः वर्णनात्मक र व्याख्यात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । मुख्यतयः यो अध्ययन दक्षिण सोलुखुम्बुको बायुङ गाउँको लुःना बायुङ राईहरुको संस्कार संस्कृतिमा आधारित भएर गरिएको छ ।

५) चोपिनिडः

बायुङ राईहरुको तुम्लो अनुसार 'चोपिनिड' बायुङ वंशको कुनै एक सदस्यलाई उसको चिनारीको निम्ति प्रदान गरिने 'निड' वा 'नाम' हो। यो 'निड' मुन्दुमअनुसार मौलिक रूपमा राखिएको हुन्छ । विशेषगरी कुनै परिवारको व्यक्तिलाई 'चोपिनिड' उक्त सदस्यको वंशभिन्न सेग्री/हड (सबैभन्दा बृहत पितृकार्जे) को अवसरमा राखिन्छ । 'चोपिनिड' नक्स (पितृ कार्जे संचालन गर्दा तुम्लो फलाक्ने मुख्य व्यक्ति) ले राखिदिने गर्दछ । यसरी व्यक्तिलाई राखिएको वा दिइएको जुन 'चोपिनिड' वा नाम उसको हरेक हरेक तुम्लो संस्कारहरुमा आवश्यक हुन्छ र प्रयोग गरिन्छ ।

५.१) 'चोपिनिड' को आवश्यकता, महत्व र प्रयोग अनिवार्य प्रयोग गरिने तुम्लोको संस्कार संस्कृतिहरु निम्नानुसार रहेका छन्ः

- क. सेग्री/हड पुज्दा नक्सले सारीथामा तुम्लो सम्पन्न गर्न
- ख. फुङ्लाम (विवाह) को तुम्लोको चइसे रिक्चो विधिमा सारी फ्यार्चो संस्कार सम्पन्न गर्न
- ग. फुङ्लाम(विवाह) को तुम्लोमा सुल फिक्चोको संस्कार सम्पन्न गर्न
- घ. सायारोक्चो (शिर उभाउनी) तुम्लो सम्पन्न गर्दा

- ड. किराती राई कुल तथा विशेषगरी बायुड राई वंशको धामीले तुम्लो विधिबाट उपचार गर्नुपर्दा,
 च. मृत्युपछिका तुम्लोअनुसार दाहसंस्कार सम्पन्न गर्दा
 छ. मृत्यु संस्कारमा बलम दयालको बाटो देखाउँदा/ सामा फक्चो तुम्लो (मृतात्म र जीवीत परिवार सदस्यहरुबीच सम्बन्ध छुटाउन मुन्दुमी सँस्कार) तुम्लो सम्पन्न गर्दा
 ज. अन्य पितृकार्जे (ताम, तुमा ताम, मालिमी नाग्ले र नाग्ले)हरु सम्पन्न गर्दा
 भ. ब्यार्आ तुम्लो सम्पन्न गर्ने तुम्लो सम्पन्न गर्दा
 ज. मृतात्मलाई पहिलो पल्ट कुलपितृमा बोलाउने तुम्लो (सारीरी राःचो तुम्लो) सम्पन्न गर्दा आदि ।

५.२) 'फुड भान्चो': व्यक्तिलाई 'चोपिनिड' प्रदान गर्ने तुम्लो: माथि नै समावेश गरि सकियो कि कुनै व्यक्तिलाई 'चोपिनिड' उक्त व्यक्तिको बोकोल (वंश) मा पुजिने सेग्रेको अवसरमा नक्सद्वारा प्रदान वा नामाकरण गर्ने गरिन्छ । 'चोपिनिड' राखिदिने मुन्दुमी अनुमति नक्सलाई हुन्छ । तुम्लोअनुसार नक्सले 'चोपिनिड' दिनु वा व्यक्तिले 'चोपिनिड' स्वीकार गर्नुलाई 'फुड भान्चो' पनि भनिन्छ । चोपिनिड राख्दा नक्सले सर्वप्रथम चोपिनिड राखि दिनुपर्ने व्यक्ति परिवारको कुन सदस्य जेठो, माइला, साइला कान्छा वा जेठी, माइली, साइली, काइली, कान्छी (जन्मको आधारमा) के हो? सोअनुसार मुन्दुमी कोड शब्द प्रयोग गर्नु पर्दछ र व्यक्तिको गुण, विशेषता वा बानी व्यहोरा अनुसार नाम राखिदिनु पर्दछ । जस्तै: कुनै व्यक्ति बहादुरी वा वीरता (आध्यात्मिक शक्तियुक्त) प्रकृतिको छ भने 'रुखुहड' (पुरुष) वा 'रुखुहड्मा' (महिला), परदेशी भए 'देशिहड' (पुरुष) वा 'देशिहड्मा' (महिला) भनी 'चोपिनिड' प्रदान गरिन्छ । नक्सले 'चोपिनिड' प्रदान गर्दा प्रायजसो

पुरुषको हकमा 'हड' र महिलाको हकमा 'हड्मा' प्रत्यायको रूपमा जोडिने प्रचलन रहेको छ ।

५.२.१. बायुड राई समुदायमा पुरुष (वाइसा) को चोपिनिड राख्दा अबलम्बन गरिने प्रक्रिया:

क्र.सं.	बारियता (जन्मको आधारमा)	तुम्लोको कोड	व्याक्तिको गुण, विशेषता वा बानी व्यहोरा अनुसार नाम जोड्ने । जस्तै:
१.	जेठा	तडीदसे	<ul style="list-style-type: none"> • तडीदसे मुलिखारिहड • तडीदसे देसिहड • तडीदसे सेलेहड • तडीदसे ध्यावा मुलिखारिहड
२.	माइला	लुन्दुसे	<ul style="list-style-type: none"> • लुन्दुसे मुलिखारिहड • लुन्दुसे देसिहड • लुन्दुसे सेलेहड • लुन्दुसे ध्यावा मुलिखारिहड
३.	साइला	छालिन्दे/छालिन्दि	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दे मुलिखारिहड • छालिन्दे देसिहड • छालिन्दे सेलेहड • छालिन्दे ध्यावा मुलिखारिहड
४.	काइला	छालिन्दे/छालिन्दि	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दे मुलिखारिहड • छालिन्दे देसिहड • छालिन्दे सेलेहड • छालिन्दे ध्यावा मुलिखारिहड
५.	अन्तरे	छालिन्दे/छालिन्दि	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दे मुलिखारिहड • छालिन्दे देसिहड • छालिन्दे सेलेहड • छालिन्दे ध्यावा मुलिखारिहड
६.	..... (कान्छा भन्दा माथिको सबै)	छालिन्दे/छालिन्दि	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दे मुलिखारिहड • छालिन्दे देसिहड • छालिन्दे सेलेहड • छालिन्दे ध्यावा मुलिखारिहड
७.	कान्छा	सिबिसे	<ul style="list-style-type: none"> • सिबिसे मुलिखारिहड • सिबिसे देसिहड • सिबिसे सेलेहड • सिबिसे ध्यावा मुलिखारिहड

नोट: साइलादेखि कान्छाबीचका सबै (काइला, अन्तरे.....) को लागि चोपिनिङ राख्दा सुरुवातामा 'छालिन्दे/छालिन्दि' राख्ने तुम्लोको प्रचलन रहेको छ।

५.२.२. बायुङ राई समुदायमा महिला (मिन्चा) को चोपिनिङ राख्दा अबलम्बन गरिने प्रक्रिया:

क्र.सं.	बरियता(जन्मको आधारमा)	तुम्लोको कोड	व्याक्तिको गुण, विशेषता वा बानी व्यहोरा अनुसार नाम जोड्ने
१.	जेठी	तर्द्दिसेमा	<ul style="list-style-type: none"> • तर्द्दिसेमा मुलिखारिहङ्मा • तर्द्दिसेमा मसिहङ्मा • तर्द्दिसेमा लोलिहङ्मा • तर्द्दिसेमा जुमिन्सा • तर्द्दिसेमा सुबुहङ्मा
२.	माइली	लुन्दुसेमा	<ul style="list-style-type: none"> • लुन्दुसेमा मुलिखारिहङ्मा • लुन्दुसेमा मसिहङ्मा • लुन्दुसेमा लोलिहङ्मा • लुन्दुसेमा जुमिन्सा • लुन्दुसेमा सुबुहङ्मा
३.	साइली	छालिन्दी/मा	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दी/मा मुलिखारिहङ्मा • छालिन्दी/मा मसिहङ्मा • छालिन्दी/मा लोलिहङ्मा • छालिन्दी/मा जुमिन्सा • छालिन्दी/मा सुबुहङ्मा
४.	काइली	छालिन्दी/मा	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दी/मा मुलिखारिहङ्मा • छालिन्दी/मा मसिहङ्मा • छालिन्दी/मा लोलिहङ्मा • छालिन्दी/मा जुमिन्सा • छालिन्दी/मा सुबुहङ्मा

५.	अन्तरी	छालिन्दी/मा	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दी/मा मुलिखारिहड्मा • छालिन्दी/मा मसिहड्मा • छालिन्दी/मा लोलिहड्मा • छालिन्दी/मा जुमिन्सा • छालिन्दी/मा सुबुहड्मा
६.	..... (कान्छी भन्दा माथिको सबै)	छालिन्दी/मा	<ul style="list-style-type: none"> • छालिन्दी/मा मुलिखारिहड्मा • छालिन्दी/मा मसिहड्मा • छालिन्दी/मा लोलिहड्मा • छालिन्दी/मा जुमिन्सा • छालिन्दी/मा सुबुहड्मा
७.	कान्छी	सिबिसेमा	<ul style="list-style-type: none"> • सिबिसेमा मुलिखारिहड्मा • सिबिसेमा मसिहड्मा • सिबिसेमा लोलिहड्मा • सिबिसेमा जुमिन्सा • सिबिसेमा सुबुहड्मा

नोट: साइलीदेखि कान्छाबीचका सबै (काइली, अन्तरी, जन्तरी.....) को लागि चोपिनिङ राख्दा सुरुवातामा 'छालिन्दि/छालिन्दिमा' राख्ने तुम्लोको प्रचलन रहेको छ ।

५.२.३) चोपिनिङ राख्दा व्याक्तिको गुण, विशेषता वा बानी व्यहोरा अनुसार राखिने केही निङ (नाम)हरू यस प्रकार रहेका छन्:

क्र.सं.	गुण / विशेषता / बानीव्यहोरा	तुम्लोको शब्द (पुरुष)	तुम्लोको शब्द (महिला)
१.	बहादुरीता भएको	रुखुहड	रुखुहडमा
२.	सल्लाह सुभाब दिने दिग्गज	मुलिखारिहड	मुलिखारिहडमा
३.	देशपरदेश गर्ने	देसिहड	देसिहडमा
४.	मसिमी गर्ने (साँस्कृतिक सिलि नाच्ने)	मसिहड	मसिहडमा
५.	लोलीमी गर्ने (साँस्कृतिक सिलि नाच्ने)	लोलिहड	लोलिहडमा

६.	सेले (बिजुवा वा मुन्दुमको शक्ति प्रयोग गर्न सक्ने)	सेलेहड	सेलेहड्मा
७.	मेहेनेति वा कृषि कर्ममा पोख्त	खारिहड	खारिहड्मा

६. द्याप्चिनिडः

तुम्लोअनुसार बायुड राईको मौलिक तुम्लीय सभ्यतामा 'चोपिनिड' जस्तै अर्को महत्वपूर्ण संरचना वा प्रणाली 'द्याप्चिनिड' पनि हो। छोटो र सजिलै बुझ्नु पर्दा 'चोपिनिड' चाहिँ कुनै बोकोल (वंश) को एक व्यक्तिलाई दिइने तुम्लो नाम हो भने 'द्याप्चिनिड' चाहिँ कुनै एक बोकोल (वंश/कुल) लाई समग्रमा दिइने मुन्दुमी नाम हो। यो कुनै व्यक्ति विशेष नभएर वंश विशेष प्रदान गरिएको हुन्छ। यो अन्यराई समुदायमा प्रचलित 'सामेत' सँग समानार्थी प्रणाली हो।

'द्याप्चिनिड' लाई केलाएर हेर्ने हो भने 'द्याप्चो' र 'निड' दुई बायुड भाषाको शब्दहरू एकआपसमा संयुक्तरूपमा संयोजित भएर विकास भएको हो। जहाँ 'द्याप्चो' को अर्थ 'पुकार्नु वा सम्बोधन गर्नु' र 'निड' को अर्थ 'नाम' हुन्छ। जसअनुसार बायुड राईको तुम्लोको गतिविधिहरू सम्पन्न गर्दा कुनै वंशको बायुड तथा किराती राई समुदायहरूलाई फ्रेलो (मुन्दुमको भाषा) मा सम्बोधन गरिने नाम नै 'द्याप्चिनिड' हो। 'द्याप्चिनिड' बायुड राई भित्रका दोःचा (पाछा) को आफ्नो आफ्नै हुन्छ। अर्थात्, द्याप्चिनिड बायुड राई भित्रको प्रत्येक 'दोचा' का फरक-फरक हुन्छ। जुन कुराहरू विभिन्न तुम्लो संस्कार वा विधि विधानहरू सम्पन्न गर्दा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ।

६.१) द्याप्चिनिडको आवश्यकता, महत्व र प्रयोग अनिवार्य प्रयोग गरिने तुम्लोको संस्कार संस्कृतिहरू निम्नानुसार रहेका छन्ः

- क. फुडलाम (विवाह संस्कार) को तुम्लो सम्पन्न गर्दा
- ख. सायारोक्चो (शिर उभाउनी) तुम्लो सम्पन्न गदा
- ग. सारिरेरि (पितृ) पुजाको तुम्लोहरू सम्पन्न गर्दा
- घ. ब्याक्खा (मृत्युसंस्कार) को तुम्लो सम्पन्न गर्दा
- ड. बोकोल मो (भाइचिन्ता), बैदाडमोहरूको तुम्लो

सम्पन्न गर्दा

- च. क्रेसिड मो (हिवा मार्ने चिन्ता) को तुम्लो सम्पन्न गर्दा
 छ. किराती राई कुल तथा विशेष गरी बायुड राई वंशको धामीले तुम्लो विधिबाट उपचार गर्नुपर्दा,
 ज) ब्यार्चा तुम्लो सम्पन्न गर्दा
 भ) अन्य विभिन्न तुम्लोको विधि विधानहरु सम्पन्न गर्दा

६.२) बायुड राई भित्रको दोचा र द्याप्चिनिडहरु:

हालसम्म बायुड राईभित्र ४० वटा भन्दा धेरै दोचा (पाछा) हरू रहेका छन् । हरेक दोचाको आ-आफ्नै द्याप्चिनिडहरु हुन्छन् भन्ने कुरा माथि नै समावेश गरी सकिएको छ भने हालसम्म विभिन्न स्रोतहरुबाट प्राप्त बायुड राई भित्र रहेको दोचार द्याप्चिनिडहरुको सुचि यसप्रकार तालिका बद्ध गरिएको छ:

क्र.सं.	दोचा	द्याप्चिनिड
१.	ह्वाङ्गुचा	ओङ्खोलो खोरोपो ह्वङ्गुदुलु सोबोखा तेपाबुड नायुङ्ग मा मुन्थालु दाप्थोङ्गवा रीथालुरी थोङ्गवा ।
२.	रीनाम्साचादके बुम्था द्याप्चिनिड	ओङ्खोलो खोरोपो लोतेसा पाईवा दुङ्गमोवा खालुवारीम्मावा मुलुवा लेसावा साखुवा लुखुवा ।
३.	मुलुवा तोलोचा	ओङ्खोलो खोरोपो मुलुवा लेसावा साखुवा लोखुवा ।
४.	मोब्लोचा	ओङ्खोलो खोरोपो लुरीपा साडाखा ।
५.	रीपोचा	ओङ्खोलो खोरोपो बानुसे लुनीसारीदुलु सुपुर्मा ।
६.	रोङ्गदाली (बुम्था दाप्सीनिड)	तङ्गदिसे तमोका ह्वङ्गुदुलु हमोका हाहारी हारीवा भक्पालु सीरीक्सा ।
७.	पियाचा	ओङ्खोलो खोरोपो साडापा लुरीपा सीबीसे लुरीपा हुन्दुलु दुखुङ्गमा पीतुलु पितुक्सा ।
८.	नोपो बोनो	आयोहो नपोहो सबुन्दुवा बुन्दुवा चितायो प्लिङ्गमायो ।

९.	खारा दिबुरीचा	खारह्व लिलिह्व तयोह्व तपुह्व ।
१०.	थाम्रोचा	थाम्नीवा वालाकारीम्नीवा नाम्बोमा ।
११.	हुजुपाचा	जुम्निसे ह्वनुसे भक्पालु सिरिक्सा ।
१२.	दुङ्मोचा	दुनिसे साडाका भक्पालो सिरिक्सा ।
१३.	युम्बुचा	दाम्नीवा दोरिवा लोनिवा लोनुता ।
१४.	सुस्तोचा	ओङ्खोलो खोरोपो साडापा लुरीपा बाराले हियुङ्मा नाम्रीङ्मा पिछले।
१५.	लुःना(बुम्या द् याप्चिनिङ)	मामायो लुनायो सालायो साप्लायो।
१६.	हलुन्दु/हलिन्दी	ओङ्खोलो खोरोपो साडापा लुरीपा सीबीसे फियुङ्मा ।
१७.	रोकेचा	रहह्व नकह्व खोसिङ्वारोरिङ्वा।
१८.	मेर्साचा	दुन्दुलु दुलेता मेरदुलु सीरीक्सा बेनेसे लुरीक्सा।
१९.	तर्कसेचा	बुदुलु हारीता सिबिसे मुप्टालु सेल्नीता ।
२०.	दिबुरिचा	बुदुलु हारिता खारिते वायेलोङ्मा ।
२१.	डेङ्पाचा	तईदिसे ह्वनुसे जुम्नीसा ।
२२.	हलेसी सुस्तो	ओङ्खोलो खोरोपो खाचेली दायी लोरिका ।
२३.	तोनिमी	ओङ्खोलो खोरोपो साडापा लुरीपा लिन्दीसे याखेपा ।
२४.	जय्लोङ्चा/जईलुङ	ओङ्खोलो खोरोपो साडापा लुरीपा तड्डुसे वालेखा ।
२५.	जुगुले बोनो	हाहारी हारिवा ढँढँरी ढरीता हान्ताकु लोरिका ।
२६.	सल्लो बोनो	सन्चालो साती चितायो प्लिङ्मायो
२७.	दिलिङ्वाचा	देम्नीवा दोरिवा वाःमुलु वायुङ्मा।
२८.	खाल्सेचा	बुदुलु हारिता खारिते वायेलोङ्मा मुप्टालु मुलुता ।
२९.	रिपोचा(निथाला दाप्सीनिङ)	ओङ्खोलो खोरोपो ह्वनिसे तिङ्निसे जुम्निसे ।
३०.	मुलुवा (निथाला दयाप्चिनिङ)	ओङ्खोलो खोरोपो ह्वतुरी तिमुखा रिमुखा।

३१.	चाडा	
३२.	रम्फो	
३३.	मुनारी	ओड्खोलो खेरोपो साडापा लुरीपा सिबिसे धोनिता ।
३४.	प्रोड्मोचा	प्रोड्दुले हारिता जिजिले सेलेता ।
३५.	परोचा	परोचा मोमाचा ।
३६.	नाम्बेरूसाचा (निथाला दूयाचिनिड)	तड्दिसे तमोखा लुनायोराप्दायो
३७.	नाम्बेरूसाचा (साम्थाला दू याचिनिड)	नाम्दुलु ट्वखा लुखुप्सा वालेका ।
३८.	सेचोचा	तड्दिसे तमोखा तिन्दिसे तिरेखा
३९.	नाम्बेरूसाचा	नाम्दुलु हावाखा म्यान्दुलु दुलेता तिन्दिसे दुखुप्साचा फुडदोचा गाब्दाबुचा ।
४०.	रल्लेचा	रनिसे हाउसा खुनिसे साबाचा । पियाचा गाब्दाबुचा ग्याल्दाबु लुरिड्माचा । पिचाले दुसोड्माचा । कोसिकु सिरोड्माचा । लुनागिराब्बाबुचा ।
४१.	प्रोड्मोचा	प्रड्दुले हारिता जिजिले सेलेता । भक्पालु सिरिब्सा । थापाबु थाम्निबाचा । देम्निबा दुरिम्बाचा । लुनागि रिब्बिबाचा ।
४२.	वाबुखुचा	वाबुखु रिब्लेवाचा दनिसे दाब्दावाचा । च्यान्दुलु ड्यतिप्सा । लुनागी ब्लड्मायोचा
४३.	खारायुल्वा	तड्दिसे तमोखा तिन्दिसे तिरेखा । खारावा लिब्बिवा

स्रोत: राई (२०७९), राई (२०८०)

६.३) लु:ना सारिको तुम्लो मान्ने बायुड राईहरु:

‘लु:ना सारि’ बायुड राई भित्र प्रचलित विभिन्न सारिहरु मध्ये एक हो । ‘लु:ना सारि’ अर्थात् ‘लु:ना पितृ’ मान्ने बायुडलाई ‘लु:ना बायुड राई’ भनेर चिनिन्छ भने ‘लु:ना सारि’ मान्ने बायुडले मान्ने तुम्लोलाई ‘लु:ना तुम्लो’ भनिन्छ । दक्षिणी

सोलुखुम्बुको नेचा र सल्यान 'लुःना बायुड राई'को ऐतिहासिक भुगोल हो । यही भुगोलमा पुर्खौँदेखि बसोबास गर्दै आइरहेका छन् । हालः नेचासल्यान गा.पा. ५ मा अवस्थित 'सुम्दयाल' लाई 'लुःना बायुड राई' को उद्गम थलोको रूपमा तुम्लोहरूमा व्याख्या गरिएको छ भने 'लुःना बायुड राई'हरू आदिम पुर्खा तद्दिसेमा वालिङ्मा र तद्दिसे भुवाखाको सन्तान हुन । उनीहरू आफ्नो आदिम पुर्खाको रूपमा तद्दिसेमा वालिङ्मा र तद्दिसे भुवाखालाई मान्ने गर्दछन् । माथि उल्लेखित विभिन्न ४० भन्दा बढी बायुड राईको दोःचाहरूमध्ये निम्न ६ वटा दोचाहरूलाई 'लुःना बायुड राई' भनेर चिनिन्छ ।

'लुःना बायुड राई' र उनीहरूको द्यापिचिनिङ निम्नबमोजिम छन् :

क्र.सं.	दोचा	द्यापिचिनिङ
१.	सेचोचा	तद्दिसे तमोखा तिन्दिसे तिरेखा
२.	नाम्बेसाँचा	नाम्दुलु हावाखा म्यान्दुलु दुलेता तिन्दले दुखुप्साचा। फुडदोचा गाब्दाबुचा ।
३.	रल्लेचा	रनिसे हाउसा खुनिसे साझाचा । पियाचा गाब्दाबुचा म्याल्दाबु लुरिङ्माचा । पिचाले दुसोङ्माचा । कोसिकु सिरोङ्माचा । लुनागि राब्बाबुचा ।
४.	प्रोङ्मोचा	प्रङ्दुले हारिता जिब्जिले सेलेता । भक्पालु सिरिब्साचा । थापाबु थाम्निबाचा । देम्निबा दुरिम्बाचा । लुनागि रिब्जिबाचा ।
५.	वाबुखुचा	वाबुखु रिब्लेवाचा दनिसे दाब्दावाचा । च्यान्दुलु इयतिप्सा । लुनागी ब्लङ्मायोचा ।
६.	खारायुल्चा	तद्दिसे तमोखा तिन्दिसे तिरेखा । खारावा लिब्बिवा ।

स्रोतःराई(२०७९)

७. द्यापिचिनिङ र चोपिनिङमा समानता र भिन्नता

तुम्लोको दुई महत्वपूर्ण संरचना तथा प्रणालीको रूपमा स्थापित द्यापिचिनिङ र चोपिनिङबीचमा केही समानता र भिन्नताहरू रहेका छन् । यी दुई बीचमा भएका केही केही समानता र भिन्नताहरू निम्न लिखितरूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

७.१ द्याप्चिनिड र चोपिनिडमा समानता

क्र.सं.	द्याप्चिनिड र चोपिनिडमा समानता
१	भाम्चा नक्स दुवैले उपचारको क्रममा उपयोग गर्दछन् ।
२	विवाहमा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
३	मृत्युसंस्कारमा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
४	पितृ पुजामा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
५	सायारोक्चो संस्कारमा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
६	लाम सोःचो संस्कारमा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
७	ब्यार्मा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
८	विभिन्न तुम्लोको अनुष्ठानमा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
९	डोलोमो (क्रेसिड मो, बोकोलमो, सामा फक्चोमो), बैदाडमा अनिवार्य आवश्यक हुन्छ

७.२, द्याप्चिनिड र चोपिनिडमा भिन्नता:

क्र.सं.	द्याप्चिनिड	क्र.सं.	चोपिनिड
१	दोःचा(वंश)को सँगोलमा हुन्छ	१	व्यक्ति पिच्छे फरकफरक हुन्छ
२	दोःचा(वंश)लाई पुकार्न वा सम्बोधन गर्न अनिवार्य आवश्यक हुन्छ	२	व्यक्तिलाई पुकार्न वा सम्बोधन गर्न अनिवार्य आवश्यक हुन्छ
३	सारि भाप्चो मार्फत् नयाँ दोःचाको मान्छेलाई पनि प्रदान गरिन्छ।	३	दोःचाभित्रको सदस्यलाई प्रदान गरिन्छ ।
४	कुनै व्यक्ति जन्मदाँने दोःचाको द्याप्चिनिड भित्र समेटिन्छ	४	जन्मेपछि नक्सले सेग्रो/हडमा प्रदान गर्दछ।
५	दोःचा(वंश)को तुम्लो प्रणालीमा आधारि नाम	५.	व्यक्तिको तुम्ली प्रणालीमा आधारित नाम
६	दोःचा(वंश)को सदस्य सम्बन्धित चोपिनिडवाला व्यक्ति रहन्छ ।	६	दोःचा(वंश) भित्रै चोपिनिडवाला मान्छे पर्दछ ।

९. निष्कर्षः

बायुड राईहरूको तुम्लोमा 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड'को विशेष मुन्दुमी तथा साँस्कृतिक महत्व रहेको छ। यिनीहरू संरचनाको हिसाबले एकआपसमा स्वतन्त्र रूपमा फरक छन् तर कार्यगत प्रणालीको हिसाबले एकअर्कामा अन्योन्याश्रित रहेका छन्। तुम्लोको अनुष्ठानमा विधिविधान गर्ने भाम्चानवसले यिनीहरूको प्रयोग प्रायजसो ससँगै गरिरहेका हुन्छन्। मौलिक बायुड जीवनको हरेक साँस्कृतिक तथा तुम्लोगत विधिविधानहरूमा 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड'को अनिवार्य आवश्यकता रहेको हुन्छ। जस्तो विवाह, पितृकार्जे र मृत्यु संस्कारहरूमा 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड'को अनिवार्य आवश्यकता रहेको हुन्छ। चोपिनिडले एक व्यक्तिको पहिचान र अस्तित्व बोकेको हुन्छ। त्यसैगरी द्व्याप्चिनिडले एउटा सिंगो दोःचा(पाछा) वा वंशको अस्तित्व र पहिचान बोकेको हुन्छ। खासमा 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड'ले बायुड राईहरूको वंशावली बोकेको हुन्छ भन्दा अत्युक्ति नहोला किनकि समाजको साँस्कृतिक जीवनमा व्यक्ति तथा वंशको चिनारी निर्माण गरी मौलिक लय निर्माण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन्। तसर्थ जो कोही बायुड राई आफ्नो 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड' सामान्य जानकारी राखि राख्नु पर्छ भन्ने मुन्दुमी मान्यता रहेको पाइन्छ। अग्रज तुम्लोचा (मुन्दुमी) हरूबाट पनि यही कुरा महत्वका साथ उजागर भइरहेको सुनिन्छ। खासमा 'चोपिनिड' र 'द्व्याप्चिनिड'को तुम्लो प्रणालीभित्र अति महत्वपूर्ण साँस्कृतिक व्यवस्था हो। तुम्लो प्रणालीको विभिन्न आधारभूत संरचनाहरू मध्येका संरचनाहरू हुन्।

लेखकका बारेमा:

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट मानविकी संकाय अन्तर्गत मानवशास्त्र (Anthropology) विषयमा स्नातकोत्तर गरेका किशोर राई 'बायुड' मुख्यतय संस्कृतिर तुम्लो (मुन्दुम) अध्यायन अनुसन्धानमा रुचि राख्दछन्। साहित्य, कला तथा गीत संगीतमा पनि रुचि राख्ने राईको केही अनुसन्धानात्मक लेखहरू केही जर्नलहरूमा पनि प्रकाशित छन् भने कविता, मुक्तक, गीत र

गजल तथा रचनाहरू फुटकर रूपमा विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरूमा पनि प्रकाशित तथा रेकर्डेड छन् ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू:

१. राई, किशोर बायुड. (२०७९). बायुड राई: जन्मदेखि मृत्यु संस्कारको संक्षिप्त चिनारी. चासुवा, वर्ष २, अंक १, २०७९, किरात बायुड राई सुम्निखिम ।
२. राई, बुद्धिकुमार बायुड (२०८०). किरात बायुड राई तुम्लोयालो, बुद्धिकुमार बायुड राई ।
३. Rai, Kishor.(2022). The Tumlo: An Anthropological Study of the Worldview of Bayung Rai [Unpublish M.A. dissertation]. Tribhuwan University, Patan Multiple Campus, Patandhoka, Lalitpur.

स्रोत व्यक्तिहरू:

१. नक्सः हर्कशेर बायुड राई, नेचासल्यान गाउँपालिका-१, सेरो, सोलुखुम्बु ।
२. मुलिमी/चिचा/डाबुचाः मानसेर बायुड राई, नेचासल्यान गाउँपालिका-१, सेरो, सोलुखुम्बु ।
३. भीम बायुड राई, नेचासल्यान गाउँपालिका-१, सेरो, सोलुखुम्बु ।

तर मेरो नाम Subham Bayung Rai र मेरो बाजेको नाम Jit Bahadur Bayung Rai लेखिदिनु है !

- मुलघरे कान्छा
(राजेन खिम्बुले राई)

“किराती समाजबाट टाढिएको एक किरात राई बाजे नातिको किराती समाजको निमित्त एक सन्देशमुलक कहानी ।”

यो सामाजिक सञ्जालमा प्राय म किरात संस्कृति, ईतिहाससँग सम्बन्धित विविध विषयवस्तुहरु लेखेर पोष्ट गर्ने गर्दछु । मैले राखेका ती किरात सांस्कृतिक ईतिहाससँग सम्बन्धित विषयवस्तुहरु विभिन्न फेसबुक पेजहरु मार्फत देखेर यो सामाजिक सञ्जालमा मलाई भारत, भुटान, थाईलैण्ड, बर्मा लगायतका सम्पूर्ण देश विदेशबाट किरात संस्कृति ईतिहाससँग सम्बन्धित धेरै कुराहरु सोध्ने गर्नुहुन्छ । मैले जाने बुझे अनुसार उहाँहरुलाई आफ्नो कुरा सेयर गर्दै, विचार आदानप्रदान गर्दै आईरहेको छु ।

त्यहि क्रममा एकजना अनौठो नाम गरेको फेसबुक आईडीबाट अंग्रेजी भाषामा मात्र किरात संस्कृति मुख्यतः किरात बायुड राई संस्कृति र भाषासँग सम्बन्धित प्रश्नहरु गरेको मेसेज आयो । मैले जाने बुझे अनुसार बताउदै गएँ । केही बायुड राई साथीहरुसँग बायुड भाषाको जानकारी लिँदै बायुड भाषामा केही साईनो र साधारण बोलीचालीमा प्रयोग हुने भाषाहरु सिकाउदै गएँ ।

मैले सोधेँ तिमि कहाँबाट हो ? तिम्रो नाम के हो ? किन फेसबुकमा तिम्रो नाम यस्तो फेक आईडि जस्तो छ ? अनि किन अंग्रेजीमा मात्र बोल्छौ ? आदि ईत्यादि । उसले भन्यो, “म १७ वर्षको केटा हुँ । मर मेरो बाजे भारतको उत्तरपूर्व (North East) स्थित अरुणाञ्चल प्रदेशको चाईनाको सीमाना नजिक एउटा गाउँमा बस्दै आईरहेका छौँ । मेरो बाजेलाई किरात राई संस्कृतिबारे केही पनि थाहा छैन । भाषा पनि थाहा छैन । कुन राई

हो? भन्ने पनि थाहा छैन । मैले बुझ्दै जादाँ हामी बायुड राई रहेछौं । त्यसैले म बायुड राईबारे तपाईंसँग बुझ्न चाहेको हुँ ।”

मैले पनि किरात संस्कृति अनुसार हामी प्रकृति र पितृ पुज्ने गर्दछौं । बोकोललुड (सुप्तलुड) पुजा गर्दछौं । उभौली उधौलीमा साकेला(वाक्सा) नाच्दछौं । विशेषतः किरात बायुड राईहरुले सेग्री (हड) सिली नाच्दछन । बायुड राईहरुको पहिरन भेषभुषा यस्तो हुन्छ । आदि ईत्यादि बताउदै गएँ । मैले तिमिलाई बायुड राईसँग सम्बन्धित अभ धेरै बुझ्न मन छ भने यी व्यक्तीहरु बायुड राई हुन सम्पर्क गर्नु भनेर केहि बायुड राई साथीहरुको फेसबुकमा लिङ्क दिएँ ।

तर किरात बायुड राई भित्र बायुड र बाहिड भन्ने बिचमा बद्दो विवादको कारण कसैले उसलाई बायुड राई र बाहिड अलग अलग हुन भनिदिएछ । ऊ भन कन्प्युज भएर मलाई बायुड र बाहिड अलग अलग हुन रे हो ? भन्दै सोध्यो । कसले भन्यो ? भनेको तपाईंले भनेको मान्छेले भन्यो । मैले भने किरात राई समुदायमा यस्तो विवाद छ तिमि Mislead नहुनु बायुड र बाहिड एउटै हो । यस्तो विवाद किन भयो तिमिलाई पछि भन्छु भनैँ । उसले हवस भन्यो । मलाई महिनामा ३/४ पटक जस्तो किरात संस्कृतिसँग सम्बन्धित विभिन्न कुराहरु सोधिरहन्थ्यो । म जवाफ दिइरहन्थेँ ।

हिजो एक्कासी मेसेन्जरमा ती भाईको म्यासेज आयो । सधैँ भैँ, “Hey Mr. मलाई Help गर्नुपरो” भनेर आयो । मलाई जहिल्यै Hey भनेर बोलाएको मन पर्दैन थियो र सुरुमा नै ती भाईको हुर्मत लिएँ । ए भाई मलाई आईन्दा यस्तो Hey You Mr. भनेर नभन्नु है यो मलाई अपमान गरे भैँ महसुस हुन्छ । कि सेवा भन्नु किरात राई अभिवादन प्रयोग गर्ने गर्नु भनेर साफ हप्काएँ । विचराले Sorry अब देखि त्यसो भन्दिनँ भन्यो । लु भन के सहयोग गर्नु? भनैँ ।

किरात बायुड राई संस्कृति अनुसार मान्छेको मृत्यु संस्कार कसरी गर्छ ? मलाई डिटेलमा बताईदिनु पन्थो भनेर प्रश्नहरु गन्थो । मैले भनैँ हेर भाई मैले देखेँ अनुसार किरात बायुड राई र खालिड राईहरुको मृत्यु संस्कृति अलिकति फरक हुने गर्दछ । मलाई ट्याकै यस्तै हुन्छ भनेर त थाहा छैन

तर साधारणतय किरात राई संस्कृति अनुसार मृत्यु संस्कार कसरी सम्पन्न गरीन्छ म तिमिलाई बताई दिनेछु भनै । किरात संस्कृति अनुसार विभिन्न प्रकारको मृत्यु अनुसार मृत्यु संस्कृति सम्पन्न हुने गर्दछ । एउटा कालगतिले मृत्यु भएमा, अर्को अकालमा भिरबाट लडेर, भुन्डिएर मरेमा या उमेर नपुगी मृत्यु भएमा, दाँत नउम्री मृत्यु भएमा आदि ईत्यादि । कस्तो मृत्यु संस्कार बारे बुझ्न खोजेको हो ? मैले सोध्ँ । उसले भन्यो कालगतिले मृत्यु भएमा कसरी किरात राई संस्कृति अनुसार मृत्यु संस्कार सम्पन्न गर्ने मलाई बताईदिनु होस् ।

मैले किन भनेर सोधेको ? उसले जवाफ दियो तपाईं जान्न चाहानु हुन्छ? किनकि त्यो मृत्यु हुने मेरो बाजे हो । मृत्यु हुनु अघि केहि समय बेहोस हुनुभयो अनि लामो अन्तिम सास लिएर ईण्डियाको दिनको समय अनुसार २:४५ मेरो बाजेको मृत्यु भयो । अहिले भन्दा लगभग २ घण्टा अगाडि मृत्यु भयो । मैले भने ओहो Sorry मैले तिमिलाई हप्काएँ । तिम्रो बाजेको लासलाई कुनै कुरुर बिरालो कुखुरा या अन्य जातको मानिसलाई छुन, नजिक जान नदिनु, सेतो कपडा कात्रो ओढाईदिनु, किरात संस्कृति अनुसार लास जलाउनु हुँदैन गाडनुपर्छ । लास माटोमा पुर्नु अघि सबै तुना/टाँक बटनहरु खोली दिनु, आदि ईत्यादि मैले किरात राई मृत्यु संस्कृतिबारे याबत कुरा बताएँ । मैले सोचे केहि पनि नजानेको भर्खरको केटोलाई थाहा नहोला भनेर मैले २ साल अघिको मेरो पापाको मृत्यु संस्कार गर्दाको केहि वर्ष अघिको भिडियो र फोटोहरु पनि पठाई दिएँ ।

उसले सोध्यो किरात संस्कृति अनुसार मृतकको लास जलाउनु हुँदैन गाडनु पर्छ होईन? भन्यो । मैले हो किरात संस्कृति अनुसार मृतकको लास जलाउनु हुँदैन गाडनु पर्छ । किनभने किराती मुन्दुमी संस्कृति अनुसार मानिस भौतिक रुपमा मरेर गए पनि उसको आत्माको मृत्यु हुँदैन, पवित्र स्थल साम्खा/माड/पारुखिम भन्दछौ । चुलामा गएर बस्ने गर्दछ । मृत्यु पश्चात् आमा बुवा बाजे बोजु र त्यहि चुलामा रहेको ३ वटा लुडलाई पुर्खाहरु मानेर पुज्दछौ । त्यसैले लास जलाउनु हुँदैन है भनेर पटक पटक भनै । हामी किराती प्रकृति पुजक हौ । लास जलाएर प्रकृतिमा रहेको वातावरण प्रदुषण गर्नु हुँदैन भन्ने मान्यता छ ।

मैले भने सबैलाई बुझाउनु बाजेलाई नजलाउनु हिन्दुहरूले मात्र जलाउने गर्दछ तर हाम्रो किरात संस्कृति अनुसार गाड्नु पर्छ है भनै । म सानो १७ वर्षको केटा छु । यहाँ मेरो बोजु लामा हो । यहाँ सबै लामाहरू मात्र छन् । मैले भनेको मान्दैनन् होला । मेरो काका बाजेको कान्छा छोरा काठमाण्डुबाट आउदैछ रे ! फुपुले भनेको उसले जे भन्छ त्यहि गर्छ रे ! उसलाई किरात संस्कृतिबारे केहि मतलब छैन ।

मैले भनै, तिम्पो काकालाई भन यदि किरात संस्कृति अनुसार बाजेको मृत्यु संस्कार सम्पन्न गरिएन भने बाजेको आत्माले शान्ति पाउदैन भनेर सम्झाऊ । उसले हुन्छ म भन्नेछु भन्यो ।

मैले सोधै तिमीहरू कहा बस्छौ रे? उसले भन्यो हामी भारतको North East स्थित अरुणाञ्चलमा बस्छौ । तिम्पो नाम के हो ? तिम्पो बाजेको नाम के हो ? उसले भन्यो मेरो नाम Subham Bayung Rai हो र मेरो बाजेको नाम Jit Bahadur Rai हो । मलाई उसको बाजेको जिवित हुँदाको तस्बीर पनि पठाई दियो ।

अनि मैले सोधै, “अनि तिम्पो गाउँमा वरपर किरात संस्कृति जानेको कोहि किरात राईहरू बिजुवा धामीहरू छैन ?”

उसले भन्यो, “यहाँको समाजमा कोहि पनि किरात राई परिवार छैन । भन्नु किरात राई बिजुवा पाउनु त असम्भव छ ।”

त्यसो भए कसरी दाँह संस्कार गर्छौ त ? खोज किरात राई परिवार कतै छ कि ?

उसले भन्यो ३/४ घन्टाको बाटोमा एक घर चाम्लिङ राई परिवार रहेछ । बिजुवा पनि हो रे । के बायुङ राई नभेटिएको अवस्थामा चाम्लिङ राई संस्कार अनुसार मृत्यु संस्कार गर्दा हुन्छ?

मैले भनै, “गज्जबले हुन्छ अलिअलि मात्र फरक हो ।” अनि फेरि मैले भनै, “म भारत तिरको धेरै किरातीहरू चिन्छु । यदि अरुणाञ्चल तिम्पो गाउँ आस्साम देखि नजिक पर्छ भने त्यहाँको किरात संघ संस्थाको साथीहरूलाई भनिदिनेछु । तिमीलाई सहयोग गर्न सक्छन कि ?

उसले भन्यो, “यहाँ देखि आस्साम टाढा हो । हामी त चीनको सीमाना नजिक छौं ।”

म किराती समाजको कुनै किराती यस्तो अवस्थामा पुगेको सम्झिएर निःशब्द भएँ । त्यतिकैमा उसले मलाई कल गन्यो । मैले उठाएँ ।

उसको स्वर लवज बोली लगभग Chinese जस्तै र English पनि चार्निजले जस्तै बोल्ने रहेछ । हिन्दि पनि त्यति बोल्न नसक्ने र नेपाली त भन पटककै नबोल्ने रहेछ । तर ऊ आफुलाई किरात बायुड राई हुँ भन्थ्यो ।

उसले सुरुमै भन्यो, “मैले तपाईंसँग किरात संस्कृतिबारे र बायुड राई संस्कृति र भाषा बारे धेरै कुराहरु सिक्दै मेरो बाजेलाई सिकाउने गर्थेँ । त्यसरी मैले सिकाउदा मेरो बाजे धेरै खुशी हुनुहुन्थ्यो । तर आज मेरो किकि(बाजे) बित्तु भो । मैले अभ्र धेरै सिकेर बाजेलाई बुझाउनु बाँकी नै थियो तर आज मेरो बाजेले यो संसार छाडेर जानुभयो ।

उसको यो कुराले म निःशब्द अनी भावुक भएँ ।

मैले भनँ, “यो संसारको रीत नै यस्तै हो भाई । मैले पनि मेरो बुवा पोहोर साल गुमाएँ । यस्तै रहेछ । तर तिमी प्रति मेरो उच्च सम्मान छ । यति सानो उमेरमा आफ्नो भाषा/संस्कृति ईतिहासबारे बुझ्ने प्रयासमा छौ । तिमीमा यति धेरै चिन्ता चासो छ ।”

मैले थप सोधेँ, “तिमीहरु कसरी त्यहाँ अरुणाञ्चल पुग्यौ ? तिम्रो बाजेलाई कसरी आफ्नो भाषा संस्कृतिर कुन राई हो भन्ने समेत बारे थाहा भएन ?”

उसले भन्यो, “मेरो बाजेको नाम Jit Bahadur Rai हो । उहाँ मिजोराममा बस्नु हुन्थ्यो रे ! मेरो बाजेको बाउको नाम Asur Dhan Rai हो रे ! वहाँ चाहि सिलोडमा बस्नु हुन्थ्यो रे ! पहिला वहाँ नेपालको ओखलढुङ्गा ऐसलुखर्कबाट यहाँ आउनु भएको रे ! मेरो बाजेलाई राई भन्ने मात्र थाहा थियो तर कुन राई हो भन्ने पनि थाहा थिएन । म सानो हुदाँ एकदिन मेरो कापीमा बाजेले मेरो नाम Subham Rumdali Rai लेख्नु भएछ । अनि मैले रुमदाली राईबारे फेसबुक र गुगलमा बुझ्दै जाँदा हामी बायुड राई हो भन्ने

थाहा पाएँ । त्यसैले तपाईंसँग मैले किरात संस्कृतिबारे बुझ्दै मैले बाजेलाई सिकाउदै गर्ने गर्दथेँ ।”

उसले सोध्यो, “मेरो बाजे बराजुहरुले आफ्नो भाषा धर्म संस्कृति सबै बिर्सिए । अब मैले मेरो बाजे बराजुले बिर्सिएको भाषा धर्म संस्कृति सिकेर फर्काउन के गर्नुपर्ला ?”

मैले भनैँ, “अब तिमी सानै छौ पछि ठुलो भएर सकभर किरात बायुड राईनीसँग नै बिहे गर्नु । भारतमा नै बस्ने हो भने पनि सिक्किम दार्जिलिङगतिर किराती समाजको नजिक घरबार बनाएर बस्नु । तिमीले तिम्रो बाजे बराजुले बिर्सिएको भाषा संस्कृति फर्काउनु पर्छ । तिम्रो परिवार किराती परिवार बनाउनु पर्छ । अनि तिमी एकपटक नेपालको ओखलढुङ्गा सोलुखुम्बु जाऊ त्यहाँ बायुड राईहरुको ठुलो बस्ती छ । आफ्नो बायुड संस्कृति सिक्नु । आफन्तहरु पुर्खाहरु भेट्नु सक्छौ है ।”

उसले भन्यो, “म अहिले त पढ्दै छु पढिसकेँ पछि आफ्नो करियर बनाउनु छ । त्यसपछि म यो काम गर्छु ।”

“अनि मलाई बायुड भाषा संस्कृति पनि आउदैन । नेपाली भाषा बोल्न पनि आउदैन English मात्र बोल्छु । मलाई नेपालको बायुड राईहरुले नेपाली या बायुड राई भनेर स्वीकार गर्दैनन् होला है ?” उसले सोध्यो ।

“तिमीले अब अलिअलि बायुड भाषाहरु सिक्नु पर्दछ । विस्तारै स्वीकार्छन ।”, मैले भनैँ ।

“हुन्छ म पछि ठुलो भएपछि त्यसै गर्छु ।” उसले भन्यो ।

मैले थप सोधेँ, “तिमीलाई पाछा के हो ? थाहा छ ?”

उसले उल्टै सोध्यो, “पाछा भनेको के हो ?”

मैले भनैँ, “पाछा भनेको एउटै बाबुको वंशहरु भन्ने बुझाउदछ । जुन एउटै पाछा सामेत भएको सँग विवाह गर्नु हुँदैन । हाडनाता सम्बन्ध गर्नु हुँदैन ।” त्यसपछि उसलाई पाछा पत्ता लगाउन आफन्तहरूसँग बुझ्नको लागि सुझाव दिएँ । उसको बाजेको भाईको परिवार सिलडमा छन् तर कसैलाई थाहा नभएको म आफैले बायुड राईरहेको पत्ता लगाएको हो भन्यो ।

उसले सोध्यो, “मैले मेरो नाम Shubham Khambu Bayung लेख्न सक्छु ?

मैले भनँ, “तिमिले आफुलाई Shubham Bayung/Subham Rai/Subham Khambu/ Subham Kirat of Subham Bayung Khambu जे भनेर पनि आफनो पहिचान राख्न सक्छौ ।

उसले फेरि सोध्यो, “मेरो बाजे चोख्रो राई (Pure Rai) हो तर मेरो बाऊर म चहिँ आधी राई र आधि लामा (Half Rai & Half Lama) हो, किनकी बाजेले लामा र बाऊले पनि लामा बिहे गर्नुभो ।”

मैले भनँ, “तिमी अभै पनि चोख्रो बायुड राई (Pure Kirat Bayung Rai) हौ किनकी तिम्रो रगतमा र तिम्रो डि.एन.ए.मा किरात बायुड राई बगीरहेको छ है ।

मेरो कुराले ऊ औधी खुशी भयो ।

फेरि उसले सोध्यो, “बायुड राई र बाहिड किन विवाद गरेको ? मैले सोधेको मानिसले किन अलग अलग भनेको होला ?”

उसको जिज्ञासामा मैले भनँ, “किरात समाज वैचारिक नेतृत्वविहिन अवस्थामा छ । कुन विचार हाम्रो समुदायको मुल विचार हो ? हामी किराती समाजले हिँडनु पर्ने मार्ग कुन हो ? पहिल्याउन सकिरहेको छैन । त्यसैले यहाँ जसले जे भने पनि त्यसैको पछि दौडिने जमात धेरै छ । यस्तो विवाद हुनुको मुख्य कारण अज्ञानता/चेतनाको स्तर नउठ्नु अनि संघ संस्थामा आबद्ध भएकाहरुको कमजोरी/स्वार्थ/पदको लडाई/ईगोको लडाईको परिणाम नै यो विवाद हो । त्यहि ईगोको कारण तिम्रीलाई बायुड र बाहिड अलग हुन कसैले भनिदिएको हो । तर बायुड र बाहिड राई एउटै हो । अभि विस्तृत रुपमा कुनै दिन भनौंला ।”

मैले सोधेँ, “तिमि किन यति सानो उमेरमा नै आफनो भाषा धर्म संस्कृति प्रति यति चिन्तित छौ ?”

उसले भन्यो, “म यहाँ अरुणाञ्चलको ताघिन आदिवासीहरुको बाहुल्यता रहेको क्षेत्रमा छु । मेरा साथीहरु ताघिनहरु छन । उनीहरुको आफ्नै

भाषा धर्म संस्कृतिको धनी सहितको आफ्नै पहिचान छ । मलाई पनि हाम्रो भाषा धर्म संस्कृति के होला ? कि हाम्रो भाषा धर्म संस्कृति छ कि छैन होला ? भनेर चासो बढेको हो ।”

“अरुणाञ्चलमा एउटै ताघिन जातिमा केहि विदेशी लेखकले लेखेको पुस्तकको आधारमा एउटै ताघिन जातिमा पनि दुई थर (नार मारा) हामी ताघिन हो या होईन या अलग-अलग हौ ? भन्ने विवाद छ । त्यस्तै किरात समाजमा, राई समाजमा बायुङ र बाहिङ विवाद पनि त्यस्तै हो है ।” भनेर मैले बुझाएँ ।

उसले छक्क पर्दै तपाईंले ताघिन जाति बारे कसरी जानकारी लिनु भयो ? भन्यो ।

म किरात ईतिहासबारे र संसारको Indigenous हरूको ईतिहास रिसर्च गर्दै जाँदा थाहा पाए भनँ ।

उसले सोध्यो तपाईं बेलायत (UK) मा हुनुन्छ होईन ? कति भो ? बसेको त्यतै सेटल भएको हो ? मैले जवाफ दिएँ, “म यहाँ बसेको त धेरै बर्ष भो, तर म यता सेटल भएको होईन, हुँदिन पनि ।”

उत्सुकता देखाउँदै उसले भन्यो, “किन ? युके त त्यस्तो राम्रो विकसित देश छ, किन सेटल नहुने ? मलाई पनि काकाले पढाई सकेर USA जानु भनेको छ । म पनि USA तिर जान्छु होला?” भनेर सुनायो ।

मैले भनँ, “यदि म युकेमा नै सेटल भएँ भने आज तिमी र तिम्रो बाजे आफ्नो भाषा धर्म संस्कृति सबै समाप्त भईसकेको जुन अवस्थामा छौ, मेरो छोरा नातिको पनि भविष्य त्यहीँ नै हुनेछ । मेरो छोरा नाति यता जन्मिन्छन English वातावरण, अंग्रेजी भाषा धर्म संस्कृतिमा हुर्कन्छन, यतैको गोरा गोरेनी अफ्रिकनसँग विवाह गर्दछन र भाषा धर्म संस्कृति र रूपरंग अनी वंशाणुगत रुपमा नै समाप्त हुन्छन् । जुन म त्यस्तो होस भन्ने चाहान्न ।

तपाईंको कुरा जायज हो । के त्यसो भए तपाईं पछि नेपाल फर्किने हो त ?

मैले हो भनँ । तिमी पनि पछि पढाई सकेर अमेरिका पुगे पनि एउटा

किरातीनीसँग नै विवाह गर्नु र धनसम्पत्ति कमाएर नेपाल भारत तिर नै फर्किनु र किराती समाजमा नै घरबार बनाएर बस्नु है भनेर सम्झाएँ ।

उसले हवस भन्यो ।

अन्तमा, मैले भनैँ, “तिम्रो बराजु बाजेहरुले सबै भाषा संस्कृति बिर्सीएर गए पनि तिमी यति सानो १७ वर्षको उमेरमा आफ्नो किरात भाषा धर्म संस्कृति ईतिहास प्रति यति चिन्तित छौ । यति चासो लिने गर्दछौ । म तिमी प्रति उच्च सम्मान र गर्व गर्दछु । तिमी र तिम्रो बाजे (किकि)को कहानी किराती समाजको निमित्त एक सन्देशमुलक कहानी हुनसक्दछ । त्यसैले म तिम्रो बारेमा एउटा छोटो आर्टिकल लेख्छु है भने । उसले हवस तर मेरो नाम Subham Bayung Rai/ मेरो बाजेको नाम Jit Bahadur Bayung Rai लेखिदिनु है भन्यो । मैले हुन्छ भनेर संवाद पुर्णविराम लगायौँ ।

अतः किराती समाजमा बाजे (किकि) Jit Bahadur Bayung Rai नाती Subham Bayung Rai को कहानी एक महत्वपुर्ण सन्देशमुलक कहानी हुनसक्दछ । यी बाजे नातिको कहानीबाट हाम्रो जीवन र मृत्युसँग आफ्नो भाषा धर्म संस्कृति जोडिएको हुँदो रहेछ भन्ने शिक्षा लिन सकिन्छ । मानिसलाई जन्मदेखि मृत्यु पर्यन्तसम्म हामीलाई समाज चाहिने रहेछ । यदि हामी २/३ पुस्तासम्म पराई ठाँउ/विदेश पलायन भयौँ भनैँ यी १७ वर्षिय शुभम बायुङ राई जस्तै चाईनिज जस्तो अंग्रेजी मात्र बोल्ने छोरा नातिको अवस्था हुने रहेछ । अरुको बाहुल्यता रहेको समाजमा कि अरुको धर्म संस्कृति अपनाएर आफ्नो पहिचान अस्तित्व अरुमा विलिन हुनु पर्ने रहेछ । त्यसरी विदेशमा/पराई समाजमा अरुको भाषा, धर्म संस्कृति सहित बाँचिरहेको देख्दा आफ्नो भाषा धर्म संस्कृति नहुदा म पहिचान अस्तित्व विहिन भएछु भन्ने (एक पिडादायी बोध) हुने रहेछ । त्यसैले हामी जीवनमा जहाँ जस्तो सुकै भएर बसे पनि हाम्रो किराती समाज चाहिने रहेछ । हामीले आफ्नो भाषा धर्म संस्कृति मुन्दुम ईतिहास कहिल्यै भुल्नु हुँदैन रहेछ भन्ने हामी सम्पुर्ण किरातीहरुलाई अमुल्य शिक्षा मिलेको छ ।

तस्बिरमा: यो संवादमा रहेको १७ वर्षिय Subham Bayung Rai को बाजे (किकी) Jit Bahadur Bayung Rai, वहाँको २ दिन अगाडि मृत्यु भएको छ । वहाँको बुवा Ashur Dhan Rai नेपालको ओखलढुङ्गा ऐसलुखर्कबाट भारतको सिलोड पुगेका हुन रे । वहाँलाई कुन राई हो भन्ने समेत थाहा थिएन तर पछि नातिले बायुड राई भन्ने पत्ता लगाए तर पाछा सामेत के हो ? भन्ने पत्ता लाम्न बाँकि छ ।

नोट : प्रस्तुत लेख मुल घरे कान्छा (राजेन खिम्बुले राई) को फेसबुकबाट लेखककै मन्जुरीमा साभार गरिएको हो ।

बायुड राई भाषामा केही शब्दहरू

१. बायुड राई भाषामा बोटविरुवाको नाम

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	कोगासी	खनिउ
२	चोक्ची	काभ्रा
३	बुर्सी	उत्तिस
४	पिङ्कुची	लप्सी
५	चोसिङ्	चिलाउने
६	पालाम	बाँस
७	फोस्ची	नेबारो
८	लाकुरी	लाकुरी
९	चिन्धा	मालिङ्गो
१०	मुलु	कटुस

२. बायुड राई भाषामा जंगली जनावरको नाम

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	गुप्सा	बाघ
२	वाम	भालु
३	किसि	मृग
४	स्याल	स्याल
५	खुदुबु (सोक्से)	बाँदर
६	साआलापो	बँदेल
७	राँबी	थार
८	रोगासी	घोरल
९	बुदुम	ढेडुँ
१०	बिन्ति	मलसाप्रो

३. बायुड राई भाषामा घरपालुवा पशुपन्छीको नामा

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	मेसो	भैसी
२	बिड्	गोरू
३	गाई	गाई
४	सङ्गारा	बाख्रा
५	पो	सुङ्गुर
६	हाँस	हाँस
७	परेवा	परेवा
८	बुआलो	कुखुराको चल्ला

४. बायुड राई भाषामा चराचुरुङ्गीको नाम

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	तुक्तुकुर्मा	ढुकुर
२	ळआर्दे	चील
३	पिलुकव्पा:आ	गौथली
४	पाकाती	चमेरो
५	कु:कुली	गरूड
६	च्याच्यार्या	तीथ्रा
७	थ्याल्मी	कालिज

५. बायुड राई भाषामा अन्नपातको नामहरु

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	चारजा	कोदो
२	माकाई	मकै
३	बुरा	धान
४	चौजा	गँहु
५	ब्रामु	तिते फापर
६	फापर	मिठे फापर
७	मसी	कालो दाल

८	नाम्सी	सिलाम
९	प्ल्याम्ची	गहत
१०	क्याङ्ग्याल्या	भटमास

६. बायुड राई भाषामा फलफूलको नामहरु

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	वाबुम्सी	काक्रा
२	जुजुर	निबुवा
३	सुन्तला	सुन्तला
४	कागती	कागती
५	नस्पाती	नस्पाती
६	वाबारा	आँप
७	ब्रवाची	अमला
८	जुनार	जुनार
९	स्याउ	स्याउ
१०	पार्कुती	सखरखण्ड

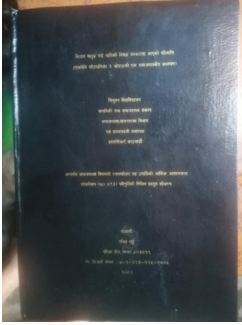
८. बायुड राई भाषामा केही साइनो सम्बन्धहरु

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	मामा	आमा
२	पापा	बाबु
३	यम(मुमु)	फुपु
४	पुसै	फुपाजु
५	दाजु(वापो)	दाजु
६	भाई(वाकान्छा)	भाई
७	दिदी(सामी)	दिदी
८	बहिनी	बहिनी
९	किकी	हजुरबुबा
१०	पिपी	हजुरआमा

९. बायुड राई भाषामा केही मानव शरीरका अंगहरु

क्र.सं.	बायुड राई	नेपाली
१	मिची	आखा
२	सो(सुन्दु)	मुख
३	नाथ्री	नाक
४	सामा नो	कान
५	ल्वु	दाँत
६	सुन्दु कोक्ते	ओठ
७	यलु	चिउडो
८	काक्ते	छाला
९	ब्याचो	औला
१०	ग्याङ्	नङ्

बायुड राई सम्बन्धी शोधपत्रहरु

स्नातकोत्तर शोधपत्र

बायुड राई जातिको विवाह संस्कार मा आएको परिवर्तन(रावाबैसी गाउँपालिका ३ खोटाङको एक समाजशास्त्रीय अध्यायन)
समाजशास्त्र विभाग, रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस (२०८१)

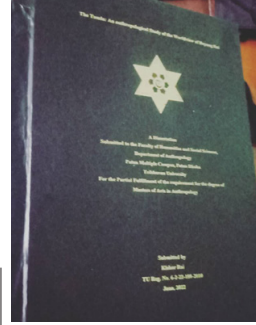
नविन राई

MA Thesis

Kharite Sili of Bayung Rai: A Depiction of Agrarian Culture (A Case Study of Necha Salyan Ward No 5, Solukhumbu District)
Department of Dance, Padhma Kanya Multiple Campus, Tribhuvan University, 2081 BS

Sonu Rai

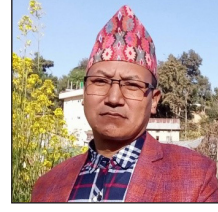

MA Thesis

The Tumlo: An anthropological Study of the Worldview of Bayung Rai (2022)
Department of Anthropology Patan Multiple Campus, Patan Dhoka Tribhuvan University

Kishor Rai

को हुन् बायुड राई?

जितमान चाम्लिड राई

१. विषय प्रवेश (Introduction):

बायुड राईको मुख्य बसोवास ओखलढुङ्गालाई मानिएको भए पनि सोलुखुम्बु जिल्लाको नेचासल्यानमा पनि बायुड राईहरूको बस्ती देखिन्छ। आजको समय भनेको आफ्नो उत्पत्ति, बंश, इतिहास, भाषा, धर्म, संस्कार-संस्कृति, भूगोल, तथा पहिचान खोज्ने बेला हो। हिजो राज्य सत्ताले “हाम्रो राजा हाम्रो देश, हाम्रो भाषा, हाम्रो भेष” भन्दै एक भाषा, एक भेष, एकल धर्म, एकल संस्कृति वा एकल पहिचानको एकलकाँटे नीति अनुरूप नेपाल जस्तो बहुभाषीय, बहुजातीय, बहुसंस्कृति र विविध धर्मावलम्बी वा एक शब्दमा भन्ने हो भने बहुपहिचान भएको मुलुकमा क्रुर र निर्मम ढंगले निरंकुशता लादिएको थियो। तथापि हाम्रो थुथुरी वेदको नाममा मौखिक रूपमा भए पनि टुक्रा-टाक्री इतिहासहरू, आधा-आधी बंशावली र अलि-अलि भाषा बचाउने अनि अथाह संस्कार-संस्कृति जोगाउने आदरणीय हाम्रो पूर्खाहरूप्रति हामी सन्ततिहरूले शिर झुकाएर सम्झनै पर्छ। बायुड राईको मुन्दुम अनुसार नेपालको पश्चिम भेग अर्थात काठमाडौं, बनेपा, सिन्धुपाल्चोक र दोलखा हुँदै बायुडको केही हाँगा सिन्धुली र बेलका तरी हुँदै खुवालुङ आएको देखिन्छ भने केही हाँगाहरू चाँहि आजको वाम्बुले, सुनुवार, जेरोड समूह सँगसँगै रामेछाप हुँदै ओखलढुङ्गातिर मुल बसोबास गरेको देखिन्छ। जुन कुरा बायुडहरूको इतिहासमा आज पनि आउने दोलोकुम दो, सोइ-सोइला, दोलखाको भिमेश्वर गेटमुनि राईको पूर्खाहरूले निकालेर पानी खाएको राइती धारा (राजहिटी) (अमृत बहादुर श्रेष्ठ र भिम बहादुर श्रेष्ठ, २०८०) आजको जिउँदो सबुत प्रमाणहरू हुन्। बायुड राईको विषयमा सबैभन्दा पहिले बि. हड्शन (इ.स.१८५७/५८)ले गरेको अध्ययनमा स्थानीय तथा सोही

भाषीले बोलिरहेको बायुडलाई बाहिड भनेर दस्तावेजीकरण (डकुमेन्टेड) गरेको देखिन्छ । किरात महाजाति वा सभ्यताभिन्न विभिन्न जातिहरू, विविध भाषीहरू छन् (राई, २०७६) । जस्तो: राई, लिम्बु, याक्खा, सुनुवार, जिरेल, थामी, हायु, सुरेल, तामाङ, गुरुङ, मगर, थकाली, धिमाल, थारू, मेचे, कोचे, गन्गाई, राजवंशी आदि जाति हुन् भने चाम्लिङ, बान्तवा, पुमा, बायुङ, वाम्बुले, कुलुङ, थुलुङ, दुमी, कोयु/कोयी, साम्पाङ, तिलुङ आदि भाषिक समूह भए पनि यी शब्दहरू कतिपय पूर्खाको नामबाट बनेको देखिन्छ । कतिपय परिस्थितिअनुसार जुरेका नामहरू हुन् । जस्तो: चालिम हाङका सन्तान चाम्लिङ बनेका छन् । खिलुङमी पूर्खा साम्फेलुङमा पुगेपछि उसका सन्तानहरू साम्पाङ बनेका छन् । कुर्सेहाङको सन्तान कुलुङ बने भने बाण हान्ने जान्ने वा मुलपानी भएको ठाउँमा बसोबास गर्ने मान्छेहरूलाई बान्तवा भनियो । त्यसैगरी बायुङ भाषी पनि एक पूर्खाकै सन्तान हुन् । खास गरेर सम्पूर्ण बायुङ राईहरूको साभा पूर्खा थाहा स्पष्ट नभए पनि त्यसपछिको तडदिसे भुवाखा (रेदुक्पा/ रेन्दु), रुडहाङ, रुम्बुहाङ र खालुवा आदि पूर्खाहरूका सन्तानहरू आजका बायुङ राईहरू हुन् भन्ने कुरामा मत्क्यैता देखिन्छ ।

२. समस्या (Problems):

बायुङहरू पनि अन्य किरात राई भाषीहरू जस्तै एक किरात राई भाषी भएकोले उनीहरूको पनि अध्ययन हुनु जरुरी देखिन्छ । बायुङ राई को हुन्? बायुङ राईभित्र पर्छ कि पर्दैन? बायुङ राई भनेको के हो? बायुङ शब्दको अर्थ के हुन सक्छ? उनीहरूको उत्पत्ति थलो कहाँ हुनसक्छ? बायुङ राईको पूर्खाहरू को-को कता-कता पुगे? बायुङ राईहरूको साभा पूर्खा को हुनसक्छ? बायुङ किरात हो कि होइन? अन्य किरात राई भाषीहरूसँग बायुङ राईको कस्तो सम्बन्ध छ? रहेको छ भन्ने कुरा समस्याको रूपमा खडा भएको देखिन्छ ।

३. उद्देश्य (Aims): :

बायुङ राईहरूकै एक भाषिक समुदाय भएकोले उनीहरूको सम्बन्ध अन्य भाषिक समुदायसँग तुलना गरेर सामाजिक तथा आनुवंशिक अवस्था

के रहेछ भन्ने कुराको निको ल गर्ने उद्देश्य हो । बायुड राई र बाहिड बीचको भिन्नता स्पष्ट पार्ने लक्ष्य रहेका छन् । बायुड राईहरूको संस्कार-संस्कृतिहरूको विकास कसरी भएको थियो र त्यसले बायुड राईहरूको विषय भाषा र बसाइँ सराईमा कसरी प्रमाणित गर्छ? बायुड राईको उत्पत्ति र बसाइँ सराईको बारेमा पनि जानकारी पाउने उद्देश्यले सानो प्रयास भएको छ ।

४. विधि (Methods): :

बायुड राईको अध्ययन गर्नको लागि विभिन्न विधिहरू प्रयोग गर्दै सरल, सहज रूपमा विविध स्रोतहरूको माध्यमबाट सकेसम्म खोज-अनुसन्धान गर्ने प्रयास गरिएको छ । यहाँ प्राथमिक स्रोतहरूदेखि द्वितीयक स्रोतहरूसम्मको सहयोगमा बायुड राईहरूको उत्पत्ति, बसाइँ सराई, भाषा, इतिश्री वृत्तान्त हेर्ने भिन्नो कोशिस गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतहरूमा थुप्रै व्यक्ति-व्यक्तित्वहरूसँग प्रत्यक्ष वार्तालाप, टेलिफोन कुराकानी, अन्य विभिन्न भाषी व्यक्तित्वहरूको भनाई तथा विविध पुस्तकहरू, पत्रपत्रिका एवम् कार्यपत्र, अनि जर्नलहरूको सहयोग लिइएका छन् । जुन विधिहरूको प्रयोग गरी पूर्ण रूपमा नभए नि आंशिक रूपमा बायुड राईको अध्ययन गरिएको छ ।

५. बायुड राई को हुन् (Who is Bayung Rai)?:

बायुड राईहरूको उत्पत्ति र बसाइँ सराई बारेमा जान्नको लागि आफ्नो मुन्दुममा भेटिएन भने अरू भाषी राईहरूको मुन्दुमको साहरा अर्थात सहयोग लिएर हेर्न सकिन्छ । बायुड राईको तुम्लो अनुसार चार पूर्वाहरू भुवाखा, रुडहाड, रुम्बुहाड र खालुवा आदि पूर्वाहरूका सन्तानहरू आजका बायुड राईहरू हुन् भन्ने कुरामा मत्क्यैता देखिन्छ । तर उनीहरूका पूर्वा को हुन् त भन्ने कुरामा खोज-अनुसन्धान गर्न बाँकी नै रहेको देखिन्छ । सबै बायुड राईहरूले सेग्रो पुजा गर्नु हुन्छ । “बा” को अर्थ पुरानो, जेठो, प्राचीन सभ्यता भन्नेहुन्छ भने “युड” को अर्थ सभ्यता हुन्छ (राई लोकबहादुर २०८०) । त्यसैले बायुड भनेको प्राचीन सभ्यता नै हुनुपर्छ किन कि अहिले रहनु भएका बायुड भाषीहरूको पूर्वा एउटै भएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । सबैले आफुलाई बायुड नै

भनिरहेका छन् । जो दोलखा, रामेछाप वा सिन्धुली वा ओखलढुङ्गाबाट छुटेका एकै बाजेका सन्तानहरूले एकै स्वरमा बायुड भनिरहेका छन् । जस्तो तइदिसे भुवाखाको सन्तानहरू चाम्लिङहरूसँगै खुवालुङ तरेको मुन्दुमी कथा आउँछ (राई, ज्ञान बायुडसँग पटक-पटक कुराकानीको आधारमा) । त्यसैगरी बान्तवा, कुलुङ, खालिङ, दुमी, साम्पाङ र मेवाहाङ पनि चाम्लिङहरूसँगै अधिपछि गरेर खुवालुङ तरेको मुन्दुममा आउँछ । तर रुडहाङ पूर्खाको सन्तानहरू बराह र चतारा क्षेत्रको खुवालुङ तरेको देखिन्छ (राई लोकबहादुर २०७७ पृ ३९३) । तसर्थ मेरो निष्कर्ष बायुड शब्द बायुड भाषिक समुदायको पुरानो वा जेठो शब्द हुनुपर्छ । जुन सबैले सहर्ष स्वीकार गरेर साठी पैसाठी पुस्ता अगाडिको पूर्खा जतिकै जेठो वा प्राचीन देखिन्छ । त्यसकारण आजका सम्पूर्ण बायुड भाषिक समुदायको साभ्ना पूर्खा नै बायुड हो कि? उदाहरणको लागि चालिम हाङको सन्तानको रूपमा चाम्लिङ भएका छन् (राई, २०७६) । तर सामै चाँहि चालिम हाङ नभई भुसुरु र वाछाप्या आउने गरेका छन् । खालिङको मुन्दुममा दिक्प्य र माप्य आए पनि खुःलुहाङको सम्पूर्ण सन्तानहरू आज खालिङ भएका छन् ।

बायुड राईको बारेमा बुझ्नको लागि चाम्लिङ, खालिङ, बान्तवा, पुमा, कुलुङ, तिलुङ राईहरूको मुन्दुमको अध्ययनबाट बुझ्न अभ् सजिलो हुन्छ । बायुड लगायत सबै भाषी राईहरूको भाषामा फरक वा समानताको कारणले अलिक बुझ्न अप्ठ्यारो भने पक्कै हुनेछ । बायुड राईहरूको लुःनासारी, लोःरोसारी सेर्नासेवा रिनाम्साचा मुख्य गरेर चार किसिमको मुन्दुम भए पनि सियाचा समेतरहेको पाइन्छ (राई, ज्ञान बायुडसँगको कुराकानी, २०८१ पौष १५ गते) बायुड राई पनि काठमाडौँबाट दोलखा हुँदै नेपालको पूर्व खोटाङ, भोजपुर वा माभ किराततिर गएको कुरा मुन्दुम तथा इतिहासले छर्लङ्गै पारिसकेको छ । चाम्लिङहरूको भूङ्फुटुवा मोपाहरू खुवालुङ हुँदै तराईको विभिन्न मुन्दुमी स्थानहरू घुम्दै बिकुल्जुङ, काठमाडौँ, हलेसीबाट साल्पा सिलिचोड अनि हिमालपारी नियामा/निवामा पुग्ने भएकोले हाम्रो पूर्खाहरूको बसाइँसराईको मार्ग नै पछ्याउने कुरामा दुईमत छैन । त्यसैगरी चालिम हाङको सन्तानहरू भुसुरु, वाछाप्या, छोछाप्या (छाङछा) र योङछाप्या खुवालुङ

तर्ने पूर्खाहरू हुन् भने खालिङहरू पूर्खा खुःलुहाङ नभई छोराहरू दिक्प्य र माप्य खुवालुङ तरेर दिक्प्य दुधकोशी पछ्याउँदै मेवाखोला दोभानबाट दिक्प्यडेल (हालको दिक्तेल) पुग्ने पहिलो पूर्खा हुन् । त्यसपछि मात्रै वाछाप्या चाम्लिङहरू दिक्तेल पुगेका हुन् । माप्य र उसको सन्तानहरूले अरुण नदी पछ्याएर अर्को बाटो लिएर गए पनि खालिङ नै भए जस्तै बायुङ तर्डीसे भुवाखा (रेदुक्पा/रेन्दु) र तर्डीसे वालिङमाको सन्तानहरू खुवालुङ पुगेर उकालो सोलुखुम्बु पुगेको देखिन्छ । रुडहाङ र खालुवाको सन्तानहरू ओखलढुङ्गादेखि हलेसीसम्म आएको मुन्दुमी कथा पाइन्छ । रुडहाङ हर्कबुङमा बारीलाप्यो फलेन्दोबाट रिस्कुमा भोडियामा आई हलेसीको दिशा पत्ता लगाई दुधकोशी र सुनकोशीको दोभानमा पुगेपछि नदी तर्न आँट नआएपछि सिमेभूमेको पुजा गर्दा सारिमोले सन्देश दिएपछि नदि तर्न सफल भएको उल्लेख छ (राई, लोक बायुङ २०७७ पृ. ३९३) । बारीलाप्यो (खुवालुङ)देखि दुधकोशी र सुनकोशीको दोभानमा आएर नदी तरेर हलेसी पुग्ने कुराले अलिक अस्पष्ट देखिन्छ । यसरी फरक-फरक बाटो हिँडेका बायुङको सन्तानहरू भए पनि सबै बायुङ शब्दाभित्र नै अटिरहेका छन् । यो शब्द कुनै त्यस्तो सभा-सम्मेलन बसेर सबैले बहुमत वा दुईतिहाइ बहुमतले पास गरेर शिरोपर गरेको शब्द पनि होइन । तसर्थ बायुङ पनि समग्र भुवाखा, रुडहाङ, रुम्बुहाङ र खालुवाको साभा पूर्खा हुन सक्छ । अर्कोतिर सबै बायुङ राईहरूले सेग्रो पुजा गर्नु हुन्छ । मेरो अनुसन्धानमा सेग्रो पुजा कि त चाम्लिङ भाषीको साभा चाड साकेला जस्तै सबै बायुङ राईहरूको साभा महान चाड भएकोले सबै बायुङ राईहरूले मनाएको हुनुपर्छ । कि त थुलुङ राईहरूको मुन्दुममा आउने खम्बुहाङका दश भाइ छोराहरू चालेम, तोते, सेग्रो ताने, हिना, बिमा, कुर्से, शाके, कार्य, रामल्यु मध्ये एक भाइ सेग्रो पनि हुन् । त्यसो भएको हुनाले कि त बायुङ राईहरूको साभा पूर्खा सेग्रो पनि हुन सक्छ (पूर्णसिं थुलुङ राईसँगको कुराकानीमा आधारित २०७४ माघ) ।

लुःना तुम्लो भित्र सुम्निदुः, खःलिदुः र जाउमा, खिलउमा र कोक्तिसालादुः विकास भएको विभिन्न संस्कार-संस्कृतिहरू छन् । तर लुःना सारी तुम्लो जस्तै अन्य पनि लोरो सारी तुम्लो, सेनासेवा सारी तुम्लो, र

रिनाम्साचा सारी तुम्लो आदि थुप्रै तुम्लोहरू रहेका छन् । जुन विविध संस्कार-संस्कृतिहरूमा प्रयोग हुन्छन् । जस्तो कि लुःना सारी पितृ पुज्ने तुम्लोको रूपमा बुझिन्छ । जसमा चाम्लिङहरूको नायुमा/नायिमा र पारुहँको सृष्टि नै बायुङ राईको सुम्निदुःमा आउने सृष्टि कथा हो । त्यसैगरी खलिःदुमा आउने मुन्दुम वा तुम्लो नै विविध संस्कारहरूको उत्पत्ति र सिर्जनाको कथा हुन् । अनि जाउमा, खिलउमा र कोक्तिसालामा आउने मुन्दुम नै संस्कृतिहरूको शुरुवातको कथा आउने गर्दछ ।

चाम्लिङ, खालिङ, कुलुङ, साम्पाङ, दुमी, बान्तवादेखि लिम्बु, याक्खा, लगायत सुनुवार समेत नेपालको वर्तमान राजधानी काठमाडौँबाट पूर्व वल्लो किरात, माझ किरात र पल्लो किरात क्षेत्रतिर गएको प्रशस्त प्रमाणहरू भएकोले बायुङ राई जाति पनि दाजुभाइको रूपमा सँगसँगै गएको कुरा दुईमत नहोला । नेपाल खाल्डोमा आइपुग्ने यलम्बर वा यलङ जे भनेपनि उसैको सन्तानको रूपमा योक्नेहाङ हुँदै खाम्सोहाङ, बुधहाङ, रोदुहाङ र खम्बुहाङका सन्तानहरू अहिलेका विविध भाषी राईहरू तथा बायुङ राईको तुम्लो मुन्दुममा माइला पितृको पुजा जसलाई ताम भनिन्छ । त्यसमा नेपालदु/नेवालदु भन्ने शब्द स्पष्ट आउने गर्दछ (भोगिराज चाम्लिङको अन्तरवार्तामा आधारित) । अर्को सम्पूर्ण बायुङ राईहरूले गर्ने पुजाआजा भनेको वाक्सा पनि हो । पछिल्लो युगमा नेपालको पश्चिमबाट पूर्वीतिर आएको कुरामा सुनिश्चित छ । तसर्थ सृष्टिकालिन किराती राईहरूको साभा पूर्खाहरू रैछाकुप्पा वा खोक्चिलिव वा कोक्तिसाला वा कोक्चिरिक्पा आदि एउटै हुन् । भाषिक रूपमा केही फरक भएकै कारण पूर्खाहरूको नाम उच्चारणमा केही फरक पाइन्छ । जस्तो चाम्लिङहरूले सुम्निमालाई नायुमा/नायिमा भन्ने गर्दछन् भने लिम्बुहरूले युमा मात्र भन्ने गर्दछन् (याक्थुम्वा, २०७५) चाम्लिङहरूले भन्ने पारुहँ नै लिम्बुले भन्ने थेवा हुन् । त्यसैगरी चाम्लिङहरूले भन्ने तोयामा/तयामा नै बायुङहरूले भन्ने जाउमा हुन् भने चाम्लिङहरूले भन्ने खियामा नै बायुङले भन्ने खिलउमा आदि एउटै मानवहरू हुन् । बायुङ राई दाजुभाइहरूको पनि चाम्लिङ राईको जस्तै पाछाहरू छन् । उनीहरूले पाछालाई दोःचा भन्ने गर्छन् । बायुङ राई जम्मा ४५ दोःचाहरू छन् (राई, बायुङ २०८०) बायुङ

राईहरूको अर्को तथ्याङ्कअनुसार चालिस भन्दा बढी दोःचाहरू छन् (राई, २०२२) ।

बायुड र बाहिड आज दुई पक्षमा विभाजन हुनु दुःखद पक्ष हो । कतिपय बाहिड राईहरूको पूर्खा पायिहाड पनि भन्ने गरेको पाइन्छ (धिरेन बाहिडसँगको कुराकानीमा आधारित । हड्शन (सन् १८५७/५८)को बायुड राईको अध्ययन गरी दस्तावेजीकरण (डकुमेन्टेशन) गर्ने शिलशिलामा बायुड शब्दलाई बाहिड बनाएर दुई समूहमा विभाजन गरेको जिउँदो इतिहास दिउँसोको घाम जत्तिकै छर्लङ्ग छ । हड्शनले चिनाएको अपभ्रंशित बाहिड शब्दले चिनिनु भन्दा आफ्नो वास्तविक पहिचान शब्दले चिनिनुको मज्जा बेग्लै होला । कुनै पनि अनुसन्धानकर्ताले जुन समुदायको दुई-चार वर्ष सहभागीमुलक एथ्नोग्राफिक अवलोकन अध्ययनले भन्दा त्यही समाजमा जन्मेर हुर्केको अध्येताले सयौं वा हजारौं गुना तथ्य कुरा जानकारी राख्ने गर्दछन् वा भावहरू बुझ्ने गर्छन् भन्ने कुरामा यो अध्येता दुई सय प्रतिशत विश्वास गर्दछु । तथापि बाहिड समूहमा रहनु हुने मित्रहरूको एउटा भनाई हामीलाई विश्वमा बाहिड भनेर चिरपरिचित भइसकियो भन्ने तर्क गर्नु हुन्छ । तर आफ्नो सच्चा पहिचानलाई तोडमोड गरेर बङ्ग्याएको अर्थमा सन्तुष्टि हुनु आ-आफ्नै विचार हो । लोकतान्त्रिक गणतन्त्रमा आफ्नो विचारको स्वतन्त्रता हो । अर्को बायुड या बाहिड शब्दलाई हिन्दु परम्परामा जातको रूपमा लेखन वा लेखाउन मेरो व्यक्तिगत विचारमा त्यत्ति उचित हुन्छ जस्तो लाग्दैन । किन कि जात भनेको हिन्दु परम्परामा मात्र आउने कुरा भएकोले जात परिवर्तन गर्न सकिने कुरा हो । जस्तो हिजोको राई जातिको रहेको मगर, लिम्बु, सुनुवार, याक्खाहरूलाई पछि मगरलाई ठकुरी, शाह र राणा जातमा परिवर्तन भएको ज्वलन्त उदाहरण धेरै पुरानो इतिहास होइन । कोइँचलाई विशेषता र जिम्मेवारीको आधारमा मुखिया वा सुनुवार जात बनाएको पनि ताजै छ । याक्खालाई राई पछि देवान वा मफिया भन्ने थालिएको र याक्थुम्वालाई लिम्बु वि.स.१८३१-४-२२ मार पछि सुब्बा भनेको पनि लामो इतिहास पाइदैन । बोदो वा बोडो र कछारीलाई म्लेच्छे हुँदै मेचे भनेको लामो समय भए पनि जात परिवर्तन गर्न सकिने कुरा हो । तर बायुड वा बाहिड जस्तो पहिचान शब्द हामीले जातको रूपमा राखेर परिवर्तन गर्न

कदापि सकिदैन । तसर्थ जात भनेको परिवर्तन हुने विशेषता वा गुण बोकेको शब्द हो । हामी किराती समाजमा चाम्लिङ, खालिङ बायुङ, कुलुङ, थुलुङ नै हो । जुन शब्दहरूलाई त्याग मरिकाट्टय सकिन्न जस्तो लाग्दछ । तर आर्य समाजमा परिवर्तन हुने जातको रूपमा यी शब्दहरू प्रयोग गर्न सकिदैन । किन कि यी शब्दहरू भाषिक समुदाय वा समूहको खम्बा वा धरोहरको रूपमा सधैँ सतिसाल भएर उभिरहने छ युगौँ-युगसम्म ।

६. छलफल (Discussion):

छलफलको रूपमा बायुङ राईहरूको उत्पत्ति थलो कहाँ हुनसक्छ? बायुङ शब्द कसरी शुरुवात भयो? बायुङ शब्द नै किन प्रयोगमा आयो? बायुङ र बाहिङ दुई समूहमा विभाजन हुनु भन्दा पहिले के थियो? बायुङ र बाहिङ कुन शब्द मुन्दुमी शब्द हुन्? किन बाहिङहरू राई होइन भन्ने गर्छन्? नेपालमा जात प्रथा नभएको भए बाहिङ समुदाय लगायत अन्य भाषिक समुदायले समेत राई शब्द परित्याग गर्न स्वाभाविक हुने कुरा हो, किनभने किराती समाज जात प्रणालीमा चल्ने समुदाय होइन । राई जस्ता जातिय शब्द ग्रहण गर्न वा परित्याग गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा गहिरो छलफल गर्न सकिने छन् । नेपाली राजनीति हिन्दु परम्परामा चलेको हुनाले हरेक नागरिकले नामको अन्त्यमा जातिय नाम अनिवार्य लेख्ने पर्ने भएकोले बायुङ या बाहिङ अथवा चाम्लिङ जातको रूपमा नलेख्न सबैभन्दा बुद्धिमानी हुन्छ । किनकि खालिङ, बायुङ, चाम्लिङ जस्ता पहिचानात्मक शब्दहरू हुन् । यसरी बायुङ राईको विषयमा उत्पत्तिदेखि संस्कार-संस्कृति निर्माणका कुराहरू माथि छलफल गर्न सकिन्छ ।

७. निष्कर्ष (Conclusion)

बायुङ राईको विषयमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्दा विभिन्न दृष्टिकोणबाट हेर्ने काम भएको छ । चाम्लिङ समुदायको कोणबाट हेर्दा बायुङ राईहरू दोलखा, रामेछाप, ओखलढुङ्गा र तर्डीसे भुवाखा तर्डीसेमा वालिङमाको सन्तानहरू सोलुखुम्बुको नेचा-सल्यान सुङड्याल (सुङडेल) पुगेको निक्कै ल हुन्छ । उनीहरूको पूर्खाहरूको बसाइँसराईको बाटो खुवालुङ हुँदै सोलु नेचासल्यान

सुडङ्यालमा पुगेको तुम्लो मुन्दुमले प्रष्ट पारेको स्पष्ट देखिन्छ । तर खालुवा, रुम्बुहाड र रूडहाडको सन्तानहरू सप्तकोशी बराह क्षेत्र वा चतरा क्षेत्रको खुवालुङ तरेको देखिन्न । यदि उनीहरूको तुम्लो मुन्दुममा खुवालुङ आउँछ भने त्यो ओखलढुङ्गा दुधकोशी क्षेत्रको खुवालुङ हुन सक्छ । तसर्थ रुडहाड पूर्खाको तुम्लो मुन्दुम अनुसार रामेछाप हुँदै ओखलढुङ्गाको दुधकोशी तरेर हलेसी पुगेर विवाह गरेको तुम्लो मुन्दुम पाइन्छ । जसले सुनुवार र पछि वाम्बुले राई भाषीको पूर्खाहरूलाई बीच बाटोमा छोडेको मुन्दुममा उल्लेख हुनुले पनि चतरा र बराह क्षेत्र खुवालुङको कथा आएको देखिदैन । त्यसकारण मुन्दुममा नै बायुङ राई पनि चालिम हाड अर्थात चाम्लिङ, थुलुङ, कुलुङ, खालिङ मध्यकै एक भाइ हुन् भने जो आफ्नै संस्कार-संस्कृतिदेखि रीतिरिवाज, चालचलनको विकास गरेर छुट्टै पहिचान बनाएको एक भाषिक समुदाय हुन् ।

सन्दर्भ स्रोतहरू (References):

१. ज्ञान बायुङ राई -नेचासल्यान, सोलु ।
२. लोकबहादुर बायुङ राई -ओखलढुङ्गा ।
३. अमृतबहादुर श्रेष्ठ -भिमेश्वर, दोलखा ।
४. भिमबहादुर श्रेष्ठ -भिमेश्वर, दोलखा ।
५. शंकरमान श्रेष्ठ -भिमेश्वर, दोलखा ।
६. पूर्णीसिं थुलुङ राई -सोलु ।
७. धनबहादुर राई -सोलु ।
८. भुपधोज थोमरस राई -सोलु ।

९. हरिप्रसाद चाम्लिङ राई -खोटाङ ।
१०. धिरेन बाहिङ -ओखलढुङ्गा ।

पुस्तक तथा पत्रपत्रिकाहरूः

- राई, बायुङ लोकबहादुर (वि.स.२०७७) सुम्नि तुम्लो यालो ।
- राई बायुङ लोकबहादुर (वि.स.२०८०) परम्परागत पूछ्यौली (दोलोकुम) गीत, संगीत प्रदर्शनी 'कार्यपत्र' ।
- राई, जीतमान (वि.स.२०७६) किरात इतिहास तथा बंशावली ।
- राई, किशोर बायुङ (वि.स.२०८०)तुम्लो: किरात बायुङ राई संस्कार, संस्कृति र सभ्यताको आधार, किरात प्रज्ञा ।
- याक्थुम्वा, मञ्जुल कुमार (वि.स.२०७५), को हुन् किरातर किरात लिम्बु? के युमाधर्म?
- प्रधान, यज्ञकुमार (वि.स.२०६१/७३), दोलखाको साँस्कृतिक सम्पदा ।
- राई, किशोर बायुङ (इ.स.२०२२)शोधपत्र एम.ए. एन्थ्रोपोलोजी, पाटन क्याम्पस पाटनढोका ।

मामा चिनिमो-पापा लिबुबुङ

अ मामा चिनिमोरो (मेरो आदिम मातृ देव)
 अ पापा लिबुबुङरो (मेरो आदिम पितृ देव)
 कुलुकोने निम्ने वाडाकोरा (अन्तरदृष्टिले हेर्नुहोस र)
 अ डामु स्याल्दिने सेमु स्याल्दिने (मेरो सपना सग्लो बनाइदिनुस है)
 अ सामा स्याल्दिने रिमा स्याल्दिने। (मेरो ज्ञान चेतना सग्लो बनाइदिनुस है)

अ सारिबुङमा रेरीबुङमारो (मेरो महिला पितृहरु हो)
 अ सारिबुङ रेरिबुङरो (मेरो पुरुष पितृहरु हो)
 कुलुकोने निम्ने वाडाकोरा (अन्तरदृष्टिले हेर्नुहोस र)
 अ बोकोली स्याल्दिने नेवाली स्याल्दिने (मेरो तीन चुल्हा सग्लो बनाइदिनुस है)
 अ आम्पाखिम स्याल्दिने पेनीखिम स्याल्दिने। (मेरो घर र परिवार सग्लो बनाइदिनुस है)

संकलन: किशोर बायुङ राई

किरात सभ्यताको मौलिक संस्कृति साकेला सिली

शालिकराम राई

शोधार्थी: विद्यावारिधि

shatasak@gmail.com

विषय प्रवेश

सिन्कौली सेउली बाँचेर

साकेला सिली नाचेर

सम्भना राखौ बाँचेर,

सोइसोइला है सोइसोइला

सोई ढोले सोइ... अर्को ढोले खै..?

जब बैशाखर मांसिर महिना लाग्दछ यस्ता खालका भाखामा किराती गाउँघरहरूमा ढोल झ्याम्टाको ताल गुन्जिरहेको पाइन्छ । वर्षमा २ पटक उभौली बैशाखे पुर्णिमा १५ दिनसम्म र उधौली मांसिरे पुर्णिमामा ५ दिन गरी भव्यसभ्य रूपमा मनाउने चलन छ । किरात सभ्यतामा हुर्केको मौलिक संस्कृति साकेला पुर्वी पहाडी क्षेत्रमा मनाईने महान् मौलिक संस्कृति यसलाई विभिन्न किराती भाषाहरूमा स्यादर, चासुवा, चासोकतडनाम, साकेन्वा, साखेवा, साकेल, भूमेथान मालुदेल (मुक्ली), वुडछर धिरिनाम (उभौली), तोषी (भूमे), चवा, चारी, साखेन्वा (तोष) धिउजु, ओमाडक, विसूचाड, तोसखाम, वाक्सा आदि अनेक नामहरूले सम्बोधन गरिन्छ ।

किरात सभ्यता र सिली

किरात एउटा सभ्यता हो, सभ्यता कुनै पनि समुदायको निहित हुँदैन निरपेक्ष पनि हुँदैन यो गतिशील हुन्छ निरन्तर विकास हुन्छ सभ्यताको गर्भबाट त्यहाँको माटो सुहाउदो राजनीति, सांस्कृतिक जीवन, आर्थिक जीवन,

सामाजिक न्याय आदि कयौँ सामाजिक संरचनाको निर्माण हुने गर्दछ । विश्वमा अहिले मानव समाज र संस्कृतिको विकासलाई हेर्ने हो भने धेरै वटा सभ्यताहरूबाट हुर्केको देखिन्छ जस्तै : सुमेरियन, मिश्र, असिरियन, इजिरियन, हिती, मितानी, सेमेटिक यहूदी, प्राचीन चिनियाँ र सिन्धुघाँटी आदि सभ्यताहरू हुन्, यी सभ्यताहरूको शाखा, उपशाखा हुँदै नेपालमा विकास भएको किरात सभ्यता हो । त्यसैगरी मुन्दुम अध्येयता भोगीराज चाम्लिङका अनुसार मानव जातिको समाज विकास र सामाजिक सांस्कृतिक संठगनको विकसित अवस्था सभ्यता हो, खास भूक्षेत्रको संस्कृति, जीवनशैलीका साथै आधुनिक शहरिया जीवन शैली अनि सभ्यता हो । त्यसैगरी नेपाली बृहत शब्दकोश अनुसार सभ्यता कुनै जाति वा राष्ट्रको सामाजिक, भौतिक र अध्यात्मिक अवस्था र उन्नति प्रगतिको सम्पूर्ण प्रतिबिम्ब हो भनी परिभाषा गरेको पाइन्छ । वास्तवमा सभ्यता सांस्कृतिक परम्परा बहुआयामिक हुन्छ । यसमा लेखन कलाको विकास, धार्मिक तथा संस्कारजन्य जीवनको विकास हुन्छ त्यहीँ भएर युगौँदेखि मान्दै आएको साकेला सिलीमा भौतिक र अध्यात्मिक दुवै विषयहरू छन् । समाज विकास, सांस्कृतिक संगठन, जीवन शैली, जीवन दर्शन सबै साकेला नाचिने सिलीमा पाइन्छ त्यसैले साकेला किरात सभ्यताको संस्कृति हो भन्दा सायद दुई मत नहोला ।

साकेलामा नाचिने नाचलाई सिली भनिन्छ । सिली भनेको अभिनयात्मक कलाशैली हो, साकेला सिली लोकनाच (लोकनृत्य) अन्तर्गत पर्दछ । लोक शब्दले कुनै पनि निश्चित भूगोलको परिवेशमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको समुदायलाई भनिन्छ । त्यही जनसाधारणमा सदियौँ देखि चलिआएको विभिन्न चाडपर्व, मेलापात, रीति, थिति, दुःखसुखमा नाचिने लोकसंस्कृतिको अभिन्न अङ्ग नै लोकनृत्य हो । साकेला विशेषगरी हात र खुट्टा प्रधान बनाएर नाचिने गरिन्छ यहाँ हात प्रधान बनाएर नाचिने केहि सिलीहरूलाई व्याख्या गरिएको छ । गाउँघरमा उन्मुक्त भएर नाचिने लोकनृत्यले त्यस समुदायको इतिहास, परम्परा र जीवन दर्शनसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्दछ । सिली नाच्दा ४/४ सुर, ताल र खुट्टा/हात प्रधान मानी नाच्ने चलन छ । साकेला सिलीको सम्पूर्ण भावलाई हेर्दा आदिम पुर्खाहरूले आफुमा भएको ज्ञान, सीप, कला,

अनुभव सिली मार्फत् लेखेको देखिन्छ जो एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तासम्म पुस्तान्तरण हुदै आएको देखिन्छ। सिली दर्जनौँ किसिमको हुन्छन् जसमा प्रस्तुत लेखमा सिकारी, चासुम/चारी, नारोवा, सिकी सिलीले दर्शाएको अर्थ, भाव, महत्व आदिलाई मात्र व्याख्या गरिएको छ।

साकेला सिलीको सांस्कृतिक दर्शनमा प्रकृतिवाद र पित्रवाद

साकेलामा नाचिने अभिनयात्मक कला शैली सिलीले प्रकृति र पित्रप्रतिको आराधानात्मक भाव दर्शाउँछ। प्रकृतिमा भएको रुख बिरुवा, धर्ती, माटो हावा पानी, धारा कुवा, खेत वारी सबै भौतिक जगतको पूजा गर, सम्मान गर भन्छ भन्ने दर्शनले प्रभावित भएको पाइन्छ, मानिस र प्रकृति बीच अन्योन्यश्रित सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। संस्कृति निर्माण कसरी हुन्छ भन्ने अवधारणामा समाजशास्त्री तथा मानवशास्त्री J. H. Steward, (1955) का अनुसार वातावरणमा अनुकूल हुने मध्यका रूपमा संस्कृति निर्माण हुन्छ भनेका छन्। त्यसैले साकेला सिली वातावरण अनुकूल निर्माण भएको छ र यसमा सर्वब्यापी उद्‌विकासवाद छन्। यो सिलीमा मानिसहरूले उनीहरूको आधारभूत कुरा गास बास कपासका लागि प्रकृतिसँग कसरी संघर्षपूर्ण जीवन यापन गर्नु परेको जीवन्त अभिनय सिलीबाट व्यक्त गरेको पाइन्छ यो नै प्रकृतिवाद प्रतिको आराधानात्मक संकेत हो।

पितृवाद मृतपित्र आत्मा पुर्खाहरूको सबै आध्यात्मिक जगतको सम्मान पूजा भन्ने दृष्टिकोण हो। मुन्दुम अध्येता भोगीराज चाम्लिङका अनुसार किरात समुदायको आफ्नो जीवन दर्शन मुन्दुममा विश्वास गर्दछन्। उनीहरूको दैनिक जीवन मुन्दुमले निर्देशन गर्दछ मुन्दुम जीवन दर्शन, इतिहास र ज्ञानको स्रोत हो। साकेला संस्कृतिसँगै चुल्हो पूजा, आगो पूजा, सिकारी पूजा, विवाहको साडचेप, (सघाउनी नगद/जिन्सी) छेकुफिला दिने संस्कार, विवाहमा चेलीहरूको अनिवार्य उपस्थिति, आदि संस्कृतिको निर्माण भएको देखिन्छ यो नै साकेला संस्कृतिमा भएको पित्रवाद हो। यसरी साकेला सिलीले प्रकृति र पित्र दुवै प्रतिनिधित्व गर्दछ।

सिली संस्कृतिमा आदिम युगको व्याख्या

साकेलामा अभिनयात्मक कलाशैलीमा धेरै वटा सिलीहरू नाचिन्छ जसको आफ्नै खालको अर्थ, महत्व र विशेषताहरू छन्। परम्परागत रूपमा नाचदै आएको शिकारी सिलीले आदिम युग जंगली स्तर (Savagery stage) प्रतिनिधित्व गर्दछ। विशेषगरी यसमा प्रयोग भएको मौलिक सामाग्रीहरू धनुकाँड, पौराणिक हातहतियार, जंगली जनावर मृगको मासु, माछा मार्ने शिकारी सिलीको अभिनयात्मक नृत्यकलाबाट शिकार तथा संकलन गर्ने समाज (Hunting and gathering society) को स्थानमा पुग्न सकिन्छ। उद्दिकासवादी ई.बि. टायलरका अनुसार मानव समाज र संस्कृतिको उत्पतिको प्रारम्भिक अवस्था हो। मानिसहरू सामुहिक बस्दथे, घुमन्ते फिरन्ते थिए, जीविकोपार्जनको प्रमुख आधार शिकार गर्ने र प्रकृतिमा उपलब्ध खानाहरू संकलन गर्ने थियो। खोलाको नदीको माछा मार्ने र आगोको प्रयोग हुन थालेको थियो। यस सिलीमा गरिने अभियात्मक कलाशैली फाक्लेवा (तयारी सिली) बाट सुरु भई, वास काट्ने, धनुकाँड बनाउने, शिकार खेल्नु जंगल जाने, धनुकाँडले ताक्ने, ढुकुर मार्ने, ढुकुर टिप्ने, आगो चकमकले बनाउने, आगो फुक्ने (बाल्ने), मासु काट्ने, पकाउने, मासु खाने, हात धुनेसम्मको अभिनयात्मक कलाले आदिम समाजको व्याख्या गर्दछ। मानव समाज र संस्कृति विकास सभ्यताको प्रतिनिधित्व शिकारी सिलीले व्याख्या गर्ने भएकाले यसलाई आदिम समाज भएको प्रमाणित हुन्छ।

सिली संस्कृतिमा कृषि युगको व्याख्या

साकेला संस्कृतिमा प्रचलित चासुम/चारी सिलीले मानव सभ्यताको विकास क्रममा कृषि युगलाई संकेत गर्दछ। यस समुदायमा प्रचलित मुन्दुम दर्शनले व्याख्या गरे अनुसार हेछाकुप्पा (रैछाकुले) लाई कृषि युगका आरम्भकर्ताको रूपमा मानिन्छ। उनीले शिकार खेलेर ल्याएको ढुकुरको गाँड घुरेन बारीतिर फ्याँकिदिए, त्यसपछि ढुकुरले खाएको गाँडमा अन्नबालीहरू पछि बारीमा बिरुवाहरूको रूपमा उम्रियो र फल्यो, बिस्तारै मानिसहरूको चेतना के होला भनेर अनुसन्धान गर्दै जादा त्यो बोटहरू पाक्नो र खान योग्य

भयो मानिसहरूले यसलाई ग्रहण गर्दै आएको उल्लेख छ । उद्विकासवादी मानवशास्त्री E.B.Tylor का अनुसार मानव समाज र संस्कृतिको विकासको अर्को चरण भनेको वर्वर स्तर (Barbarism stage) मानिन्छ, यो बेलाको आर्थिक जीवन माटोको भाँडाकुँडा निर्माण गर्ने (Pottery) पशुपालन (Animal husbandary), कृषि खेतीपाति (Agriculture) र फलामको औजारहरूको (Agriculture) प्रयोग भएको थियो । यस सिलीमा चासुम / चारी (खारु) सिली अभिनयात्मक कलाले कृषि युगको प्रतिनिधित्व गर्दछ, जस्तो: भष्मे फाँड्ने, घसेउटा फाल्ने, खेत बिराउने, कुलो खन्ने, पानी ल्याउने / धाउने, बाजो खन्ने, आठाभिटा टाँस्नेदेखि लिएर खाने, आराम गर्नेसम्म सिलीबाट नाचिन्छ यस सिलीबाट कृषि समाजको विकास भएको देखिन्छ । यस सिलीको माध्यमबाट तत्कालीन कृषि समाजको सम्पूर्ण चित्रण गर्दछ । जिविकोपार्जनका लागि गरिएको सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू सिली मार्फत कृषि खेतीपाती (Agriculture) को प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

सिली संस्कृतिमा औद्योगिक युगको व्याख्या

सिकी (दाकथोप्पा) सिलीले मानव सभ्यताको विकास क्रममा औद्योगिक युगको प्रतिनिधित्व गर्दछ यो सिलीको विकास प्रचलित आख्यानहरू र मुन्दुममा वर्णित अनुसार सृष्टिको आरम्भकर्ता तायामा/ताडवामा, खियामा/खिवामालाई मानिन्छ । सिकी सिलीमा भष्मे खोरिया फाँड्नेदेखि सुरु हुन्छ र कपडा सिलाउने, चोलो ओढ्नेसम्ममा पुगेर सकिन्छ । उदाहरणको लागि फाक्लेवा (तयारी सिली), भष्मे फाँड्ने, कपासको बिउ छर्ने, कपास गोड्ने, कपास टिप्ने, कपास सुकाउने, कपास केलाउने, कपासको गेडा र रुवा छुट्ट्याउने, रुवा पिढी पार्ने, रंडता / इट्टामा रुवा काट्ने, धागो डल्लाउने, टुकी धागो बनाउने, कपडा शरीरमा नाप्ने, कपडा काट्ने, कपडा सिलाउने, चोलो ओढ्ने आदि सम्ममा पुगेर सकिन्छ । उद्विकासवादी मानवशास्त्री E. B. Tylor का अनुसार मानव समाज र संस्कृतिको विकासको अर्को चरण भनेको सभ्यता स्तर (Civilization) हो । यो स्तर भनेको समाज

र संस्कृतिको आधुनिक, सभ्य र उच्च रूप हो यो स्तरमा राजानिक संस्था निर्माण, सरकारको स्थापना, अक्षर, भाषा र लिपिको विकास, लेखन कलाको विकास भयो तब मात्र मानव संस्कृतिले सभ्य रूपमा प्रवेश गर्‍यो, नयाँ नयाँ वस्तुको खोज अनुसन्धान, तार्किक चिन्तन, आदि विकास गरेर यो समाज सभ्यताको युगमा प्रवेश गरेका हुन् सिकी सिलीको अभिनयात्मक कला शैलीले पनि यही प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

सिली संस्कृतिमा सांस्कृतिक पर्यावरणीय गहिरो ज्ञान

तत्कालीन समाजमा सांस्कृतिक पर्यावरणीय ज्ञान प्रशस्त थिए किनकि समयसूचकको प्रतीकको रूपमा नारोवा (कर्याङ्कुरुड चरा) लाई लिइन्थ्यो । उत्तरायण र दक्षिणायन भनेर बुझिन्छ । यस चरा मुन्दुमी चराको रूपमा आउने गर्दछ यो चराहरू गर्मीको बेला ६ महिना लेक हिमालतिर बसोबास गर्दछन् भने जाडोको बेला ६ महिना बैँसी तराईतिर बसोबास गर्दछन् । ऋतु सूचकको रूपमा रहेको नारावा (कर्याङ्कुरुड चरा) चरा जब बैशाखे पुर्णिमा लाग्दछ तब हिमालतिर लहर लागेर विभिन्न आकृतिमा आवाज निकाल्दै आकाशतिर फिँजिएर उड्ने गर्दछ त्यसपछि धर्तीमा अन्नपात बालीनाली लगाउने प्रचलन रहेको छ । मानव समाज र संस्कृतिको विभिन्न पक्षसँग तुलना गरेर अध्ययन गर्न संस्कृतिक पर्यावरण (Cultural Ecology) को दृष्टिकोण J. H. Steward, (1955) ले राखेका थिए वातावरणमा अनुकूल हुने अध्ययका रूपमा संस्कृति निर्माण हुन्छ भन्ने मान्यता रहेको छ । संस्कृति मानव समुदायको उपज हो जुन मानव र पर्यावरण बीच अन्तर्क्रिया पछि निर्माण वा प्राप्त हुन्छ । सामाजिक सांस्कृतिक व्यवस्था निर्माणमा भौगोलिक, प्राकृतिक अवस्था कसरी जिम्मेवार छन् भन्ने विचारका कारण यहाँको आर्थिक, कृषि जीवनमा नारोवा (कर्याङ्कुरुड चरा) ले प्रभाव परेको देखिन्छ ।

सिली संस्कृतिमा विभेद रहित सामाजिक / सांस्कृतिक समाजको व्याख्या

किरात सभ्यतामा समाज विकास र संस्कृतिको निर्माणमा मातृसतात्मक छ । यस समाजमा प्राय मातृ / आमाहरूलाई प्रधान मानिएको कुलदेवताहरू

पनि छन् जसलाई पाहुना देवता भनिन्छ । समानता भएर नै साकेला सिली नाचनको लागि कुनै लिङ्ग, वर्ग र जाति वा समूहलाई निषेध गरिएको छैन । सबैले समान रूपमा सहभागी हुन पाउछन् । नारी र पुरुष वा साइनो अनुसार कुनै पनि छेकवार छैन त्यसो भएकाले किराती मुन्दुममा नारी पुरुष समान छन् भन्न सकिन्छ । साकेला गाउने गीतको भाखाले नि प्रतिनिधित्व गर्दछ, समानता विषयमा व्याख्या गरेको देखिन्छ जसको साररूप यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

जस्तै:

टेम्के र सेल्मे हाराहार

चेली र माइती बराबर

टेम्के र सेल्मे हाराहार, हाराहार हजुर, हाराहार

चेली र माइती बराबर, बराबर हजुर, बराबर.. सोइसोइला ।

सोई ढोले सोइ... अर्को ढोले खै..?

किरात सभ्यताको मौलिक साकेला संस्कृति सिलीमा प्रस्तुत अभिनयात्मक सिली, मुन्दुम, उत्पत्तिको सम्बन्धीको आख्यान आदिले मानव समाज र संस्कृतिको विकासको अवस्थाको व्याख्या गर्दछ । मुन्दुममा विश्वास राख्ने यस समुदायले आफ्नो सांस्कृतिक जीवनमा साकेला सिलीले निर्देशित गरेको संस्कारलाई अबलम्बन गरिएको पाइन्छ किराती गाउँबस्तीहरूमा मनोरञ्जन, संस्कार, व्यवहार हेतु प्रस्तुत गरिने साकेला सिली नृत्यले भावनात्मक सम्बन्धलाई प्रगाढ बनाउने गर्दछ । साकेला सिली नृत्यले चाडपर्व, उत्सव, व्यवहारलाई उल्लासमय मात्रै बनाउँदैन । किन्तु मनोविज्ञानको हिसाबले यसले मानिसका भाव ग्रहण गरेको पाइन्छ साकेला सिलीले त्यस सभ्यता बस्ने समुदायको संस्कृति, पहिचान र राष्ट्रको सभ्यता र संस्कृति सरल एवं स्पष्ट रूपले भल्केको देखिन्छ । त्यसैले साकेला सिली लोकनृत्य पनि राष्ट्रको पहिचान, परिचय र किरात सभ्यताको संस्कृति हो भन्दा शायद दुई मत नहोला ।

लेखक त्रि. वि. संस्कृति विभागमा विधावारिधि अध्ययनरत छन् ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- नेपाली खण्ड
- राई, शालिक शातासक (२०७८) राई जातिको मौलिक संस्कृति साकेला । धरान, सुनसरीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, किरात राई सांस्कृतिक कलाकार संघ ।
- राई, शालिकराम (२०८०) बान्तावा राई संस्कृतिमा साकेला सिली । (शोधपत्र एम.फिल, त्रि. वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय) नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विभाग ।
- हतुवाली, चन्द्र कुमार (२०६३) साकेन्वा । बान्तावा अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।
- हतुवाली, चन्द्र कुमार (२०६४) साकेन्वा । बान्तावा अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।

अङ्ग्रेजी खण्ड

- Morgan, L. H. (1677) Ancient society Henry.Holt & co.
- Steward, J. H. (1955) Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution. University of Illinois Press.
- Tylor, E. B. (1830) Primitive culture, Hon Murray, Albemarle Street, W.

रेन्दु(रेदुक्पा) गुड सुतद्व्याल

-आड बहादुर बायुड राई
नेचासल्यान ५, सोलुखुम्बु(हाल: धरान)

नेसेडा चुइचुम्बा निडके बायाखरि रेन्दु(रेदुक्पा) निडके क्वड मुरि बक्ताने । आम हप्पेलो जोकआ तु:आ बक्ताने । आको नाम्नामि यो आथा जुप्सिमि बक्ताछा । मेम्चामरेन्दुके आङ्गिप्सिलअरोमि ग्व:खि पाम्तामेको आनि वाआ साचोदुम दासो मुलि पाम्तामे ने ।

मेत्तिको कायि रोकुवाके खुदो हल्था दिया मोतामेड स्यार्तेला लातामेने ।रोकुवाम खुदोके जो पादिखा स्यार्तेरिम पुखुके आतोति ग्रा:के क्रेसिड पात्तामेड स्यार्ते आलुकच्यु चा:तामेने ।वाआरेन्दु खुदो हल्सि जोकआचामि क्रेसिडलाड तोस्ताड पुखुला ओ:ताछा । माराडखारा अ ड्गिप्सिलअमिरो गो साथा पितिमिम् दासोरेन्दुमी डाल्लाड तुत्ताम बक्ताछा । रेन्दु ब्याइला दा:सो, चा:ना क्रेसिडके ग्रा बेथोम् तेतामेनेइ स्यार्तेला तोक्तामेने रेन्दु ब्याक्ता दा:सोड आङ्गिप्सिलअरो खिमला ले:तामेनेड आनि वदेल्मि मो:तामेने रेन्दु ब्याक्ताम लो डिन्ताइ आ नाम्नामिम् धेक्वाड डक्सरि पाप्ताने ।

स्यार्तेरी रेन्दुचाइ पुखुरि रोकुवाके खुदो जासोड, बक्सोड पाप्ताने । खुदो न्याक्त मेकेइ मारा जाचो, मारा पाचो दुम्सोइ बक्ताना पुखुके आ:तोति क्वाड डोलो बुदुम (सोक्से) नि:सिआइ आमेरि आल्युकच्यु चा:सिआ ताप्ताने । रेन्दुमियो मारा दुम्चो दुम्ला मिम्स्ताड बुदुमके आ:मेरि रि पोलोड चास्ताम्मा, मेम बुदुम तर्सेदुम्ताड चि: प्रोक्तानारा रेन्दुयो आगेथा पुखुके आतोति घाम्स्ताछा नेको ब्लन्ताछा ।

मेकेइरेन्दुयो तुडाचि लिभावा खिम्पिराताड खलुस्ताछा । लिभावा आनाम्नामि ब्रेत्ताड हुइके डसि किपासोमामि इनि वाआको सासेबुसे पाचोदुम दा:सो आदेवोरलाई मो पात्तामिने । साम(३ दिन) नाम्ति रेन्दुके

सासे पात्तामेने । रेन्दुनिमाम् हुइके डारि आ देवोररो तुन्थामिड सापात्तामिने । निवाना थुम दुम्तामेनारेन्दुमि आ गिजोवाजो (लिनब्ला) किन्सोड सासोड पात्तामिने ।

मेत्तिको मेम् बायाखो जुल्वात्ताड खारि पाइजादिखा जुब्आ वालेखो लाम्सोड “नेचा” दायाम बायाखोके “सुम्दयाल” रि भक्ताको बक्चो प्रस्ताने । आम्वाम कड पोयो थुल्लताम बक्ताने । कायि नाम्ति चारे पास्था लाताडराताना आराम् र आथा जुब्आ खापि खल्यास्ताड राताम बक्ताने । आदिल्लाड्यो पो चारे पास्था ला:ताना रेन्दुम म्याम् पो खोसोड लाताना पो चारे पास्दिखा वालेखोरि भक्ताडको ताप्ता मेकेड खा:पि आथा जुब्आ, का:ति नुआ, सि:आ ताप्ताछा । मेत्तिको मेम् वालेखोरिड खारि पाइजाप्ताड बक्ताने ।

मेक्सो बक्ताना नौला तामि, तावा, चाचावारिनुड धेक्वाड धेक्वाड युयु पेपेरो गिक्सोड जल्सोड पाम्तामेना नौला क्वाड डोलो बायुड राईके द्याल दुम्ताने । मेम् सुम्निमा द्याल(नेसेम द्याल) डा नौला सुम्दयाल दुम्ताछा । थुप्रोड दु: भिक्सोड लाताना किकिरेन्दु(रेदुक्पा)के युयु, पेपेरोरि आडाचा तुत्यलकेलाड “सेचोचा”, आलुमिम तुम्किोलाड “नाम्बेर्साचा” को हप्पेरिड याक्के सामिकेलाड “रल्लेचा” दुम्तामेड फस्तामेन छ ।

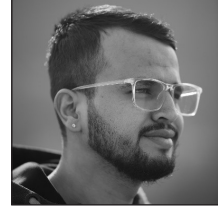
आनामूर्पिलि आम्रकेड् सकपामुर लवामुर नेचा बायाखोरि बमेम्ने दयाछा । आम्रोमि लु:ना सारि लेमेमे ब ।

•••

बायुड राईके तुम्लो नुड सारि

क्र.सं.	सारि	तुम्लो	
१	लु:ना सारि	लु:ना तुम्लो	बायुड राईहरुमा प्रस्तुत चार किसिमका तुम्लोहरु प्रचलित रहे पनि तुम्लोको मुख्य सार, मिथकहरुमा समानता रहेको पाइन्छ भने स्थान तथा भुगोल आधारमा मिथक, संस्कारगत विधिहरुमा केही फरकपनाहरु पनि प्रचलित रहेको पाइन्छ ।
२	लोरो सारि	लोरा तुम्लो	
३	रिनाम्सा सारि	रिनाम्सा तुम्लो	
४	सेवासेर सारि	सेवासेर तुम्लो	

मेरो क्यामेराको आँखाबाट बायुड संस्कृति गहिरोसँग चित्रित गर्न चाहन्छु

-विशाल सिग्देल

विशाल सिग्देलद्वारा खिचिएको फारामो (उधौली)मा सेग्रो(हड) सिलीको एक तस्वीर।

म धेरै पटक किरात राईहरूको उधौलीर उभौलीमा सहभागी भइसकेको छु, तर यस वर्ष २०८१को उभौलीमा मैले टुँडिखेलमा भएको बायुड राईको सेग्रो सिली पहिलो पटक देख्ने मौका पाएँ, जुन निकै मनमोहक थियो। जहाँ धेरैजसो समुदाय आधुनिकता तर्फ अग्रसर छन्, नृत्यमा समेत जिन्स वा टि-शर्ट लगाएर नाच्ने चलन सुरु भएको छ, त्यहाँ बायुड राईको परम्परागत पोशाकले मेरो ध्यान तान्यो र म मोहित भएँ।

फोटोग्राफीको माध्यमबाट सांस्कृतिक विविधता समेट्ने प्रयास गर्दै, मैले बायुड राई समुदायको सेग्रो सिलीलगाई क्यामेरामा कैद गर्ने। त्यही क्रममा

बायुड बोरी नाठितरी (बायुड भाषाभा बाह्ररू):

क्र.सं.	बायुड	नेपाली	English
१	तिवा	आइतबार	Sunday
२	फोरोवा	सोमबार	Monday
३	परुवा	मंगलबार	Tuesday
४	खाम्मुवा	बुधबार	Wednesday
५	सिलावा	बिहीबार	Thursday
६	रुवावा	शुक्रबार	Friday
७	थिम्छेवा	शनिबार	Saturday

बायुड भाषाभा महिनाहरू:

क्र.सं.	बायुड	नेपाली
१	विचिमा	वैशाख
२	वायुक	जेठ
३	तेरिखा	असार
४	सावाला	साउन
५	मुलुमि	भदौ
६	पुसुमि	असोज
७	साङ्कुरुड	कात्तिक
८	खान्दिरि	मंसिर
९	लोनपा	पुष
१०	हप्तुवा	माघ
११	फुकिचि	फागुन
१२	बुलुमा	चैत

बुःना बायुड राईहरूको तुम्लोयालोरो:

पितृ पुजा	प्रकृति र धर्ती पुजा	जीवन संस्कार	अन्य संस्कार
सेग्रो (हड)	साआला वाक्सा/वाक्सा	मुन्मा तुम्लो (जन्म संस्कार)	बुरो
ताम	दयाल सिवा/ दयाल वाक्सा	निड जुल्चो(न्वारान)	जिमो
तुमा ताम	खिम भुमे/सुबु	जाचो मोक्चो/जुथा पा:चो	देवा
छिदाम	जालिम नोक्चो	छेवर/गुन्यू चोला	सि:सि(खाते सि:सि, आते/धो/सापखलु सि:सि)
मालिमी नाग्ले	सपु कचो	फुडलाम/ लालिखा(विवाह)	सन्सारि
नाग्ले		फुड चिड्चो/साया रोक्चो	हाम्बाचा
	खाबुलो नोक्चो	ब्याख्खा(मृत्यु संस्कार)	देउता घ्लुन्चो
		ब्यार्आ	रंकेमि
		सासे	गुलो तोक्चो
		मो(बैदाड मो, बोकोल मो, क्रेसिड मो, भाराभुरी मो, सामाफक्चो मो)	
		सुल फिक्चो	

Source: The Tumlo: An anthropological Study of the Worldview of Bayung Rai(2022BS), MA Dissertation

बायुड राईको ढोचाहरू

क्र.सं.	ढोचा	क्र.सं.	ढोचा	क्र.सं.	ढोचा	क्र.सं.	ढोचा
१	लुना	२	सेचोचा	३	नाम्बेसाँचा	४	खारायुल्चा
५	गेल्दार्चा	६	रल्लेचा	७	दिवुरिचा	८	वाबुखुचा
९	लोरो	१०	थाम्रोचा	११	दिलिङ्वाचा	१२	हजुपाचा
१३	दिवुर्चा	१४	दुङ्मोचा	१५	रोकेचा	१६	खारादिवुर्चा
१७	युन्बुचा	१८	मुपुचा	१९	खाल्सेचा	२०	तर्कसेचा
२१	डेङ्पाचा	२२	रिनाम्साचा	२३	मोब्लोचा	२४	तोलोचा
२५	मुलुवाचा	२६	सुस्तोचा	२७	रिपोचा	२८	ह्वलुन्दुचा
२९	तोनिमिचा	३०	मुनारिचा	३१	चाडाचा	३२	हङ्गुचा
३३	जयलोङ्चा	३४	याखाचा	३५	प्यक्तिचा	३६	सेवासेर
३७	पियाचा	३८	मेसाँचा	३९	रम्फुचा	४०	परोचा
४१	बोनो	४२	नोपो बोनो	४३	सल्लो बोनो	४४	जबुले बोनो
४५	प्रोङ्मोचा						

बायुडो माथामा
गन्ती (हिक-ची)

क्वडो = एक (१)
जिक्सी = दुई (२)
साम = तीन (३)
ल = चार (४)
डो = पाँच (५)

या = छ (६)
घी = सात (७)
रुकका = आठ (८)
चानी = नौ (९)
क्वाड्किम = दश (१०)

स्रोत : आडोबडाङ्गर (बायुडो) राई

बायुड राई भाषाके कविता

सुम्निमो

वसन्त बायुड राई

सुम्निमो !
सेवा! सिवा!
हैहा! बः

सुम्निमो!
च्याड्माखरी
सेलेमी, मुक्तिमी, धेवागी रूप्सोड लाम्तामे
निवा कुली कोआ किकीपिपीरो जाम्सोड रूप्तामे

खोई, मारा पाचो डा?
एम च्याड्माखरी मेत्तिड र्याक्ती गिना होला
बोकोली, न्यावाली मोसुम मुदीखमरी राथी दकआ ब होला?
बलम द्याल, सारी सुम्नि लिख्थी दकआ ब होला?

खोई मारा पाचो डा?
इनिरके, अक्के हप्पेकेड लादिखा लाम कडडा बः
सान्ती गिड्ना खापी, चाम्मिना पिन्दीनुड खिम
निवालाम गरे बः

थुम्बकके हुसिहुसिरी गकआ बः
मिचीके प्लीक्ति प्लिक्तिरी हप्पे दुम्आ बः
खोई मारा पाचो मोको ?

थोचे थामारे वाक्सा सिली मोम्तामे
जाति, गिजो, लिफे, नारीमोक्ते, दासुवा, चाम्पुरी
पास्सोमाम भःरभःसिनुड कोत्तिसालाके हड पाम्तामे
आतेलाड वाएरि सिङ्खे मुङ्खे चुःसोड हुर्र पोक्तामे
वालेखो ब्रसोखो दिम्चोके खाबुलो नोक्तामे
बोकोली नेवाली, द्याल गुथा कोःचोम्
सेलेमी मुक्तिमी, धेवागी छामागीमी चिरीचाम्चे कोःतामे

खोई मारा पाचो ?

आनादिल्ला तुम्लो(मुन्दुम)रोइका रूपतामे
वालेखो, ब्रसोखो दिम्चो वातामे
साआला वाक्सा, द्याल भुमे पाचो वातामे
सेग्रो/हड सिली, ताम सिली प्लन्सोड लातामे

खोई मारा पाचो मोको, सुम्निमो?

खोई मारा पाचोडा, सुम्निमो ?

एके निवास्याड्मा मापामेवा, सुम्निमो !

बायुड राई भाषाके कविता

ग्व

आइती बहादुर बायुड राई (रिनाम्साचा)

पुख्र्यौली बाँस्बोट द्याल, सि.न.पा.- ३, ओखलढुंगा

हाल: इटहरी उ.न.म.पा.-६, त्रिवेणी टोल

शिशुमार्ग, धरान रोड, सुनसरी

ग्व ब दा:मे
खोइ ग्याला ब ग्व?
ताना माबो सुमियो।

ग्व हल्सो ब्बअक्चो
दा:मे
गेक्सो हल्चो
खोइ माराम हल्चो?

ग्व खादा दा:मे
गेक्सो गे:ला खादा?
खा:आ ताना माबो ।

ग्व डोलो दुम दा:मे
गेसो कल्आ दुम?
ताना माबो गेनायो ।

ग्व डङ् दा:मे
गेक्सो डङ् ?
माबो ताना सुमियो।
ग्व हेल्आ ब दा:मे
ब हेल्आ गिसो?
माबो थाम्ना
आनासम्म ।

ग्व खादा दामे
गेला खादा?
मामोसिमियोवा
सुमियो ।

ग्व जिक्ता दा:मे
जिक्ता गेक्सो?
ताना माबो जिक्आ ।

ग्व फा:चो दा:मे
फा:चो गेक्सो?
माबो ताना फा:ना ।

ग्व डि दा:मे
डि गेक्सो?
माबो ताना डिआ ।

ग्व ग्वरे ब: दा:मे
ब: गेला?
माबो वालेखो ग्व
जुल्दिग्वा ।

बायुड राई भाषाके कविता

गुकिंदा

-डिक बहादुर बायुड राई(रिनाम्साचा)
बाँस्बोट द्याल, सि.न.पा. ३, ओखलढुंगा

रिनाम्साचा रिनाहड
मापाया गेनाई स्वड

ते पाथि मादड
ब्रोआ ब्रोआ जाथिदड्

भाब्आ भब्आ लोःब्लड्
माभब्आ गेनाई माबोड

गेलाडराःचो ब्रोआ
माकाई जाचोम् घेआ

ते पाया हप्पेलाड ग्वड
ते मान्थि ग्यालाई मा ग्वड

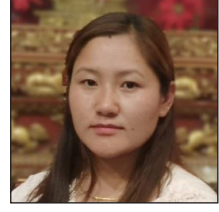
खिचुलिमि निक्आ
कुपिदि ब किक्आ

माकाई माबो कोपालदी
मारा किचो बोकोलदी

आब्अकु चेइ छिप्आ
आसिचि क्याक्यायो भिप्आ

खोली जिक्ता उतुलाःआ चप्पलमी
ग्रोक्सो रुप्ता विदेशीके नक्कलमी

बायुड राई भाषाके कविता
फुडखोमे प्रोचा

-प्रेम कुमारी बायुड राई

आम्मयो मारि जुब्आ साइपत्री फुडके थुङ्गाखोमे प्रोचा
भान्सोमाम दद-मोखो हरेहरे जुम्मोखो भोआ प्रोचा।

ग्याग्याल फुस्सोमामि बयाखाई सिडसिया ललङखोड
जुब्आ निवा जुब्आ थुम हप्पे मुनि ताया कङ्ङाखोड

आग्याम्मेरि भङ्ङ्याखायो बयाखायो फुडखोड भोःतिया
प्रोचा कुली तामोयाना रिसिया घ्यार्माघ्यासी जोतिया

जुब्आ जुब्आ आरि फुःने चाप्आ गुयि हप्पे हप्पे दुम्सोला
नेख्लीप्लिक्तिरो ह्याम्ने चाप्आ ग्यानाई नोथा मादुम्सोला

जुम्मोखो दुःसियाको गे गो दामोसो हरेहरे माब्रसियाला
प्रोचा-कुली प्रोचा-हुसि दबरिब्आ दामोसो कङ पासियाला

बायुड राई भाषाके कविता

प्रोचा सामि

-सुष्मा बायुड राई “निवाफुड”

गो सु हो?
अ निड ला मारा हो?
ग्याला बडा?
अ सिसिखम करखम मारा हो?

अदअड लाम्स्तनारा
प्रोचा सामि
बायुड राईके बोकोलरि बडाछा ।

बोकोल साक्षी जुल्सो
पुपुमके लिङ्खाम
पिरुम लोक्सी जुल्सोड
मोसुममुदीखमरी सारीरिरी मिम्आ
किकि पिपि मिम्आ
तुम्लोयालोको च्याङ्माखोरि मुन्तिम
छा ।

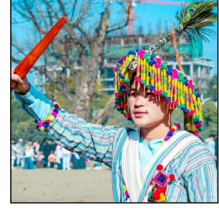
लिङ्मो फारामो आनामरि
सुबुमुबु लेआ
दअकेड स्यान्तिवारो
दअकेड सिसिकरखमरि भोत्तिम छा
गो सु हो?

अ निड ला मारा हो?
ग्याला बडा?
अ सिसिखम करखम मारा हो?

अदअड लाम्स्तनारा
प्रोचा सामि
बायुड राईके बोकोलरि बडा छा ।

बायुड राई भाषाके कविता

बोकोल

डि.बी. बायुड राई

गुयि हप्पे कड बोकोलरिम बःया
माप्ल्यान्मोया।

गुयि हप्पे जोकआ मादुम्या
दःअरी च्यानमोया।

क्याक्तिया हप्पेम इकी साइनो
बोकोलीरो लाम्मोया।

किपिरोमि दामेम् लो डिन्जुल्यु
मारा दाःमे मिम्मोया।

सिको पाया डाचारःके मासाम्या पातुम्री
तुम्लोयालो माप्लन्या।

मालाचो आःतो आःतो मादुम्या फाःटो
ग्यानाखाई दःअरिब्आ दुम्मोया।

गुयि हप्पे कड बोकोलरिम बःया
माप्ल्यान्मोया ।

बायुड राई भाषाके कविता
इक्के तुम्लोयालो

कमला बायुड राई

गेसो जुब्आ दुम ताम सेग्रो इक्के सारी लेयाना
हर्गे ग्रो ताप्सोड द्याम्बुलीरी सेग्रो सिली मोयाना
गेसो जुब्आदुम नक्सरोमि बाचुम पामेम कोयाना
जी अन्था दोलोकुम पासोड खिमवरे ओयाना ॥

सामी च्याल्पोपो दअरिब्आ घुम्चोम् लाम सेग्रोयो
जोक्चो तुःचो स्याल्चोदुम र्याक्सो दुम्खि गेक्सोयो
प्रोचा लिङ्खाम पिरुम डार्मु लोकसी ब्याल्सी सियाछा
लिफे भुमि ब्बआगु पुपुम दासुवा भःरभःसी थियाछा॥

इक्के तुम्लोयालो गेसो जुब्आ रुसेगरेड र्याङ्गिसआ
भाम्चा, नक्स, डाबुचा मसिमीके निवागरे ह्याङ्गिसआ
सारीरीरी घ्यार्सिमे ताम सेग्रो नाग्ले ब्यर्आ लेना तामेना
मारि दासे सामीतामी कुराकुर्सी मुन्मा खिमरी रामेना॥

माजाम्ला इक्के तुम्लोयालो हप्पे हप्पेम च्याङ्गिसिया
दिल्ला माआ च्यास्चोम तेरो खाना माल्तिड प्रङ्गिसिया
सारीरीरी गुयिड लेया बोकोल मोसुममुदी भ्याक्तिया
इक्के तुम्लोयालो निवाथुमरी गुयि गुयिड ख्याक्तिया ॥

बायुड राई भाषाके सलड
निवा स्याङ्मा

श्याम कुमार बायुड राई
नेचासल्यान-१, ओस्ति, सोलुखुम्बु ।

गिसो ग्व खादा, निवाथुमरी माबकआ लो पानिना
थुम ग्वारे मारा ब, मारा जुब्आ ब गुनिम तानिना

दअ दअ मुरी ग्वरे ग्वरेड माराड सोक्सो पामोचो
गोलाई माराई ग्वखी माबो गुनिम पाइ जानिना
क्वाड इयालेग्वलाड हर्सिआ माराड बायुड बाहिड
गिसो ग्व खादा लअ लअरी हर्सिनिड लानिना

मुलीअदी खिक्तिया लासिमानु दअदअरी फस्सोमामि
हप्पेके ग्व थुम खादा सोक्सोरी लोक्तिनिड काःनिना
सामी च्याल्पो वाआनुड लअ मुलु पाया माराड फस्चो
हक्सड जुब्आ दुम हप्पे गुरी गु खिक्तिनिड रानिना

किरात बायुड राई सुम्निखिमा

शब्द: किशोर बायुड राई

इकी तुम्लोयालो बलनपाआ
इकी लोसी बलन पाआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी नालुडनासी पाआ
इकी खाउमे खासेर्मा पाआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी सारीरेरी भ्याडपाआ
इकी कीकीपीपी भ्याडपाआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी स्यान्तिवा बलन पाआ
इकी ब्बआला बलन पाआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी भःरभसी भःसिआ
इकी सिकी दोड्मा पासिआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी साया बुयारोकआ
इकीरःदी साम पोक्आ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी वालेखो ब्रसखो भाआ
इकी सिसिकरखम भाआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

इकी लक्ज भार पाआ
इकी सारी थार पाआ
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा
किरात बायुड राई सुम्निखिमा

बायुड राई भाषाके सलड ईतिवा रिस्पायामी

रबिना बायुड राई
हाल: जापान

माल्ती ब्लन्ना ब दिल्ला गेखो हो
मुन्मा, च्याइमा सुमियो मातुतिया
कडमे मुन्मा ताया कि माताया (हो
मेमचामिड,
ब्लनमेम बना माडड पायामी हो
सुख गिने माभ्राम खाराई
ईतिवा रिस्पायामी.....

हहहहहह हहहहहह हहहह

जु, नाम माराई मादासोमाम
दअके जाथि, तुथि त्यासोमाम
ईक्केड गुर्सा कुपासोमाम ब्लनतामे,
पाम्तामे,
कडमे मुन्मा ताया कि माताया (हो
मेमचामिड,

ब्लनमेम बना माडड पायामी हो
महल रि जुल्ने माभ्राम खाराई
दअ नुड माब्रस्पायामी

हहहहह हहहहह हहहहहहहहहहहहह

क खेप मेके यम इक्के मुन्मा
ब्लन्ना बको कडखड बया
ब्याडयाकोरा ग्याल भड्या भड्या
कडमे मुन्मा ताया कि माताया हो
मेमचामिड,
ब्लनमेम बना माडड पायामी हो
सुख गिने माभ्राम खाराई
ईतिवा रिस्पायामी

लेखन मिति: २०७८/जेठ/१

आड बहादुर बायुड राईके निक्सी कविता

ब्याचा दुः ब्रोःआ

आड बहादुर बायुड राई

नेचासल्यान ५, सोलुखुम्बु(हालः धरान)

मिमखा मिमखा ब आनाई
ब्रोःआ धेःक्वाड ब्याचा दुःडा
ओ मामा चिनि, गो माभारूडाला
डाचा मादुम्डाला गेःनाइ
गो दक्तु जुब्आ ब्याःचा दुःडा ।

हप्पेम् दाःमे माब्रोआ डाचादुरा
आस्युड दुखायो लुम् मालेतुवा
गो याक्के ब्याचा बक्तिना
मातुःतुवा सोलि कासोडःयो

जुःमि कार्थितम माबो निवाडि
तातोमियो घ्लोःति होला खि?

ब्रोःआ मामारा से खोडा नइसिडा
पापामराताड मामाम् किप्ताड
ब्रोःआ मोक्तिना गो रुःति होला?

निम्फोमि फिक्तिसिना वासिम
ल्युम लेत्तड सेम आथा जेआ
बुर्चानुड चाम्सिना तुःतु जुम्मोखो
बःला आफा दु माराला के
राःला कखेप अ ब्याचा दुःडा
दक्तु गो मेखोम ब्रोःआ
ग्यानाई माप्ल्यान्दु ब्याचादु
ब्रोःआ ।

आड बहादुर बायुड राईके निक्सी कविता

बुर्चा

आड बहादुर बायुड राई
नेचासल्यान ५, सोलुखुम्बु(हाल: धरान)

बुर्चा दा:ना सोयानाड
बुर्चा दाआ डिन्यानाड
थि:यानाड को:यानाड
धे:क्वड धेक्वड दकितया ॥

ब्याचारकेयो बुर्चा दुम
डाचारकेयो बुर्चा दुम
डावाकेयो बुर्चा दुम
स्व:लचाकेयो बुर्चा दुम
हप्पे इक्के बुर्चा दुम ॥

चाम्पियानायो बुर्चानुड
तेरोयो पाया है बुर्चानुड
खिमला लाया है बुर्चानुड
ग्यानाई माखिचो है बुर्चानुड
मोसिमानु है बुर्चानुड ॥

दुचोडा बक्चोदुम बुर्चानुड
खलामोचोइ दुम बुर्चानुड
सुख्वोरियो खला:मोयाला
दुखारियो खला:मोयाला

डामोरियो ताया बुर्चाडा
त:रेयो ब्आमोया बुर्चानुड
ग्याला खाराइ बुर्चाडा
ग्याना खाराइ बुर्चाडा

धे:क्वड दुम्मेला बुर्चाडा
आ:निमोखोलारे बुर्चाडा ॥

बायुड राई भाषाके

गजल

जेबि जिज्ञासु

नेचासल्यान गाउँपालिका- २, दोदी दयाल, सोलुखुम्बु

दअ लो, तुम्लोयालो ज्यामेमी जोक्चो दुम्।
इक्के निवा सेमोसोमाम् पिया पोक्चो दुम् ।

दअ खापी खोमेडा माराई मादिम् आफा,
सुत्तरी मोत्तरी लाप्चो खोमेड् चोक्चो दुम् ।

किकि, पिपि, नक्सो, भाम्चा इक्के डिन्सोमाम्
स्वलचा, स्वलमीर डिन्ने निवा होक्चो दुम्।

स्यान्तिने दअ, स्याँइसिने यलम्बर
प्ल्यान्ने चेने,राने ज्यामे भामोसो बोक्चो द्युम् ।

दअ लोरीड् मिमित्या, गड्या दअ लाम्
दअ खापी स्यान्तिया हप्पेमीरोक्चो दुम् ।

बायुड राई भाषाके

गजल

-कैलाश बायुड राई

नेचासल्यान - ५ खालदयाल

तुम्लो फ्रेलो किदु पोदु गेला हो गेला प्ल्यत्तया हप्पेड
द्व खीम जुल्वासोड आफाके खिम ग्यान्त्ताया हप्पेडा।

दासोमाम मारा दाचो जोइना तुःना मारायो माबो गुईमी
गेला मुन्ताया गेला जल्ताया लोमारा फ्ल्याक्ताया हप्पेडा।

डाबुचा तुम्लोचा बक्तामेना डामुतासो इप्सो पान्ताया
अबरहे सुयो मादुम्मेवा जोकआ तुःना सेस्ताया हप्पेड ॥

कुप्पीरि रेइना ग्वालाड कूचो दुम दामे देल्गुथा डाद्वम
च्याँसो दाचो दासोदासोड खापिरी ल्यान्त्ताया हप्पेड ॥

कविता

कर्ण बायुङ राई

कथा

लडाईको कथा सुन्न रमाइलो लाग्छ
हामी किरात प्रदेशमा तैनाथ छौं ।

सुने जस्तो लडाई रमाइलो हुन्न
हिजो पुर्खा पराया शत्रुसँग लडे
आफ्नो अस्तित्वको लागि
रगत बगाए ।

पुर्खाले सन्तानको लागि लडे
अहिले ठिक उल्टो
आज म पुर्खाको लागि लड्दै छु
मेरो पुर्खा थियो र मेरो तुम्लो(मुन्दुम) छ
युद्धका गढीहरु
तुम्लोको यात्राभिन्नका अतभुत शक्ति
कथा र अस्तित्वमा रहेका जीवित निर्जीव
प्राकृतिका अनेक रुपहरु
यी सबै मेरो पुर्खाको प्रमाण हुन् ।

अहिले प्रमाण खोई ? भन्दै
हाम्रो कथा, प्रमाणलाई अन्तै मोडेर

मलाई भुक्‍याउन खोजिदैछ
 खबरदार ! म किरात प्रदेशमा स - प्रमाणित लडदैछु
 ढोल झ्याम्टाको ताल र गुञ्जनलाई
 धिमा गरेर
 हाम्रो उधौली र उभौलीमा लय बेसुर पारेर
 मलाई भुक्‍याई रहेको छ ।

मैले मेरो पुर्खाको भुमिलाई
 उस्को मान्दिनु पर्ने ? यो हुन सक्दैन
 सिंहदरबारमा सुम्निमा परुहाड जस्तैको फोटो राखेर
 हाम्रा केही थान मान्छेलाई ढोका रुड्ने राखेर
 उस्कै सलामि र मलामिको लागि भर्ती गरेर
 समावेशीताको भाषामा
 हामीलाई भुक्‍याईदैछ ।

अहिले बिस्तारै बिस्तारै हाम्रो
 भाषा, धर्म, संस्कारर भेषमा
 फेरि लुट्न, नरम नङ्गाईदै छ
 धन्न पुर्खाले लडेर जोगाए
 र लड्दा लड्दै धेरै गुमाए
 जोगाएकोलाई मैले सम्हाल्नु छ
 गुमाएकोलाई मैले फिर्ता गर्नु छ ।

हाम्रा पुर्खा उ बेला हाम्रो लागि लडे
 हामी अहिले पुर्खाको लागि लड्नु छ ।

(कवि: किरात बायुड राई सुम्निखिमका संस्कृति विभागका संयोजक हुनुहुन्छ)

कविता
महसुस

-प्रेमकला बायुड राई

घर कत्रो छ ? त्यो ठुलो कुरा होइन
घरको परिवार कतिको खुसी छ ? त्यो ठूलो कुरा हो।

सम्बन्ध जोड्नु ठुलो कुरा होइन
सम्बन्धमा बुझ्ने मान्छेको साथ पाउनु ठूलो कुरा हो।

सुख मात्र जीवन हैन दुःख पनि हो
दिन मात्र समय हैन रात पनि समय हो

बोल्नलाई त मन पो चाहिन्छ
यहाँ समय त कसैसँग पनि हुँदैन।

रुवाउने मान्छेलाई के थाहा?
आगोले मात्र होइन आँसुले पनि पोल्छ नि?

म त दुःखमा मरेर बाँचेको मान्छे
एकान्तमा रूँदा रूँदा हाँस्न सिकेको मान्छे हु मा

कविता

भावनाहरू

ज्ञानकुमारी बायुङ राई

सपनाहरू बुन्दै गर्दा बाटो बीच छुटिगए सबै
मनले खोजेको साथ थियो पुन सकेन सबै

हातहरू समातेर हिँड्दै गर्दा कतै चुडिएछ
यादमा बाँधिएका क्षणहरू बगी कतै हराएछ

खुसिको पाना पल्टाउँदा दुःखले घेऱ्यो जीवन
मेटाउन खोज्दा मेटिएनन् अधुरा ती किरण

उड्ने चाहना प्वाँख फर्फाई क्षितिज चुम्ने रहर
उचाई नै हराएछ शुन्यमा डुबिजान्छ कि सहर

कयौँ पलहरू बिते यहाँ बिहानीको खोजि गर्दै
सबै कहानी मेटिए एकै छिनको पर्खाई सँगै ॥

किरात बायुड राई सुम्निखिमको आर्थिक प्रतिवेदन

पार्वती बायुड राई (रिम्वाफुड)
कोषाध्यक्ष

आदरणीय अध्यक्ष ज्यू,

किरात बायुड राई सुम्निखिमको चौथो साधारण सभामा पाल्नु भएका प्रमुख अतिथि, विशिष्ट अतिथि एवम् अतिथिगण, संस्थाका सल्लाहकार, नक्सो, भाम्चा(जाम्चा), मुलुमी मसिमी, लगायत सभामा उपस्थित सम्पूर्ण आमामुवा, दिदीबहिनी तथा दाजुभाईहरुमा संस्थाको कोषाध्यक्षको तर्फबाट सेवा अभिवादन व्यक्त गर्दछु ।

सर्वप्रथम सुम्निखिमको उन्नति र प्रगति होस, सबैको मन मुटुमा बस्न सफल होस् भनी स्व-इच्छाले अमूल्य आर्थिक सहयोग गर्नु भएकोमा सम्पूर्ण सहयोगीहरुलाई हार्दिक आभार साथै धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । हाम्रो बायुड राई भाषा, संस्कृति, धर्म, इतिहास र तुम्लोयालो संरक्षण सम्बर्द्धनका निम्ति आगामी दिनमा पनि यसैगरी यहाँहरुले साथ सहयोग गर्नु नै हुनेछ भन्ने पूर्ण आशा लिएकी छु ।

कुनै पनि संस्थालाई जीवन्त दिनलाई आर्थिक पक्षको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । किरात बायुड राई सुम्निखिम सीमित स्रोत साधनबाट बायुड राई समुदायको हितको लागि क्रियाशील छ । तपाईंहरुले ठूलो मन बनाएर दिनु भएको आर्थिक सहयोगलाई पारदर्शिता, इमान्दारपूर्वक र मितव्ययिताको साथ उचित शीर्षकमा खर्च गर्न सक्दो कोसिस गरेका छौं र गर्नेछौं भन्ने प्रतिबद्धता सभामामु व्यक्त गर्दछु ।

सुम्निखिमको हितको निम्ति आउने दिनमा आ-आफ्नो ठाउँबाट लागि पर्न, संस्थाले गरेको सही कामको प्रचार प्रसार गर्न र आवश्यक सुभाब सल्लाह दिन सबैको दायित्व भएकोले जिम्मेवारीपूर्वक लाग्न हुन सम्पूर्ण बायुड राई समुदायमा हार्दिक अपिल पनि गर्दछु । (सुभाब सल्लाह र सहयोगको लागि Email: bayungsumnikhim@gmail.com)

किरात बायुड राई सुम्निखिमको आ.व. २०८०/८१ आयर व्यय निम्नअनुसार छन् :

N.B CHAND & Associates

Registered Auditors 'B'
ICAN Membership: 7376
ICAN COP: 2907
PAN: 500219805

Mailing Address:

31-New Baneshwor
Kathmandu, Nepal
nbchand.associates@gmail.com

INDEPENDENT AUDITOR'S REPORT
On the Financial Statements of
M/S KIRAT BAYUNG RAISUMNIKHM

Opinion:

We have audited the financial statements of the Kirat Bayung Rai Sunnikhim which comprise the Statement of Financial Position as at Ashad End 2081 (15th July 2024), & the Statement of Profit & Loss, Statement of Changes in Equity & Statement of Cash Flow for the year ended, & notes to the financial statements, including a summary of significant accounting policies.

In our opinion, the accompanying financial statements present fairly in all material respects, the financial position of the organization as on Ashad End, & its financial performance & its cash flows for the year then ended in accordance with Nepal Accounting Standards

Basis for Opinion:

We conducted our audit in accordance with Nepal Standards on Auditing. Our responsibilities under those standards are further described in the Auditor's Responsibilities for the Audit of the Financial Statements section of our report. We are independent of the organization in accordance with the ICAN's Handbook of Code of Ethics for Professional Accountants together with the ethical requirements that are relevant to our audit of the financial statements in Nepal, & we have fulfilled our other ethical responsibilities in accordance with these requirements & the ICAN's Handbook of The Code of Ethics for Professional Accountants. We believe that the audit evidence we have obtained is sufficient & appropriate to provide a basis for our opinion.

Key Audit Matters:

Key audit matters are those matters that, in our professional judgment, were of most significance in our audit of the financial statements of the current period. These matters were addressed in the context of our audit of the financial statements, and in forming our opinion thereon, and we do not provide a separate opinion on these matters.

Other Information:

Management is responsible for the other information. The other information comprises the information included in the "Annual Report" (as defined in NSA 720) but does not include the financial statements and our auditor's report thereon. Our opinion on the financial statements does not cover the other information and we do not express any form of assurance conclusion thereon. In connection with our audit of the financial statements, our responsibility is to read the other information, and in doing so, consider whether the other information is materially inconsistent with the financial statements, or our knowledge obtained in the audit or otherwise appears to be materially misstated.

Responsibilities of Management & Those Charged with Governance for the Financial Statements:

Management is responsible for the preparation & fair presentation of the financial statements in accordance with Nepal Accounting Standards & for such internal control as management determines it is necessary to enable the preparation of financial statements that are free from material misstatement, whether due to fraud or error. In preparing the financial statements, management is responsible for assessing the organization's ability to continue as a going concern, disclosing, as applicable, matters related to going concern & using the going concern basis of accounting unless management either intends to liquidate the organization or to cease operations, or has no realistic alternative but to do so. Those Charged with Governance are responsible for overseeing the organization's financial reporting process.

Auditor's Responsibilities for the Audit of the Financial Statements:

Our objectives are to obtain reasonable assurance about whether the financial statements are free from material misstatement, whether due to fraud or error, & to issue an auditor's report that includes our opinion. Reasonable assurance is a high level of assurance but is not a guarantee that an audit conducted in accordance with Nepal Standards on Auditing will always detect a material misstatement when it exists. Misstatements can arise from fraud or error & are considered material if, individually or in aggregate, they could reasonably be expected to influence the economic decisions of users based on these financial statements.

As part of an audit in accordance with Nepal Standards on Auditing we exercise professional judgment & maintain professional skepticism throughout the audit. Here we also:

- Identify & assess the risks of material misstatement of the consolidated financial statements, whether due to fraud or error, design & perform audit procedures responsive to those risks, & obtain audit evidence that is sufficient & appropriate to provide a basis for our opinion. The risk of not detecting a material misstatement resulting from fraud is higher than for one resulting from error, as fraud may involve collusion, forgery, intentional omissions, misrepresentations, or the override of internal control.
- Obtain an understanding of internal control relevant to the audit to design audit procedures that are appropriate in the circumstances, but not for the purpose of expressing an opinion on the effectiveness of the organization's internal control.
- Evaluate the appropriateness of accounting policies used & the reasonableness of accounting estimates & related disclosures made by management.
- Conclude on the appropriateness of management's use of the going concern basis of accounting and, based on the audit evidence obtained, whether a material uncertainty exists related to events or conditions that may cast significant doubt on the organization's ability to continue as a going concern. If we conclude that a material uncertainty exists, we are required to draw attention in our auditor's report to the related disclosures in the consolidated financial statements or, if such disclosures are inadequate, to modify our opinion. Our conclusions are based on the audit evidence obtained up to the date of our auditor's report. However, future events or conditions may cause the organization to cease to continue as a going concern.
- Evaluate the overall presentation, structure, & content of the consolidated financial statements, including the disclosures, & whether the consolidated financial statements represent the underlying transactions & events in a manner that achieves fair presentation.
- Obtain sufficient appropriate audit evidence regarding the financial information of the organization activities within the organization to express an opinion on the consolidated financial statements. We are responsible for the direction, supervision & performance of the organization audit. We remain solely responsible for our audit opinion.

We communicate with those charged with governance regarding, among other matters, the planned scope & timing of the audit & significant audit findings, including any significant deficiencies in internal control that we identify during our audit.

Report on Legal & Regulatory Requirements:

We would like to further report that

- We have obtained all the information & explanations, which to the best of our knowledge & belief were necessary for the purpose of our audit. Neither have we come across any information about the misappropriation of funds by the directors or any of the representatives or staff of the organization during our audit nor have we received such information from the management. No accounting fraud has been observed during our audit.
- In our opinion & to the best of our information & according to the explanation given to us, the financial statement the said Statement of Financial Position, Statement of Income & Expenditure & Cash Flow Statement, read together with the notes forming part of the accounts are as accordance with Nepal Accounting Standards & give the information required by the Association Registration Act 2034, in the manner so required & give a true & fair view in the case of Statement of Financial Position, Statement of Income & Expenditure & Cash Flow Statement as at Ashad End 2081 (15th July 2024) give a true and fair view.

For N.B CHAND & Associates
Registered Auditors

Place: Kathmandu
Date: 2081

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM
STATEMENT OF FINANCIAL POSITION
As on Ashad End 2081 (July 15, 2024)

Figures in NPR

Particulars	Note	Current Year	Previous Year
ASSETS			
Non-Current Assets			
Property, Plant & Equipment	6 a	5,273.44	7,031.25
Intangible Assets	b	-	-
Investment Property	c	-	-
Total Non-Current Assets		5,273.44	7,031.25
Current Assets			
Cash & Cash Equivalents	7 a	305,981.00	41,982.00
Accounts Receivable	b	-	-
Other Current Assets	c	-	-
Total Current Assets		305,981.00	41,982.00
TOTAL ASSETS		311,254.44	49,013.25
RESERVES			
Accumulated Reserves:			
Unrestricted Fund/Accumulated Surplus/(Deficit)	8	301,254.44	(5,778.75)
Restricted Fund/Capital Fund	9	-	-
Total Accumulated Reserves		301,254.44	(5,778.75)
Non-Current Liabilities			
Long Term Borrowings	10 a	-	-
Other Non-Current Liabilities	b	-	-
Total Non-Current Liabilities		-	-
Current Liabilities			
Short Term Borrowing	11 a	-	-
Accounts Payable	b	10,000.00	54,792.00
Provisions	c	-	-
Total Current Liabilities & Provisions		10,000.00	54,792.00
Total Liabilities		10,000.00	54,792.00
TOTAL RESERVES & LIABILITIES		311,254.44	49,013.25
Significant Accounting Policies & Notes to the Account			

Schedule referred above form integral part of this Financial Statements

For & on Behalf of the Board
President

Executive Member

As per our report of even date
Auditor

(Handwritten signatures of the President and Executive Member)

**KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM
STATEMENT OF INCOME & EXPENDITURE**
For the Year Ended Ashad 2081 (July 15, 2024)

Figures in NPR

Particulars	Note	Current Year	Previous Year
INCOME			
INCOMING SOURCES	1	599,103.00	462,481.00
OTHER INCOMING SOURCE	2	30,000.00	80,000.00
TOTAL INCOME		629,103.00	542,481.00
EXPENDITURE			
EMPLOYEE EXPENSES	3	-	-
ADMINISTRATIVE EXPENSES	4	629,103.00	606,185.00
PROGRAM EXPENSES	5	-	-
DEPRECIATION EXPENSES		-	2,343.75
TOTAL EXPENDITURE		629,103.00	608,528.75
NET SURPLUS (DEFICIT) BEFORE TAXATION		-	(66,047.75)
INCOME TAX EXPENSES		-	-
SURPLUS (DEFICIT) FOR THE YEAR		-	(66,047.75)
APPROPRIATION OF SURPLUS (DEFICIT) FOR THE YEAR			
ALLOCATION TO RESERVE		-	(66,047.75)
ALLOCATION TO CAPITAL RESERVE		-	-

Schedule referred above form integral part of this Financial Statements

For & on Behalf of the Board
President

Executive Member

As per our report of even date
Auditor

[Handwritten Signature]

[Handwritten Signature]

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM

Notes Forming Part of the Statement of Income & Expenditure as on Ashad End 2081

	Current Year	Previous Year
Note-1: Incoming Resources		
Incoming Sources	599,103.00	462,481.00
Other Fund Raising Activities	-	-
Total	599,103.00	462,481.00
Note-2: Other Incoming Sources		
Membership Fee	30,000.00	80,000.00
Interest Income	-	-
Total	30,000.00	80,000.00
Note-3: Employee Expenses		
Salary & Allowances Expenses	-	-
Other Benefits & Allowances	-	-
Total	-	-
Note-4: Administrative Expenses:		
Audit Fee Expenses	10,000.00	10,000.00
AGM Expenses	24,000.00	244,760.00
Calender & Book Publication Expenses	280,500.00	189,400.00
Miscellaneous Expenses	50,255.00	35,535.00
Printing & Stationary Expenses	14,715.00	43,200.00
Registration & Renewal Expenses	24,250.00	1,750.00
Snacks & Meal Expenses	171,308.00	81,040.00
Training Expenses	13,605.00	-
Travelling & Local Conveyance Expenses+	40,470.00	500.00
Total	629,103.00	606,185.00
Note-5: Program Expenses		
Program Expenses	-	-
Other Expenses	-	-
Total	-	-

Gyamb Rai

Raj

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM

Notes Forming Part of the Statement of Financial Position as on Ashad End 2081

	Current Year	Previous Year
Note-6: Non-Current Assets		
a. Property, Plant & Equipment	5,273.44	7,031.25
b. Intangible Assets	-	-
c. Investment Properties	-	-
Total	5,273.44	7,031.25

Note-7: Current Assets		
a. Cash & Cash Equivalents	305,981.00	41,982.00
b. Accounts Receivable	-	-
Sundry Receivables	-	-
Other Receivables	-	-
c. Other Current Assets	-	-
Other Advances	-	-
Advance & Deposits	-	-
Total	305,981.00	41,982.00

Note-8: Unrestricted Fund/Accumulated Surplus/(Deficit)		
Balance at the Beginning of the Year	(5,778.75)	60,269.00
Additional Funds During The Period	907,894.00	462,481.00
Unrestricted Surplus/(Deficit) in Operating Activities	-	(66,047.75)
Less: Transferred to Statement of Income & Expenditure	(599,103.00)	(462,481.00)
Less: Depreciation Amount Written off on Assets	(1,757.81)	-
Balance as at End Transfer to Balance Sheet	301,254.44	(5,778.75)

Note-9: Restricted Fund/Capital Fund		
Balance as at Beginning of Year	-	-
Additional Funds During The Period	-	-
Less: Transferred to Statement of Income & Expenditure	-	-
Less: Interest Income on Restricted Fund	-	-
Less: Transfer to Unrestricted Fund	-	-
Balance as at End Transfer to Balance Sheet	-	-

Note-10: Non-Current Liabilities		
a. Long-Term Borrowing	-	-
b. Other Non-Current Liabilities	-	-
Total	-	-

Note-11: Current Liabilities		
a. Short-Term Borrowing	-	-
b. Accounts Payables	10,000.00	54,792.00
TDS & Taxes Payable	1,500.00	1,500.00
Sundry Payable	8,500.00	33,292.00
c. Provisions	-	-
Income Tax Provision	-	-
Other Provisions	-	-
Total	10,000.00	54,792.00

Gyambhai

Raj

KIRAT BAYUNG RAI SUMNIKHIM

Sub Note-1: PROPERTY, PLANT & EQUIPMENT/DEPRECIATION EXPENSES

POOL	A	B	C	D	E	TOTAL
Classification	Building & Structures	Furniture & Equipment	Vehicle	Plant & Equipment	Intangible Asset	
DEPRECIATION RATE	5%	25%	20%	15%	U/L	
Opening Balance	-	7,031.25	-	-	-	7,031.25
Addition During The Year						
From Shrawan to Poush	-	-	-	-	-	-
From Magh to Chaitra	-	-	-	-	-	-
From Baisakh to Ashad	-	-	-	-	-	-
Absorbed Addition During The Year						
Disposal Assets	-	-	-	-	-	-
Depreciation Base						
Accumulated Depreciation	-	7,031.25	-	-	-	7,031.25
Depreciation for The Year	-	1,757.81	-	-	-	1,757.81
Total Accumulated Depreciation						
Unabsorbed Addition	-	-	-	-	-	-
Unabsorbed R & I Cost	-	-	-	-	-	-
Opening Balance (Next Year)	-	7,031.25	-	-	-	7,031.25
Opening Depreciation Base (Next Year)	-	5,273.44	-	-	-	5,273.44

Gyambhai

Raj

Kirat Bayung Rai Sumnikhim
For the fiscal year 2080-2081

Note-17: Significant Accounting Policies and Notes to Accounts

General Information:

Kirat Bayung Rai Sumnikhim is non-governmental, non-profit making, non-political non-religious & equal opportunities providing organization. The organization is incorporated under Association Registration Act 2034. These financial statements were approved for issue by the Board of Members.

Presentation of Financial Statements:

These financial statements have been prepared in accordance with Nepal Accounting Standard. The Financial Statements have also been prepared in accordance with the relevant presentational requirements of rules & regulations of Government of Nepal. The financial statements have been prepared on a historical cost basis and on an accrual basis of accounting except otherwise stated. The financial statements are prepared on the assumption that the company is going-concern & will continue its operations in the foreseeable future.

Accounting Estimates

The preparation of the financial statements in conformity with Nepal Accounting Standards requires the use of certain critical accounting estimates and judgments. The company makes certain estimates and assumptions regarding future events. In the future, actual results may differ from these estimates and assumptions. The estimates and assumptions that have a significant risk of causing a material adjustment to the carrying amounts of assets and liabilities within the next financial year are to be disclosed.

Current Assets:

- Cash and cash equivalents comprise cash balances, call deposits and other short-term highly liquid investments.
- Account Receivables are presented at their cost less their provision for impairment in the financial statement. No provision for impairment of receivables made for the fiscal year.

Property, Plant and Equipment:

- Property, Plant & Equipment (PPE) are initially recognized at cost. Cost includes the purchase price and other directly attributable costs. Subsequently, items of property, plant and equipment are measured at cost less depreciation & impairment. Depreciation charged to the PPE based on written down value method. However, the depreciation expenses have not been charged in the Statement of Income & Expenditure, such expenses written-off from the unrestricted fund.

Current Liabilities:

- The provisions are measured at the best estimate of the expenditure required to settle the obligation at the reporting date. Income Tax provision has not been made on the taxable income for the fiscal year.
- Other Current Liabilities, Account Payables & Short-term Borrowings are presented at their cost in the financial statement.

Grant/Income Recognition & Expenses Accounting

- All funds received from donors are recognized as revenue income at their fair value. Regarding expenditure all expenses are recognized as revenue expenditure (except fixed assets) during the financial year. Excess & under receipt of fund transferred to the unrestricted fund/accumulated surplus heading of account during the period.
- All the expenses are recognized in the Profit & Loss statement represented under expenses heading as Cost of Sales, Administrative Expenses & Financial Expenses on a straight-line basis, on actual basis.

Rearrangement & Grouping:

Figures in the financial statement have been rearranged or re-grouped, wherever necessary conform to financial statement's presentation.

Functional Currency:

The functional currency of the company is Nepalese Rupees

All Schedules/notes are an integral part of the financial statements

Gyan Bahadur

Raj

फारामो (अधौली-५०८४) को अवसरमा हङ सेजो सिलि प्रदर्शन, टुङ्गिखेल, काठमाडौं

सुनिस्मिन् केन्द्रीय कार्यागितिद्वारा राष्ट्रिय लोकनृत्य कार्यशाला २०८१ मा बायुङ राईहरूको हङ सेजो सिलि प्रशिक्षण, बनेपा, धुलिखेल ।

सुनिस्मिन् इटहरी दुवाल कार्यसगितिद्वारा रामचुली न.पा.- ७, ६४ बिद्याला नवनिर्मित लिनमो वाटरसा (कुले थान) मा हङ सेजो सिलि प्रदर्शन ।

२०८१ पुस १ गते ओखलढुङ्गा गोरुमारे माउन्ट्याङ स्थित तुम्लो सिमना हङ सेजो सिलि प्रदर्शन । इन्सेकमा कार्यक्रमका प्रमुख अतिथि राष्ट्रिय जानका रचनाकार ब्याकुल मादला र किरासा ओखलढुङ्गा अध्यक्ष ध्योन्द राज बायुङ राई

सुनिस्मिन्लाई ओखलढुङ्गामा १० आना जग्गा दाता तथा सुनिस्मिन् सुनसरी जिल्ला अध्यक्ष चन्द्र बहादुर बायुङ राई (क्ष.पु. ब्रिटिस आर्मी) लाई कदर पत्र प्रदान गरिदै, काठमाडौं।

तुम्लो संकलक तथा लेखक देवराज युनबुचा बायुङ राईद्वारा लिखित पुस्तक लोरो सारी तुम्लो हङ सिलि, दीपक बायुङ राई युनबुचा (नानीपा) द्वारा लिखित पुस्तक बायुङ युनबुचा द;के सुकुन्री तुम्लो र ब्याआई तुम्लो विमोचन कार्यक्रम, मौलुङ गा.पा. - ८, ओखलढुङ्गा ।

हार्दिक शुभकामना

किरात बायुङ राईहरूको साभा संस्था किरात बायुङ राई सुम्निखिमको स्थापनाको चौथो वर्ष सफलतापूर्वक पुरा गरेको अवसरमा प्रकाशित मुखपत्र चासुताले हामी बायुङ राईहरूको एकतालाई मजबुत राख्दै आफ्नो भाषा, संस्कृति, मुन्दुम, इतिहास र समुदायको हक-हित गर्नमा उल्लेखनीय भूमिका खेल्न सकोस् भनि मुखपत्रको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु । साथै संस्थाको प्रगतिको कामना गर्दै किरात राईहरूको महान् चाड उधौली (यलेश्वे ५०८५) को हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

श्री मान बहादुर बायुङ राई (सेचोचा)
श्रीमती ज्ञानु सुनुवार राई (क्युतिचा)
एवं परिवार

नेचासल्यान-२, दुवा, सोलुखुम्बु

हाल ललितपुर